

**MITLHONTLHO YA VUTOLOKI KU SUKA EKA XINGHEZI KU YA EKA
XITSONGA ETIKEREKENI TA MANGUVALAWA EXIFUNDZENINTSONGO XA
VHEMBE ELIMPOPO**

**(CHALLENGES IN INTERPRETING FROM ENGLISH INTO XITSONGA IN
SOME OF THE CHARISMATIC CHURCHES IN THE VHEMBE DISTRICT OF
LIMPOPO PROVINCE)**

HI

RIKHOTSO S.

NOMBORO YA XICHUDENI: 11601643

XITSALWANA XO ENGETELA EKA SWILAVEKO SWA XIKAMBELO XA DIGIRI

YA

“MASTER OF ARTS”

EKA XITSONGA

EHANSI KA SENTHARA YA M.E.R MATHIVHA YA TINDZIMI TA AFRIKA,

VUTSHILA NA MFUWO

EYUNIVHESITI YA VENDA

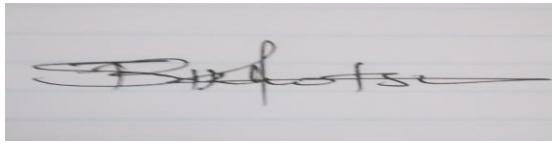
MULETERI : DOK. BABANE M.T.

MULETERIKULONI : DOK. CHAUKE M.T.

LEMBE: 2020

XIHLAMBANYO

Mina Rikhotso S. ndza hlambanya leswaku ndzavisiso wa **Mitlhontlho ya vutoloki ku suka eka Xinghezi ku ya ka Xitsonga etikerekeni ta manguvalawa eXifundzeni xa Vhembei** ntirho wa mina naswona a wu si tshama wu endliwa eka yunivhesiti leyi hambi yin'wana. Tibuku leti tirhisiweke ni ku tshahiwa ti kombisiwile hi mfanelo.

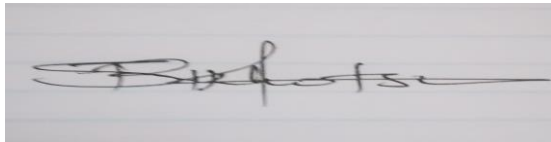

Nsayino

Siku 12/06/2021

DECLARATION

I Rikhotso S. declare that **Mitlhonthlo ya vutoloki ku suka eka Xinghezi ku ya ka Xitsonga etikerekeni ta manguvalawa eXifundzeni xa Vhembe** is my own work and has not been previously submitted in any form whatsoever, by myself or anyone else, to this university or to any other educational institution for any degree or examination purposes. All the sources that I have used or quoted have been indicated and duly acknowledged by means of complete references.

Signature

Date : 12/06/2021

XIKHENSO

Ndzi rhandza ku khensa ni ku ba mandla ndzi vuyelela eka Dokodela Babane M.T, loyi a ndzi leteleke eka ndzavisiso lowu. Ndzi ri eka yena mitirho ya wena ndzi yi vonile naswona ndzi yi hluvulela xihuku. Dokodela Chauke MT, wena loyi a tirheke hi khinkhi na wena ndza ku khensa swinene.

Xikhenso xa mina xi tlhela xi ya eka nsati wa mina N'wa-Mhlave (Mikateko Mabunda) ku va u ndzi seketerile eka ndlela leyi a ndzi swi rhandzile ku hambana na yona, kambe u ringetile hi matimba ku ndzi seketela ku endlaleswinene. Wansati wa nseketelo wa ku tani a va talanga, Hosi a yi ndzi hlayisele wena ku yisa emahlweni.

Ndzi rhandza ku khensa na vatswari va mina Tatana na Manana (Mbhazima Samuel Rikhotso na Lerisa Florah Rikhotso) ku va mi ndzi seketerile. Ku hlometela ka n'wina loko ndzi ri karhi ndzi n'wayan'waya, hi swona leswi a swi ndzi tiyisa ku yisa ntirho lowu emahlweni. A ndzi rivali na n'wina va makwerhu ku va mi hoxile xandla eka ku hetisisa ntirho lowu.

Ndzi nga va ndzi endla xihoxo loko ndzi nga rivala vafundhisi va tikereke leti ndzi endleke vulavisisi lebyi eka tona, Mufundisi Malomane, Mufundhisi Nkuna na Mufundhisi Mabasa C. Ndzi rhandza ku ba mandla ndzi vuyelela eka vatoloki hinkwavo lava ndzavisiso lowu a wu langutanile ngopfu na vona. Ndzi ri eka n'wina xandla ehenhla ka xin'wana. Ku dya i ku engeta. Ndzi khensa swinene hikuva mi endlile ntirho wa mina wu olova na ku pfuleka hambu ndzi nga ri nyimpfu ya n'wina. A ndzi nga rivali ku khensa na n'wina Mufundhisi Chavalala na Rivala hi swikhongelo leswi mi ndzi endleleke swona.

INKOMU

NKOMISO

Ndzavisiso lowu a wu langutanile ni vutoloki etikerekeni. Vutoloki lebyi hi ntolovelo byi tirhisiwa tanihi vuhlanganisi exikarhi ka vanhu va tinxaka to hambanahambana ka swa tindzimi xikan'we ni ndhavuko wa vona. Ku ya hi Pochhaker (2014:11) theme ra vutoloki, tanihi vuhundzuluxi lebyi byi khumbaka ririmi ro sungula ku ya eka ririmi ra vayingiseri. Ku va vutoloki lebyi byi va bya risima xikan'we na ku humelela kahle, tindzimi timbirhi ta khumbeka. Xikongomelonkulu xa ndzavisiso lowu a ku ri ku xopaxopa xikan'we ni ku paluxa mitlhontlho ni swiphiqo leswi vatoloki va hlanganaka na swona etikerekeni ta manguvalawa erixakeni ra Vatsonga. Hi ku landza nhlokomhaka ya ndzavisiso lowu, dizayini ya ndzavisiso yi vile ya maendlelo ma nkoka hi xikongomelo xo lava ku hlamula swivutiso swa ndzavisiso. Maendlelo ma vuxiyaxiya na nhlokohliso wa swivutiso ma tirhisiwile ku hlengeleta vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu. Ku kota ku fikelela ni ku humesela ehandle mitlhontlho etikerekeni hi nkarhi wa michumayelo, ku nhlokohlisiwile vatoloki va makumembirhi. Vuxokoxoko hinkwabyo byi hlayisiwile ni ku rhikhodiwa hi thepi ya mpimo na xikalo xa H4. Tikereke leti ti tirhisiweke eka ndzavisiso lowu ti hlawuriwile hi ku landza mahlawulelo ya sampulu. Ndzavisiso lowu wu humeserile yin'wana ya mitlhontlho ya vutoloki yo fana ni ya ku pfumaleka ka ku hetiseka ka ririmi, ku siyetiwa ka mahungu, rivilo ra muchumayeri, ku siyeta ni swivulwa swo kala nkoxometo na swin'wana. Mimbuyelo yi humelerisile swin'wana swa swivangelo swa mitlhontlho leyi leswaku swi va kona hi ku pfumaleka ka vatoloki lava va tokoteke eka swa vutoloki. Ku va tikereke ti va ni mitolovelo ya ku tolokisa vanhu lava va nga na vutivi bya tindzimi timbirhi hi wun'wana tlhontlho. Xin'wana xa swibumabumelo swa ndzavisiso lowu hileswaku vuleteri byi endliwa tanihi ndlela yo antswisa ntokoto wa vutoloki, xikan'we ni ku dyondzisa vatoloki hi tinxaka ta vutoloki ni maendlelo ma kona. Ndzavisiso lowu wu ni nkoka eka vatoloki, vachumayeri, kereke xikan'we na nhlengeletano.

Matheme ya nkoka: Vutoloki, Mutoloki, Ririmi, Ririmi ro sungula, Ririmi ra vumbirhi, Ndhavuko na Kereke.

ABSTRACT

The focus of this study was church interpreting, which is commonly used to facilitate communication between individuals and groups of different linguistic and cultural backgrounds. According to Pochhacker (2004:11) the term interpreting refers to a form of translation in which a first and final rendition in another language is produced based on a one-time presentation of an utterance in a source language. For effective and efficient interpreting to take place, two languages were involved. The main aim of this study was to explore the challenges and problems faced by church interpreters in some selected charismatic churches in Vatsonga communities. The nature of this study dictated that the qualitative approach be employed in order to provide credible and trustworthy answers to its research questions. The data was collected in the natural setting of the participants. In this approach, two research techniques were used, namely, observation and interviews methods. Church observations and twenty participants were interviewed to establish the challenges they face during church sermon interpreting. All the interviews were audio-taped using the Zoom H4 digital recorder. Purposive sampling was used to select the churches and the interpreters who took part in this study. The study revealed that there were several challenges such as linguistic competence, abandonment of messages, tempo of the preachers, skipping and incomplete sentences facing church interpreters. The results revealed that some of these challenges were because church interpreters might not have received formal training on how to interpret, and that they did not have enough knowledge in interpreting. It was often assumed that anyone who speaks more than one language could be a church interpreter. A workshop was conducted as an intervention to improve the interpreting skills of the interpreters and to teach them different interpreting strategies and methods. This study would be important to the interpreters, preachers and the church congregation.

Keywords: Interpreting, Interpreter, Language, Source Language, Target Language, Culture and Church.

LESWI NGA ENDZENI

1.MANGHENELO	1
1.1 Matimundzhaku ya ndzavisiso	1
1.2 Xitatimende xa xiphiqo	3
1.4 Swikongomelo swa ndzavisiso	4
1.4.1 Xikongomelonkulu	4
1.4.2 Swikongomelontsongo	4
1.5 Swivutiso swa ndzavisiso	4
1.6 Nsusumeto	4
1.7 Nkoka wa Ndzavisiso	5
1.8 Tinhlamuselo ta matheme	12
2.0 Nxopaxopo wa mitirho leyi endliweke	12
3.0 Dizayini na maendlelo ma ndzavisiso	50
3.1 Xikopu xa ndzavisiso	51
3.2 Thiyori ya ndzavisiso	52
4.0 Nxopaxopo wa mitlhontho ya vutoloki	62
5. Nghimeto	111
6. Tibuku leti tirhisiweke	115

NDZIMA YA 1

1. MANGHENELO

1.1 Manghenelo mo angarhela ndzavisiso

Afrika-Dzonga hi rin'wana ra matiko lawa ya nga ni tindziminyingi ni mindhavukonyingi. Ririmi rin'wana ni rin'wana eka tindziminyingi leti ri fanele ku hluvukisiwa hi tindlela to hambanahambana ku katsa ni vutoloki. Ntshuxeko wa ku fambafamba ka vanhu ku suka eka matiko-akelano ku ta Afrika-Dzonga swi vangile leswaku nhlayo ya vavulavuri va tindzimi tin'wana yi andza etikweni leri. Tindzimi leti, a hi vanhu hinkwavo lava va kotaka ku ti tirhisa eku vulavuleni, eka swa dyondzo, mabindzu, etikerekeni ni swin'wana. Eka swin'wana swo fana ni swa mabindzu na swa dyondzo ku va swi kota ku humelela vutoloki bya fanela ku va ni xiave xikulu.

Ririmi i nchumu wa nkoka eka vavulavuri lava va kumekaka eka ndhawu yo karhi. Ririmi ku kongomisiwa eka mavonelo na miehleketo yo karhi leyi yi humelerisiwaka hi xivumbeko xa ku longoloka ka mipfumawulo leyi hlanganaka kutani yi humesela ehandle marito lawa ya nga ni tinhlamuselo leti ti twalaka. Hughes (1965:6) u hlamusela ririmi a ku: *"A system of arbitrary vocal symbols by which is conveyed from one human being to another is language"* Ntshaho lowu wu paluxa hilaha mahungu ya tumbulukaka hakona, laha vanhu va khumbekaka tanihi switirhisi eku humeleriseni ka ririmi. Ririmi ku nga va nchumu lowu tsariweke kumbe ri humelerisiwa hi ku vulavula. Ririmi ku kongomisiwa eka nchumu lowu tirhisiwaka hi vanhu leswaku va kota ku twanana eka migingiriko ya vona ya siku rin'wana ni rin'wana, ku katsa ni le tikerekeni. Kereke hi yin'wana ya tindhawu laha mhaka ya ririmi yi tirhisiwaka ngopfu. Etikerekeni to hlaya ta masiku lawa, tindzimi timbirhi ti tala ku tirhisiwa, leswi endlaka leswaku mhaka ya vutoloki yi va ~~kra~~

1.2 Matimundzhaku ya ndzavisiso

Vutoloki byi sungurile malembe ndzhaku laha xikongomelonkulu a ku ri ku humelerisa hungu exikarhi ka vavulavuri va tindzimi laha ntlawa wun'wana wu nga twiki ririmi ra muvulavuri. Vutoloki byi sungurile ku landzeleriwa hi ma 20 sechari. Tindzimi ta Xintima ti kwalomu ka magidimbirhi ku ya eka nharhu eAfrika hi ku angarhela. Marin'wana lawa ya pimanyetiweke ya fika eka nhlayo ya nhungu wa magidi, leswi swi tiyisisiwile hi va United Nation Development Programme (2014), laha va kombiseke leswaku kova ni tiphesete ta 75 eka tindzimi leti tirhisiwaka ngopfu eAfrika. Mavonelo ya vavulavuri va tindzimi ta Vantima ya languteka ya tsanile swinene eka tindzimi ta vona. Etikerekeni vachumayeli van'wana va tirhisa ngopfu Xinghezi eka michumayilo ya vona ku nga ri tindzimi ta Xintima. Bastin (2003:200) u seketela mhaka leyi loko a ku: *".....it might be assumed that interpreting was at least tangentially addressed in the translation programs that emerged in Latin America in the 1940's in Argentina, Uruguay, Mexico, and Cuba"*. Ntshaho lowu wu paluxa hi nkumbetelo lowu nga kona mayelano ni matumbulukelo ya vutoloki ku va byi tumbulukile eka matiko lama boxiweke. Hambiswiritano, matimu yo tiya lawa ya nga ni vumbhoni byo khomeka ya paluxa leswaku vutoloki byi sungurile eka malembe ya vo 1940 eka matiko yo fana ni ya Argentina, Uruguay na man'wana. Eka tiko ro fana na Spain, mhaka ya vutoloki yi tekile nkarhi ku va yi simekiwa laha yi nga sungula eka malembe ya vo 1970 eYunivhesiti ya Autonoma de Barcelona na le Yunivhesiti ya de Granada.

Hi ku famba ka nkarhi, nkoka wa vutoloki eka ku hlanganisa vavulavuri va tindzimi to hambana wu ngenhelerile ni le ka swiyenge swo hambanahambana swa mabindzu, mahungu, dyondzo, kereke, khomferense, na swin'wana. Pochhacker (2004) u seketela a ku: *"Interpreting can take different forms including conference interpreting, sign language, court, media, church and many more"*. Hi ntshaho lowu hi twisisa leswaku tin'wana ta tindhawu laha vutoloki byi nga tirha hi matimba kona hi le ka xiyenge xo fana ni xa le tikhoto. Eka tindhawu hinkwato laha vutoloki byi humelerisiwaka kona, etikhoto ta nawu hi kona laha byi rhangaka ngopfu emahlweni.

Ntshuxeko wa ku fambafamba ka vanhu ku suka eka miganga, swifundza na matiko, ku nghena ni ku hangalaka eAfrika-Dzonga hi swin'wana swa swivangelo leswi endleke leswaku vutoloki byi sungula ku tekeriwa enhlokweni ni ku tirhisiwa hi xikongomelo xa ku endla mabindzu, ku humelerisa swa dyondzo na swa vukhongereri. Vutoloki hilaha ku hundzuluxiwaka mahungu lawa ya sukaka eka muvulavuri wa ririmi ro karhi ku ya eka muyingiseri wa ririmi ra vumbirhi. Eka ndzavisiso lowu hi ta langutisa ngopfu vutoloki etikerekeni ta manguvalawa.

Tikereke ta manguvalawa hi leti hi Xinghezi ti vuriwaka ti *Spirit-filled Christianity*. I muxaka wa tikereke leti sunguleke hi malembe ya 1904 eUnited State laha ti nga hangalaka na misava hinkwayo ku fika na le Afrika-Dzonga. Eka tiko leri kona ti fikile hi malembe ya 1908. Laha ku kumbeteriwaka leswaku ntlawa wa Roman Catholics hi wona wu nga yisa emahlweni hi malembe ya 1967. Tikereke leti ti aviwile hi swiphemu swinharhu laha xin'wana ni xin'wana xi tiyimelaka, kambe swi wela ehansi ka tikereke ta manguvalawa. Swiyenge leswi swi katsa swa *Pentecostalism, Charismatic Movement na Neo-Charismatic movement*. Ndzavisiso wu ta voyamela ngopfu eka xiyenge xa *Neo-Charismatic movement*, leyi yi tiyisisaka hungu ra ku tirhisa tinyiko ta moya lowo kwetsima, laha swi khumbaka ku vulavula hi tindzimi, horiso lowu hetisekeke, vupurofeta na swin'wana.

1.3 Xitatimende xa xiphiso

Nhluvuko wa ririmi wu va kona hi ku tirhisiwa ka rona eka tindhawu to hambanahambana ku katsa ni le kerekeni. Xiphiso xa ndzavisiso lowu i ku va ku lemukiwile ku tirhisiwa ngopfu ka Xinghezi eku humeleriseni ka michumayilo etikerekeni laha kun'wana vavulavuri va nga Vatsonga ntsena. Vachumayeri va twa va chumayeke ngopfu loko va tirhisile Xinghezi ku nga ri Xitsonga. Xin'wana xa xiphiso xa ndzavisiso lowu i xiyimo xa vutoloki hi vatoloki xi nga xa le hansi swinene. Vutivi bya ndhavuko ni Xinghezi ni swa Xitsonga hi vatoloki swi tikomba swi ri swa le hansi. Mavonelo lawa ya tsaneke ya vachumayeri hi Xitsonga eku tirhiseni ka Xinghezi ni le ka swiyimo

laha vakereki hinkwavo va nga Vatsonga, i xin'wana xa xiphiqo xa ndzavisiso lowu. Hambiloko muchumayeri a ri muvulavuri wa Xitsonga, u kumeka a tirhisa Xinghezi leswi swi nga erivaleni leswaku muchumayeri u vonela Xitsonga ebodhleleni.

1.4 Swikongomelo swa ndzavisiso

1.4.1 Xikongomelonkulu

Xikongomelonkulu xa ndzavisiso lowu i ku xopaxopa mitlhontlho ya vutoloki etikerekeni ta manguvalawa.

1.4.2 Swikongomelontsongo

Ndzavisiso lowu wu lava ku fikelela swikongelontsongo leswi landzelaka:

- Ku xopaxopa swivangelo swa ku tirhisiwa ngopfu ka Xinghezi eku humeleriseni ka michumayilo etikerekeni ta manguvalawa.
- Ku kanela xiyimo xa le hansi xa vutoloki hi vatoloki.
- Ku andlala mavonelo lawa ya tsaneke ya vachumayeri hi Xitsonga hi ku tirhisa Xinghezi hambi eka swiyimo leswi nga boheku.

1.5 Swivutiso swa ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu lava ku hlamula swivutiso leswi landzelaka:

- Xana hi swihi swivangelo swa ku tirhisiwa ngopfu ka Xinghezi eku humeleriseni ka michumayilo etikerekeni ta manguvalawa ke?
- Xana hikokwalaho ka yini xiyimo xa vutoloki hi vatoloki xi ri ehansi swinene?
- Hi swihi swivangelo leswi swi endlaka leswaku vachumayeri va va ni mavonelo lawa ya tsaneke hi Xitsonga eka Xinghezi eka michumayilo ya vona hinkwayo ke?

1.6 Nsusumeto

Ndzi susumetiwiile ku endla ndzavisiso lowu hi ku lava ku paluxa mitlhontlho leyi nga kona ya vutoloki etikerekeni ta manguvalawa. Nsusumeto wun'wana wu vile kona endzhaku ka ku lemuka leswaku vachumayeri ni vavulavuri va Xitsonga va ni mavonelo yo tsana hi xona etikerekeni tin'wana. Xinghezi tanihi ririmi leri hluvukeke ri ya emahlweni ri tirhisiwa ni laha swi nga bohiki, kufana ni laha Vatsonga va kerekaka hi xivona. Ndzi susumetiwiile nakambe

ku lavisisa hi nhlokomhaka leyi hikokwalaho ka ku lava ku antswisa xiyimo xa vutoloki hi vatoloki va le tikerekeni hikuva vapfumeri va kumeka va lahlekeriwa hi hungu leri a va fanele va ri kuma eka siku rero. Wun'wana nsusumeto i ku lava ku engetela nhlayo ya milavisiso leyi khumbaka mhaka ya vutoloki eka Xitsonga. Xiyenge lexi xa milavisiso xa ha salerile endzhaku swinene hikokwalaho ndzi vile ni nsusumeto wo lavisisa hi nhlokomhaka leyi.

1.7 Nkoka wa Ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu ta pfuna swiyenge swa vurhangeri bya tikereke ta manguvalawa hi tlhelo ra nhluvukiso wa Xitsonga ngopfu loko swi fika eka vutoloki. Nkoka wun'wana ku ta va ku lemukisa vatoloki hi tlhelo ra nkoka wa vutivi bya swilaveko swa vutoloki eku humeleriseni ka vutoloki bya vona. I swa nkoka ku va ndzavisiso lowu wu humelela leswaku valetari va vutoloki va ta kota ku tiva mavangwa lama nga kona eka swiyenge swa vutoloki ngopfu etikerekeni.

1.8 TINHLAMUSELO TA MATHEME

Eka xiyenge lexi hi hlamusela matheme ya nkoka lawa ya nga ta tirhisiwa ngopfu eka ndzavisiso lowu. Matheme lawa ya ta vumba phuphu ra ndzavisiso tanihileswi ya nga ta tirhisiwa ngopfu. Nkoka wo hlamusela matheme lawa i ku lava ku kombisa hilaha ya tirhisiweke hakona eka ndzavisiso lowu tanihileswi swi nga endlekaka eka tidyondzo tin'wana ya hlamuseriwa ku hambana.

1.8.1 Vutoloki

Theme ra vutoloki hi Xinghezi ri vuriwa *Interpreting* naswona ri kongomisa eka ku hundzuluxa mahungu lawa ya vulavuriwaka hi nomu ya suka eka ririmi rin'wana ku ya eka rin'wana. Leswi swi endliwa ntsena hi ndlela yo vulavula ku nga ri ku tsala. Nhlamuselo leyi yi seketeriwa hi Barry (1988:15) loko a ku: *"Interpreting is rendering information and ideas from one language into another language by*

means of speaking. Interpreters are concerned with the spoken world. They convey orally whether to an individual or a group the meaning of the spoken word, from one language to another." Ntshaho lowu wu paluxa leswaku vutoloki byi khumba vutivi bya tindzimi timbirhi hi mutoloki, kunga ririmi leri mahungu ya vuriwaka hi rona ni ririmi leri ya yisiwaka eka rona.

Nhlamuselo yin'wana ya theme leri yi nyikiwa hi Canada (1896:58) loko a boxa leswaku *"Interpretation is a communication process, designed to reveal meanings and relationships of over cultural and natural heritage through involvement with objects . . . "* Ntshaho lowu wu kombisa leswaku vutoloki i ndlela ya vuhlanganisi lebyi ntirho wa byona ku nga ku boxa na ku hundzisa mahungu lama khumbaka vayingiseri va tindzimi to hambana. Leswi kombaka leswaku loko vavulavuri va ri va ririmi rin'we, a swi nga bohi leswaku ku va ni ririmi rin'wana ri tirhisiwaka. Theme ra vutoloki ri khumba swiyenge swo hlaya swo fana ni vuhlanganisi bya mahungu, swa mabindzu, swa miehleketo, swa dyondzo na swa le tikerekeni. Ndzavisiso lowu wu kongomanile ngopfu ni xiyenge lexi xo hetelela, xa vutoloki etikerekeni.

1.8.2 Mutoloki

Theme ra mutoloki hi Xinghezi ri vuriwa *Interpreter*. Theme leri ri kongomisa eka munhu loyi a tirhaka ku hundzuluxa mahungu lawa ya vuriweke hi muvulavuri wa ririmi ro karhi leri hambaneke ni ririmi ra vayingiseri. Nhlamuselo leyi yi seketeriwa hi Lin (2005:61) loko a hlamusela hi ndlela leyi *"An interpreter refers specifically to an individual who interpretes between English as a foreign language and their mother tongue"* Lin (2005) u tiyisisa leswaku mutoloki ku va ku ri munhu loyi a tirhanaka ni ku hundzuluxa **hugu** ku suka eka ririmi rin'wana ku ya eka rin'wana laha eka ntshaho wa yena a kongomisile ngopfu eka ku suka eka Xinghezi tanihi ririmi leri ri humaka ehandle ku ya eka ririmi ra manana. Mavonelo man'wana ya theme leri ya nyikiwa hi Qian (1994:41) loko a ku: *"..... the interpreter is the*

transitional point between the sender and the receiver of the message." Ntshaho lowu wu kombisa nkoka wa mutoloki ni muamukeri wa hungu laha swa ha tiyisisaka leswaku mutoloki i munhu loyi a hundzuluxaka hungu kutani a ri hundzisela eka muyingiseri.

1.8.3 Ririmi

Rito ra Xitsonga ra ririmi ri vuriwa *Language* hi Xinghezi. Nhlamuselo ya theme leri yi kongomisa eka nchumu lowu vanhu va rixaka rin'we va wu tirhisaka ku va va twanana eka migingiriko ya vona ya siku na siku. Theme leri ri hlamuseriwa hi Thomas (2003:25) hi ndlela leyi: *"Language is the organisation of written or spoken symbol into a standardized system."* Mavonelo ya ntshaho lowu i ya leswaku ririmi i sisiteme yo karhi leyi tirhisiwaka eku tsaleni kumbe ku vulavula. Xiphemu xa nkoka eka nhlamuselo ya Thomas (2003) hi lexi kombisaka mhaka ya ku va ririmi ku ri nchumu lowu tirhisiwaka eku vulavuleni. Leswi swi va tano hikuva mhaka ya vutoloki leyi ndzavisiso lowu wu kongomaneke na wona yi wela ngopfu eka ririmi hi ndlela yo vulavula. Nhlamuselo yin'wana ya theme leri yi nyikiwa hi Block na Trager (1942:5) loko va ku *"A language is a system of arbitrary vocal symbol by means of which a social group cooperates"* Hi mavonelo ya vatsari lava, ririmi ku kongomisiwa eka sisiteme leyi yi pfunaka ntlawa wa vavulavuri ku twanana eka mimbhurusano ya vona ya siku na siku. Ririmi ku nga ha va nchumu lowu hundzisiwaka hi ndlela yo tsariwa kumbe ku vulavuriwa. Eka ndzavisiso lowu hi ta kongomisa ririmi eka nchumu lowu hundzisiwaka hi ndlela yo vulavula.

1.8.4 Ririmi ro sungula

Theme leri hi Xinghezi ri vuriwa *Source language*. Nhlamuselo ya theme leri yi kongomisa eka ririmi ro sungula leri mahungu lama tolokiwaka ya pfelelaka ya huma eka rona. Mavonelo lawa ya seketeriwa hi nhlamuselo ya Saville-Troiike (2006:4) loko a nyika mavonelo ya leswaku *"A first language is normally regarded as a synonym of what we call "native language" or "mother tongue" and is generally defined as the language that is acquired during early*

childhood" Ririmi leri hi leri munhu a ri dyondzaka kusuka evuhlangini bya yena. Hakanyingi ku va ku ri ririmi ro sungula ra movulavuri. Eka ndzavisiso lowu ririmi ro sungula i Xinghezi naswona mutirhisi wa ririmi leri i muchumayeri. Leswi vulaka leswaku vutivi bya ririmi leri hi mutoloki i bya nkoka wo ringana ni bya muchumayeri.

1.8.5 Ririmi ra vumbirhi

Ririmi ra vumbirhi hi leri hi Xinghezi va nge i *Target language* naswona ku kongomisiwa eka ririmi ra vumbirhi leri mahungu ya yisiwaka eka rona loko ya suka eka ririmi ro sungula leswaku vayingiseri va ta vuyeriwa tanihileswi va nga ta va va nga tivi ririmi ro sungula. Mavonelo lawa ya seketeriwa hi Gillies(2013) loko a andlala hi ndlela leyi: " *The language into which you are interpreting.*" Mavonelo lawa ya kombisa hilaha ririmi ra vumbirhi ku nga vaamukeri va mahungu lawa ya sukaka eka ririmi ro sungula. Eka ndzavisiso lowu ku kongomisa eka Xitsonga, laha vayingiseri va kumaka hungu endzhaku ka loko va tava va tolokeriwile. Nhlamuselo yin'wana ya theme leri yiboxiwa hi Saville-Troike (2006:2) hi ndlela leyi " *A second language is a language learned after the first language.*" Hi marito lawa, hi twisisa leswaku ririmi ra vumbirhi hi leri ri dyondziwaka endzhaku kaloko u ri ni vutivi bya ririmi ro sungula. Hakanyingi ririmi leri a hi ririmi ra manana wa movulavuri. Eka ndzavisiso lowu ririmi leri ra vumbirhi i Xitsonga naswona hi rona leri tirhisiwaka ngopfu hi mutoloki ivi ri twiwa ni ku twisisiwa hi vayingiseri.

1.8.6 Ndhavuko

Ndhavuko ku kongomisiwa eka ndlela leyi vanhu va rixaka ro karhi va hanyisaka xiswona ku ya hi leswi va kholwaka eka swona. Reynolds (2006:338) u hlamusela rito ndhavuko hi mukhuva lowu, " *a set of ideas, beliefs, and ways of behaving of a particular organisation.*" Mavonelo ya theme leri i ya leswaku ndhavuko i mikhuva ni mitolovelole leyi hundziseriwakaku suka eka rixaka rin'wana ku ya eka rin'wana hi vavulavuri va ririmi ro

karhi. Hornby (2000:71) u hlamusela ndhavuko ku ri: *"The passing of beliefs or customs from generation to the next."* Ku ya hi ntshaho lowu hi nga vula leswaku ndhavuko i ndlela leyi maendlelo, mikhuva ni mitolovelolo swi hundziseriwaka hi yona ku suka eka rixaka rin'wana ku ya eka rin'wana.

Mavonelo ya Nukeri (2012:10) ya theme leri i ya leswaku *"Ndhavuko hi leswi hi beburiwaka hi swi kuma ku ri karhi ku hanyisiwa xiswona swi ri swa Vatsonga/Machangana. Ndhavuko wu katsa switirhisiwa, matikhomelo, vutivi na ku tshemba ka hina."* Ntshaho lowu wu paluxa ndhavuko tanihi mikhuva ni mitolovelolo kumbe ndlela leyi kombisaka swilo leswi nga humelela khale exikarhi ka rixaka ro karhi ra vanhu. Eka ndzavisiso lowu ndhavuko ku kongomisiwa eka mhaka ya leswaku loko mutoloki a endla vutoloki bya yena u fanele ku tiva hi ku hetiseka mindhavuko ya tindzimi leti tirhisiwaka, Xinghezi na Xitsonga hi ku kongomisa eka ndzavisiso lowu.

1.8.7 Kereke

Rito kereke ri huma eka theme ra Xigiriki ra *ekklesia* leri vulaka ku vitana van'wana. Van'wana va ri hlamusela tanihi ku pfumela eka Xikwembu. Ku ya emahlweni, kereke ku kongomisiwa eka ku vitaniwa ka vanhu, hi ku papalata ku va vanhu va kumeka va ri hava laha va pfumelaka kona hi tlhelo ra swa ximoya swa vona. Charry (2005 :205) u hlamusela kereke a ku *"Theologically speaking, the church is seen as an institution given a peculiarly honorable identity and high calling by virtue of her owner who sets the corporate culture into which members are acculturated."* Charry (2005) u vona na ku hlamusela kereke tanihi ndhawu kumbe nhlango lowu wu nga nyikiwa xiyimo lexi hlawulekeke eku vitaneni ka vanhu, ni ku hanya hi ndlela leyi yi hlawulekeke. Hi marito man'wana, hi nga vula leswaku kereke i ndhawu leyi ku hlanganaka vanhu hi xikongomelo xa ku lulamisela mimoya ya vona leswaku yi tava ni vuhlayiseki endzhaku ka rifu.

Rito ra Xinghezi ra *church* leri hi Xitsonga ku nga kereke. Kereke i ndhawu laha vafumeri va hlanganaka kona hi xikongomelo xa ku twa rito, ku khongela, ku khongelelana, ku hlohlotelana

ni ku vulavula ni Xikwembu xa vona. Ku ya hi ndzavisiso lowu, vutoloki byi humelela etikerekeni laha muchumayeri loyi a tirhisaka ririmi ro sungula (Xinghezi) ni mutoloki loyi a tolokelaka vapfumeri ku ya eka ririmi ra vumbirhi (Xitsonga) na vona va kumekaka kona hi xikongomelo xa ku hundzisa hungu ra vona. Harper (2001:1) u seketela nhlamuselo leyi loko a ku: *"The Christian church is the assembly or association of followers of Jesus Christ."* Ntshaho lowu wa ha tiyisisa leswaku kereke i ndhawu laha valandzeri va Krete va hlanganaka kona ku ta khongela. Vutoloki bya le tikerekeni ta manguvalawa byi humelela etikerekeni.

1.9 Malongolokelo ya ndzavisiso

Ndzima ya 1: Eka ndzima leyi ku langutiwa matimundzhaku ya ndzavisiso, xitatimende xa xiphiqo, xikongomelonkulu ni swikongomelontsongo swa ndzavisiso, swivutiso swa ndzavisiso, nsusumeto, nkoka wa ndzavisiso na tinhlamuselo ta matheme.

Ndzima ya 2: Ndzima leyi yi xopaxopa milavisiso leyi endliweke hi swidyardzeka swo hambanahambana mayelano ni vutoloki.

Ndzima ya 3: Leyi ndzima yi ta kanela hi maendlelo lama nga ta tirhisiwa ku kuma vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu. Maendlelo ya nkoka ya ta hlamuseriwa hi vuenti. Ndzima leyi yi ta tlhela yi hlamusela na tindlela leti nga ta tirhisiwa ku hlengela vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu.

Ndzima ya 4: Eka ndzima leyi hilaha ku nga ta kaneriwa mitlhontlho hinkwayo leyi vatoloki va hlanganaka na yona eka vutoloki byo suka eka Xinghezi ku ya eka Xitsonga etikerekeni ta manguvalawa.

Ndzima ya 5: Leyi ndzima yi ta nyika nkatsakanyo ni swibumabumelo swa ndzavisiso.

1.10 NKATSAKANYO WA NDZIMA LEYI

Ndzima leyi yi andlarile vuxokoxoko lebyi paluxaka xikongomelonkulu xa ndzavisiso. Ndzima leyi i xipfulamahlo eka hinkwaswo leswi swi nga languteriwaka eka ndzavisiso lowu, leswi swi katsaka matimundzhaku ya ndzavisiso, xitatimende xa xiphiqo, xikongomelonkulu ni swikongomelontsongo swa ndzavisiso, swivutiso swa ndzavisiso, nsusumeto, nkoka wa ndzavisiso na tinhlamuselo ta matheme lama ma tirhisiweke. Ndzima leyi yi landzelaka yi ta khumba ngopfu milavisiso leyi endliweke hi swidyondzeki swo hambanahambana leswi languteke eka vatoloki. Eka ndzima leyi yi landzelaka hi ta xopaxopa milavisiso leyi endliweke hi swidyondzeki swo hambanahambana mayelano ni vutoloki.

NDZIMA YA 2

2.0 NXOPAXOPO WA MITIRHO LEYI ENDLIWEKE

2.1 Manghenelo

Eka ndzima leyi hilaha ku kongomisiwaka eka ku hoxa tihlo eka mitirho ya milavisiso leyi endliweke hi swidyondzeki swin'wana mayelano ni nhlokomhaka leyi lavisisiwaka. I swa nkoka ku xopaxopa timhaka ta le ka ndzima leyi ku endlela leswaku muxopaxopi a nga tlheli a lavisisa hileswi lavisisiweke hi van'wana. Mabasa (2009:11) u nyika mavonelo ya leswaku *“In literature review, the researcher investigates what other authors say about his/her topic of choice as it will help the researcher to understand his/her topic more clearly”*. Mavonelo lawa ya tlhela ya yelana swinene ni lawa ya nyikiweke hi Fisk (2009:13) loko a hlamusela a ku: *“systematic, explicit and reproductive method for identifying, evaluating and synthesizing the existing body of completed and recorded knowledge produced by researchers, scholars and practitioners”*. Nkoka wun'wana wa ndzima leyi i ku endlela ku pfala vangwa leri nga vaka ri ri kona eka leswi endliweke hi vaxopaxopi lava rhangеke. I swa nkoka ku kombisa leswaku loko ku nga si xopaxopiwa mitirho leyi, ku ta sungula ku langutiwa swiyenge swin'wana leswi yelanaka ni xiyenge lexi. Swiyenge leswi swi katsa tinxaka ta vutoloki, matimu ya vutoloki, tinxaka ta tikereke, ni swin'wana swa nkoka.

2.2 Tinxaka ta vutoloki

Vutoloki tanihi vuhundzuluxi ku suka eka ririmi ro karhi ku ya eka rin'wana, byi na tinxaka to hambanahambana. Eka xiyenge lexi ku hlamuseriwa tinxaka leti ku ri karhi ku tshahiwa ni miehleketo ya vatsari van'wana. Tinxaka leti kaneriwaka ti katsa ta vutoloki byo landzelelana kumbe bya khomferense, byo siyerisana, byo hlevetela, bya vaakatiko, bya tlhandlukela,

byo nyiketana, byo hlaya kunene na byo burisana. Tindzimana leti landzelaka ti hlamusela hi vuenti tinxaka leti na ku kombisa leswaku byi yelana njhani ni vutoloki bya le kerekeni lebyi ku nga byona nkongomelonkulu wa ndzavisiso lowu.

2.2.1 Vutoloki bya landzelelano kumbe bya khomferense

Vutoloki bya landzelelano hi lebyi hi Xinghezi hi nge i *simultaneous interpreting*. Matolokelo ya muxaka lowu hilaha ku va ka ni ku landzelelana ka muvulavuri ni mutoloki hi nkarhi lowu vutoloki byi nga le ku humeleleni. Vatsari van'wana va kongomisa eka muxaka lowu vatoloki va wu vulaka wa *conference interpreting* hi Xinghezi. Eka vutoloki bya muxaka lowu hilaha mutoloki a nga kumeki nkarhi wa ku yima kumbe ku koka moya. Xivangelo xo kala nkarhi wo hefemula hileswi muchumayeri a nga yimeki eku nyikeni ka hungu ra yena. Mutoloki u yingisela mitila mimbirhi kumbe ku tlula, kutania toloka ku ya eka ririmi ra vayingiseri, loko hi nkarhi walowo muchumayeri a ri karhi a yisa emahlweni nchumayilo wa yena. Rixaka leri ra vutoloki ri hlamuseriwa tanihi rixaka leri nga oloveki kumbe ku olovelavatoloki.

Rixaka leri ri nga ha tirhisiwa ngopfu eka xiyimo lexi ririmi ra muchumayeri ri fanaka ni ra muchumayeri ku ri na vanhu vatsongo lava twaka rona. Gerver (1976:454) u seketela a ku "*Simultaneous interpreting, sometimes called conference interpreting, can be argued to be one of the most complex language tasks imaginable because many processes take place at the same time at the same time, an earlier segment has to be reformulated mentally into the target language . . .* " Ntshaho lowu wu paluxa hilaha rixaka leri ri tirhaka hakona. Ri hlamuseriwa tanihi leri ri nga oloveki hikuva mutoloki u fanele a ri loyi a yingiselaka swinene hikuva loko muchumayeri a ri karhi a chumayela yena u boheka ku hundzisa hungu hi nkarhi lowu muchumayeri a nga yimanga ku yisa ntirho wa yena emahlweni.

(a) Swirhalanganyi swa vutoloki bya landzelelano kumbe bya khomferense

Vutoloki bya landzelelano byi ni swirhalanganyi, swin'wana swa swona swi humelela hi nkarhi lowu vatoloki va nga ku endleni ka vutoloki bya vona. Hakanyingi ririmi ku kumbeteriwa leswaku hi rona ri nga xiphiko, kambe hi ntiyiso a hi rona ntsena. Ku na swin'wana swi nga swiphiko loko swi fika eka vutoloki byo landzelelana swo fana ni ndhavuko, malongolokelo ya marito ni switirhisiwa hi nkarhi wa vutoloki. Muxaka lowu wa vutoloki wu tlhela wu va ni xiphiko xa swo fana ni timhaka swa vanhu ni ta makhumbekelo ya vona. hikuva vanhu ni ririmi ra vona va hambanile swinene. Leswi swi boxiweke laha henhla kova swin'wana swa swiphiko, kambe xiphikonkulu eka vutoloki bya landzelelanoi xa ntshikelelo lowu vatoloki va hlanganaka na wona kumbe lowu wu humelelaka ngopfu hi nkarhi wa ku hundzuluxa mahungu lawa ya amukelekaka ku ya eka ririmi ra muyingiseri.

Mhaka ya vutoloki lebyi yi va ntshikelelo emiehleketweni hikuva mutoloki u fanele a yingisela hi ririmi ra muvulavuri, kutani hi xihatla hi nkarhi wolowo a tolokela eka ririmi ra muyingiseri. Ntshikelelo lowu wu endla leswaku mutoloki a kumeka a karhi a endla swihoxo leswi a nga tiyimiselang ku swi endla. Swin'wana swa swihoxo swi katsa ni ku siyeta mahungu, maveketelo ya timhaka kumbe leswi a longoloxisaka timhaka swi fika swi nga koteki ku humelela hi ndlela leyi tolovelekeke eka tindleve ta muyingiseri. Keiser (2004:585) u seketela a ku: *"The practical consequences of this challenge is the presence of errors, omissions and infelicities (e.g clumsy wording or syntax) in the simultaneous interpreter's production"*

Xiphiko xa muxaka lowu xi kota ku lulamisiwa hi vutivi ni ntokoto wa mutoloki xikan'we ni ndhawu leyi mutoloki a tirhelaka kona. Swin'wana swa swona swi katsa pongo ra vayingiseri, pongo leri nga endla leswaku mutoloki a tsandzeka ku kuma kahle hungu ra muchumayeri hi ndlela leyi faneleke. Rito ra muchumayeri loko ri nga twakali kahle naswona swi nga endla leswaku mutoloki a nga koti ku tirha ntirho wa vutoloki bya yena hi ndlela leyi languteriweke. Switirhisiwa tanihi swin'wana swa swiphiko na swona swi

nga ha endla leswaku mutoloki a tsandzeka ku humelerisa vutoloki bya risima. Ntivomarito lawa muchumayeri a ya tirhisaka na swona swi nga va xirhalanganyi eka mutoloki. Hi nga boxa leswaku vukona bya swirhalanganyi leswi a swi vuli leswaku vatoloki va fanele ku tsandzeka ku endla ntirho wa vona.

Eka ndzavisiso wa yena, Gile (2011:78) u xopaxopile mimbulavulo ya Obama laha eka yona a kumeke swihoxo leswi swi sukelaka eka ntlhanu (5) ku fika eka makumenkombonharhu (73), swin'wana swa swona swi katsa ku siyeta mahungu, eka timinete ta ntlhanu to sungula ta vutoloki bya vona. Ndzavisiso lowu wu kombisa leswaku swiphiqo leswi swi nga ha endla ku hambana eka hungu ra muchumayeri. Gile (2011) u kombisa leswaku swiphiqo leswi mutoloki a hlanganaka na swona a nga ha kota ku swi hlula loko ntsena a nga tilulamisa hi nkarhi. Loko mutoloki a nga endla vulavisisi bya marito lawaya nga ta tirhisiwa hi nkarhi wa ku chumayela leswi swi ta endla leswaku ntshikelelo lowu wu hungutana. Xin'wana xa swirhalanganyi swa vutoloki bya landzelelano i ku va mutoloki a kumeka a nga ri ni vutivi bya ndhavuko wa tindzimi leti a ti tirhisaka. Rixaka leri ra vutoloki ri hlamuseriwa tanihi leri ri nga na ra xiyimo xa lehenhlaswinene naswona ri lava vatoloki lava va nga pfuleka swinene eka vulavisisi xikan'we ni lava va hatlaka ku hundzuluxa hungu emiehleketweni.

2.2.2 Vutoloki byo siyerisana

Vutoloki byo siyerisana ku kongomisiwa eka leswi hi Xinghezi swi vuriwaka *Consecutive interpreting*. Vutoloki bya muxaka lowu hilaha muchumayeri a chumayelaka nkarhinyana kutani a yimanyana ku endlela ku nyika mutoloki nkarhi wa ku toloka leswi a swi chumayileke. Gile (2000:89) u seketela a ku: "*In consecutive interpreting, the speaker pauses during speaking to give the interpreter time to provide a translation of everything said up to the point.*" Vutoloki byo siyerisana hi byin'wana bya vutoloki lebyi vunyingi bya vatoloki va byi bumabumelaka hikuva byi kumeka byi humelerisa hungu ku ya eka vayingiseri handle ka ku siyeta swin'wana leswi nga vaka swa nkoka eka

mbulavulo wolowo. Mahungu hinkwawo ya muchumayeri ya fika eka vayingiseri hi ku olova, leswi swi vangiwa hikuva muchumayeri a nyika nkarhi eka mutoloki, leswi endlaka leswaku ntshikelelo wu va lowu tsongo eka mutoloki hikuva u va na nkarhi wo ringana wo lulamisa hambi marito lawa a faneleke ku ya tirhisa. Vutoloki bya muxaka lowu byi tirhisiwa ngopfu hi vatoloki hi mikarhi ya mimbhurisano ya swa nawu, kasi ni hi mitshamo ya xiyimo xa le henhla xa swa tipolitiki ya tirhisiwa ku fikelela ntwanano ku suka eka swiyenge swo hambanahambana.

Vutoloki bya muxaka lowu byi nga tirhisiwa ni le ka tindhawu ta vutshunguri, ngopfu eka xiyimo xo fana ni laha muongori kumbe dokodela a tirhisaka ririmi rin'wana leri ri hambaneke ni ra xigulana. Ndhawu yin'wana laha vutoloki lebyi byi nga tirhaka ngopfu kona hi le ka xiyenge xa vateki va mahungu laha va yaka eka tiko ro karhi ku ya teka mahungu, va kumeka va kuma munhu loyi a tivaka ririmi ra ndhawu yaleyo xikan'we ni ririmi ra vumbirhi. Eka muxaka lowu wa vutoloki, mutoloki na muchumayeri va siyerisana hi nkarhi lowu twisisekaka. Muchumayeri u vula xivulwa kumbe swimbirhi kutani mutoloki a landzela hi le ndzhaku ku ya eka ririmi ra vayingiseri Rixaka leri ri nga ha tirhisiwa ngopfu eka xiyimo lexi vayingiseri va kumekaka va karhi va nga ri na ntivoririmi ra muchumayeri.

I swa nkoka ku paluxa leswaku rixaka leri hi rin'wana leri ri hlamuseriwaka tanihi leri ri hetaka nkarhi swinene ku ri humelerisa. Leswi swi vangiwa hikuva muvulavuri na mutoloki va boheka ku yimelana leswaku mbulavulo wu fika kahle eka vayingiseri. Rixaka leri ri nga ha tirhisiwa eka swiyenge swo hambanahambana, swo fana na swa "*Sacrament meeting, interviews, missionary discussions*." Milkkelson (1985:25) u hlamusela vutoloki bya *consecutive* hi ndlela leyi: "*Consecutive interpreting have more control over the situation, they can clarify ambiguities ask for repetition or determine the meaning of the problem terms, they can also see the reaction of the audience which can help them correct their errors or reconstruct utterance using different word achieve as long as they remain true to the content.*" Vutoloki bya muxaka lowu byi pfuna ngopfu mutoloki hikuva u va a ri na vulawuri hinkwabyo hi nkarhi wa vutoloki bya yena. Eku humeleriseni ka vutoloki bya muxaka lowu

ku kumeka ku ri ni ku siyerisana ka kahle exikarhi ka muchumayeri na mutoloki. Hi marito lawa, swi endla leswaku hakanyingi hungu leri faneleke ku fikisiwa eka vayingiseri ri fika hi ku olova.

2.2.2.1 Swihlawulekiso swa mutoloki wa muxaka wo siyerisana

Mutoloki wa vutoloki bya muxaka lowu u fanele a ri loyi a nga ni vuswikoti bya ku veketela ni ku hlamusela timhaka ti twisiseka kahle. Xin'wana lexi mutoloki loyi a faneleke ku va na xona tanihi xihlawulekiso i rito ro kota ku fikelela vangiseri va yena hambiloko va hlayile swinene. Mavekelo ya yena ya timhaka ya fanele ya va eka rivilo ra kahle, laha o ka a nga fanelangi ku va a hatlisa kumbe ku nonoka hi nkarhi wa ku toloka ka yena. Mutoloki loyi u fanele a ri loyi a kotaka ku hangalasa mahlo ya yena eka vayingiseri va yena. Xin'wana xa nkoka lexi mutoloki a faneleke ku va na xona i ku tshembeka eka ntirho wa yena, leswi swi ta endla leswaku a tirha kahle naswona a tshamisekile. Mutoloki wa vutoloki bya muxaka lowu u fanele a ri ni vuswikoti byo yingisela hi vukheta mongo wa leswi muchumayeri a lavaka ku swi humelerisa ku ya eka vayingiseri. Xihlawulekisi xin'wana i xa leswaku mutoloki u fanele a ri loyi a nga ni vutivi hi nhlokomhaka ya muchumayeri. Nkoka wa mhaka leyi i ku endlela leswaku a nga toloki swilo swo hambanela ekule ni muvulavuri leswi nga siyaka vayingiseri lava twaka tindzimi letimbirhi va ri ni ku kanakana hi vutoloki bya yena.

2.2.3 Vutoloki byo hlevetela

Vutoloki byo hlevetela loko hi hundzuluxela eka Xinghezi byi vuriwa *chuchotage* leri nga theme ra Xifurwa. Vutoloki lebyi byi voyamele ngopfu eka vutoloki byo landzelelana lebyi boxiweke laha henhla. Vatsari vo fana na Herbert (1952) na Pochhacker (2004) va endlile vulavisisi va langutile eka vutoloki byo hlevetela laha va nga kuma leswaku a byi lo hambana ngopfu ni bya landzelelano. Vatoloki lava va byi endlaka a va kumeki eka xiyindlwana xa vona, kambe va kumeka ekusuhi ni lava va va tolokelaka. Vutoloki bya muxaka lowu byi nga ha endleriwa vanhu vambirhi kambe a wu fanelangi ku tlula eka nhlayo ya vanhu vambirhi. Jones (1998:6) u seketela loko a ku: "
.... since the interpreter is actually doing simultaneous interpreting but instead of

being in a booth relaying his/her rendition through the microphone, he/she is physically presented next to the audience." Jones (1998) u tiyisisa mhaka ya leswaku vutoloki bya muxaka wa ku hlevetela byi paluxeka kahle loko mutoloki a nga ri kule ni lava a va tolokelaka laha a va tshunelelaka kutani a va kusuhi na vona. Mutoloki u kota ku endla ntirho wa yena kahle laha a nga tava a ri karhi a hlevetela eka loyi a n'wi pfunaka.

2.2.4 Vutoloki byo nyiketana

Muxaka wa vutoloki lebyi byi tumbulukile ku suka eka ntlangu wa van'wa-matsambu laha a va tsutsuma hi mitlawa naswona va khomile swinhongana, kutani un'wana na un'wana u nyiketa loyi a tsutsumaka na yena. Vutoloki lebyi byo nyiketana hi Xinghezi hi nge i bya *"Relay"* byi vuriwa lebyi byo ka byi nga kongomi. Eka vutoloki lebyi hilaha mutoloki a yingiselaka hungu ku suka eka ririmi ra manana, kutani a ri hundzuluxela eka ririmi ra loyi a n'wi tolokelaka. Hakanyingi u va a tolokelaka eka ririmi leri vatoloki lava van'wana va ri twaka ku nga ririmi ra le xikarhi ra vatoloki. Dollerup (2000:19) u seketela a ku *"relay interpreting is defined as a mediation from source to target language in which the translational product has been realised in another language than that of the original."* Ntshaho lowu wu tiyisisa leswaku vutoloki byo nyiketana byi tirha tanihi muyimeri laha mutoloki a yingiselaka hungu ku suka eka ririmi ra yena kutani a ri hundzisela eka ririmira vatoloki lavan'wana va nga riku na vutivi bya ririmi ra manana ra mutoloki wo sungula. Vutoloki byo nyiketana i vutoloki lebyi khumbaka tindzimi to tlula timbirhi, laha mutoloki a kumekaka a nga ri na vutivi hinkwabyo, kutani u boheka ku nyiketa mutoloki loyi a nga ni vutivi ni ririmi ro fana ni rero, ku humelerisa hungu ra xivulavuri.

Ku nyiketana loku ku va kona loko mutoloki loyi a nga kona a nga ri ni vutivi lebyi hetisekeke. Vutoloki lebyi bya ha tirhisiwa ngopfu na sweswi hikuva a swi nge vi kona leswaku vanhu lava va nga eka tinhlengeletano a va tirhisi ririmi rin'we na hikuva matiko ya tirhisa tindzimi to hambana, ku fana ni tiko ra Afrika-Dzonga ri nga tiko ra tindziminyingi. Matiko ya nhlangelano wa

Yuropa ya tirhisa muxaka lowu wa vutoloki ,Matheson (1997:45). A swi koteki ngopfu ku kuma mutoloki a ri loyi a nga hava vutsani eka tindzimi, leswi swi endla leswaku a kumeka a nga ri ni vutivi lebyi hetisekeke loko swi fika eka xiyenge lexi. Eka tinhlengeletano to tala ta matiko, ku tirhisiwa vatoloki vo hlaya lava va kotaka ku fikelela tindzimi ta Xijemeni, Xinghezi, Xijapani ni tin'wana. Vatoloki va vutoloki bya muxaka lowu va kumeka va ri eka swiyindlwana swa vona laha va kotaka ku yingisela ni ku hundzuluxa ku ya eka ririmi rin'wana. Lava va teke eka tinhlengeletano, a va tali ku swi lemuka leswaku a va tshamangi na vona eka tindhawu ta mani na mani.

2.2.5 Vutoloki byo tlhandlukela

Vutoloki byo tlhandlukela byi vuriwa *Escort interpreting* hi Xinghezi naswona hilaha ku langutiwaka eka vutoloki lebyi loko mutoloki a tava a hetile ntirho wa yena eka ndhawu yo karhi, byi nga ha tlhandlukaka byi ya emahlweni hambiloko se va humile eka ndhawu ya vutolokelo. Vutoloki lebyi byi tala ku endliwa ngopfu eka swa mabindzu, swa vuvekisi na swin'wana swa tipolitiki. Gonzelez (1991:28) u seketela a ku "*Escort interpreting refers to interpreting that is carried out during on site visits made by officials' figure, bussiness executive.*" Mutsari u tshikelela leswaku muxaka wa vutoloki lebyi byi tirhisiwa ngopfu eka swiyimo laha ku faneleke ku ololoxiwa timhaka to karhi ngopfu eka swa mabindzu kumbe swa tipolitiki.

2.2.6 Vutoloki byo hlaya

Rixaka leri ra vutoloki byo hlaya kunene ri vuriwa *sight interpreting* hi Xinghezi naswona hilaha mutoloki a nyiketiwaka mahungu lawa ya nga tshama ya lulamisiwile hi ku va ya tsariwile kunene ehansi. Mikarhi yin'wana a nga na nkarhi wo tilulamisela, kambe u kumeka a karhi a endla vuhundzuluxi bya yena ku suka eka ntirho lowu a nga lulamiseriwa wona ku ya eka ririmi ra vayingiseri. Vutoloki bya muxaka lowu a byi endliwi hi munhu un'wana na un'wana, kambe lava va nga tokotela na ku tiyisisiwa ku va

vatoloki va muxaka lowu. Va NAJIT (1999:2) va hlamusela vutoloki byo hlaya kunene loko va ku: "*Sight interpreting is the rendering of material written in one language into spoken speech in another language. It is a true and accurate verbal translation of written material into spoken form so that the parties can understand what documents written in foreign languages say.*" Va NAJIT va hlamusela vutoloki byo hlaya kunene leswaku i vutoloki lebyi byi tolokiwakabyi suka eka leswi swi tsariweke kunene hi ririmi rin'wana ku ya eka ririmilero ri twiwaka hi vayingiseri va ririmi ra vumbirhi. Vutoloki bya muxaka lowu byi lava mutoloki loyi a nga ni vutivi ni vuswikoti byo hetiseka eka tindzimi leti a ti tirhisaka. U fanele a ri mutoloki loyi a kotaka ku khoma, ni ku hlayisa timhaka emiehleketweni hi xihatla.

2.2.7 Vutoloki bya vaakatiko

Vutoloki bya vaakatiko byi tiveka kahle tanihi vutoloki bya ndhavuko. Vutoloki lebyi byi tala ku endliwa eka tindhawu ta vaaki. Hakanyingi byi endliwa eka tindhawu ta vaaki va swiyimo swa le henhla. Muxaka lowu wa vutoloki byi tala ku endliwa hi tindzawulo to fana ni ta xiphorisa, vahlampfa, ya dyondzo, rihanyu, ta xikaya, ni ndzawulo ya lava va karhatiwaka hi miehleketo. I vutoloki lebyi endleriwaka vaakatiko hi mikarhi leyi ku nga ni timhaka leti tindzawulo ti lavaka ku ti fikhela vaaki. Wadensjo (2001:33) u hlamusela vutoloki bya vaakatiko hi ndlela leyi: "*Interpreting which takes place in the public service sphere to facilitate communication between officials and lay people departments, Immigration departments, social welfare, medical and mental health officers, school and similar institution.*" Ntshaho wa Wadensjo (2001) wa ha seketela hilaha vutoloki bya vaakatiko byi tirhaka hakona. U tiyisisa leswaku i vutoloki lebyi byi nga kongomana ni tindzawulo to hambanahambana leti ti nga khoma mahungu ya vaakatiko.

2.3 NTIRHO WA MUTOLOKI

Hi ku landza mitirho ya mutoloki, a swi olovi ku hlamusela ntirho wa mutoloki hi marito matsongo. Ntirho wa vutoloki lowu langutaneke ni mutoloki eka tindhawu to hambanahambana i ntlakula-va-xurhe. Mutoloki i munhu loyi a tirhisiwaka ku endla ntirho wa ku toloka mahungu lawa ya vulavuriwaka kunene ku suka eka ririmi ro sungula ku ya eka ririmi ra vayingiseri. Ntirhonkulu wa mutoloki i ku va muhlanganisi wa vanhu lava hambanaka hi tindzimi. Leswi swi boxiwa hi Bot (2003:31) loko a ku: *The role of the interpreter is not easily defined and depend on the context. It was generally thought that an interpreter is a mere medium or conduct through which communication between two parties took place and the interpreter was seen as neutral and somehow outside of the situations.*" Hi marito lawa, Bot (2003) u kombisa leswaku mutoloki u tekiwa tanihi munhu loyi a humelerisaka hungu exikarhi ka mitlawwa yimbirhi kumbe ku tlula. Mitlawwa ya vanhu lava hilaha van'wana va vona va nga tweki ririmi ra muvulavuri. Kutani ke, ntirho wa mutoloki i ku endla leswaku hungu leri vulavuriwaka hi ririmi ro hambana ni ra vayingiseri, ri fikelela eka vayingiseri valavo ku ringana ni ka ririmi lomu ri humaka kona. Hakanyingi mutoloki u boheka ku yimela muvulavuri a humelerisa hungu ra yena, hikona a nga ta kumeka a sungula ku yisa hungu eka vayingiseri. Muvulavuri hambi a ri na hungu ra kahle, mutoloki wa vutshila wa laveka ku humelerisa hungu rolero. Vutoloki byi langutiwa tanihi ndlela leyi yi welaka eka vuhlanganisi lebyi byi tirhaka ngopfu na tindzimi to hambana. Ntirho wun'wana wa mutoloki i ku hundzuluxa mahungu sweswi ma nga xiswona ku suka eka muvulavuri ku ya eka vayingiseri. Mutoloki wa vutshila wa swi tiva leswaku a nga fanelangi ku cinca mongo wa hungu ra muvulavuri.

Vulavisisi byi kombisa hilaha mutoloki a nga na nkoka hakona, hi nkarhi lowu ku hundzuluxiwaka mahungu lawa ya ngo vulavuriwa kunene. Va hlamuseriwa tanihi vanhu lava va nga na vutivi bya tindzimi leti va tirhaka ha tona. Vutoloki va ni ntirho wa ku tirhisa marito lawa ya nga ringanela ku fikelela vayingiseri. Hi nga boxa leswaku a swi heleli eka kuva mutoloki a tiva

swivulwa kumbe marito yo hlawuleka ntsena, kambe va endla leswaku hungu leri hundzisiwaka ri fikelela hi xiyimo xa ririmi ro olova. Wallmach (2014:561) u tiyisisa a ku "*They are involved as a third-party, has the ability to change the register and coin new terms in their respective languages, thereby promoting the language status.*" Mavonelo ya Wallmach ya humelerisa erivaleni leswaku vatoloki va ni ntirho lowukulu swinene, ku va va ri vanhu va vunharhu exikarhi ka vayingiseri na muvulavuri, ririmi ni vanhu lava a va tolokelaka.

Vatoloki a va na wona matimba ya ku cinca tinhlamuselo kumbe hungu ra muvulavuri, kambe a nga fanelangi ku va a hambuka kumbe ku cinca mongo wa muvulavuri. Hakanyingi va boheka ku fikisa hungu hi ndlela leyi ri nga xiswona. A swi koteki ku languta vatoloki tanihi switirhi kumbe michini leyi ntirho wa yona ku nga ku humelerisa hungu ntsena, kambe i vanhu lava va nga na ntokoto, vutivi na tindlela loko hi languta eka ndhavuko wa tindzimi leti va ti hundzuluxaka. Ntirho wa mutoloki wu fanela ku twisisiwa hi mutoloki xikan'we ni hilaha va nga kotaka ku sirhelelela/na ku tirhisa yan'wana ya marito lawa hi ririmi ra muvulavuri. Wallmach (2014:574) u ya emahlweni a tiyisisa loko a ku: "*No matter how much an interpreter attempts to maintain impartiality and mirror the original, any interpreter's work will always reflect a personal interpretation*"

Hi mavonelo ya Wallmach (2014) u paluxa leswaku mutoloki u tirha hi matimba eka vatoloki bya yena, naswona mikarhi yin'wana swa languteriwa leswaku ku hambana ku va kona exikarhi ka muvulavuri na yena leswi swi vangiwa hi swiyimo swo hambanahambana, leswi swi nga khumbaka matirhiselo ya ririmi na swin'wana. Xin'wana lexi vatoloki va nga tirha ngopfu eka xona i ku hundzisela na ku tiyisisa mhaka ya vukhongeri bya Xikriste eAfrika, hi ku kongomisa eka ndzavisiso lowu. Wallmach (2015: 201) u tiyisisa loko a ku: "*They were involved in policy-making by reinterpreting and ensuring the implementation of colonial policies. It was during this period that the African languages were codified, in order to promote Christianity.*" Ntshaho wa Wallmach wu tiyisisa hilaha vatoloki va nga hoxa xandla hakona eka ku endliwa ka milawu leyi yi nga endliwa hi nkarhi wa ku khondzisa tiko

xikan'we ni ku hlohlotela eka vukhongereri bya Vukriste. Leswi swi komba leswaku eka swiyenge swo hambana swa mfumo va kona lava va nga ta humesela hungu hi ndlela leyinene ku fikelela vayingiseri lava va nga hava vutivi bya ririmi leri muvulavuri a ri tirhisaka.

2.4 MATIMU YA VUTOLOKI

Xiyenge lexi xi kanela hi matimu ya vutoloki tanihi xiphemu xa nkoka eka nhluvukiso wa ririmi. Xiphemu xa dyondzo ya vutoloki xi sungurile eka malembe ya le ndzhaku swinene. Vutoloki tanihi ndlela ya ku hundzuluxa mahungu lawa ya ngo vulavuriwa kunene ya kumeka ya ri na matimu ya le henhla swinene loko ya pimanyisiwa ni matimu ya vuhundzuluxi. Vutoloki byi hambanile ni vuhundzuluxi hikuva byona a byi lavi munhu loyi a nga ni vuswikoti bya ku tsala, kambe loko u ri ni vutivi bya ku yingisela ni ntokoto u nga swi kota ku humelerisa vutoloki. Hi nga ha vula leswaku matimu ya vutoloki ya lehile swinene ku tlula ya vuhundzuluxi. Leswi swi va kona hikuva migingiriko ya vutoloki yi vile kona ku nga se va ni timhaka ta ku tsala kunene. Takeda (2007:6) u tiyisisa loko a ku: *"The history of interpreting is much longer than that of translation since interpreting activities must have taken place before the inversion of written language"*. Mhaka ya ku vulavula yi va kona ku nga se va na yo tsala.

Hi marito man'wana, vutivi bya munhu byi sungula eku dyondzeni ka ku vulavula ku tsala ku nga si va kona. Vutoloki byi tekile xiave lexikulu eka vanhu lava a va tshama eka tindhawu to hambanahambana xikan'we ni tindzimi ta vona leti hambaneke. Hambileswi ku sungula ka vutoloki swo ka swi nga ri erivaleni, kambe ku na vumbhoni byitsongo lebyi kombaka leswaku vutoloki byi sungurile hi malembe ya 3000 BC, laha byi nga sungula Egipita. Laha va nga endla vutoloki lebyi byi vuriwaka bya *hieroglyphics* (i vutoloki lebyi a byi tirhisa ngopfu swifaniso/mimfungho) Furmanek na Achenbach (2004:206) va tiyisisa loko va ku: *"Although there is a certain transparent evidence in identifying precisely when interpreting came into existence, the first records of interpreting traces back to 3000 BC at which time the Ancient*

Egyptians had signs signifying interpreting. Tanihilaha hi nga komba hakona leswaku vutoloki byi sungule malembendzhaku, kambe a ku nga ri ni timhaka ta ku tsala laha swi tikaka ku tiva laha vutoloki byi nga sungula kona hi xiviri.

Hi ku landza marito ya ntshaho lowu nga laha henhla, Vaegipita a va tirhisa mimfungho leyi a yi ri yona a va endla vutoloki ha yona. Vanhu lava a va nga koti ku twisisa tindzimi ta vanhu lavan'wana lava a va tirhisana na vona eka swin'wana kutani a va boheka ku tirhiseriwa swifaniso ku endlela leswaku va ta kota ku twanana. Ku ya hi Issaei (2007:64) u kombisa hilaha khale Vaegipita a va vona tindzimi letin'wana tanihi leti tsaneke naswona a va voniwa tanihi vatoloki va tindzimi to ka ti nga twisiseki. Vutoloki byi langutiwile eka tindhawu ta le Girisi na Roma. Matiko lawa ya dyondzisiwile ku tiva tindzimita vanhu lava a va ta etikweni tanihi mahlonga ni vabohiwa. Leswi a swi endlaleswaku va va ni vutivi bya tindzimi to hambanahambana.

Hi ku famba ka nkarhi, hi malembe ya vamagidi ya khumbenkombo laha ririmi ra Xilatini ri nga hela ri tekiwa tanihi ririmi ra vuhlanganisi eka matikoya Yuropa, laha swi nga hangalaka ni matiko man'wana, (Furmanek na Achenbach 2004:76). Vutoloki byi tekile ndhawu ngopfu hi nkarhi wa ku tumbuluka ka mhaka ya vukhongeri, hi malembe ya magidi ya khumetsevu. Mutoloki loyi a dumile swinene hi mikarhi leyi a huma Mexico, loyi a tirha ngopfu eka kereke leyi a yi tala ku famba ni miganga. Mutoloki loyi a vitaniwa Dona Marina, kambe a tiveka ngopfu hi vito ra *La Malinche*. Furmanek na Achenbach (2004:230) va tiyisisa loko va ku: “.... *understanding expeditions to unknown and new regions to explore the new lands people had to encounter people who were speaking multiple languages, one of the most well known interpreters in history emerged at the age of exploration in the early 16th century* “. Issaei (2007:18) u tiyisisa leswaku vutoloki bya ku va eka matsalwa kumbe matimu byi sungule hi 1563. U kombisa leswaku a ku tirhisiwa ngopfu vutoloki bya *Simultaneous* endzhaku ka nyimpi ya vumbirhi ya misava. Endzhaku ka nyimpi leyi, ku dyondzisiwe ni ku letela vatoloki lavo hlaya hi ku landza swidingo swa vanhu. Tiyunivhesiti to hlaya ti sungule ku

va ni vuphakeri bya dyondzo ya vutoloki. Issaei (2007: 19) u tlhela a seketela hi ku vula leswaku *“University in different countries gradually offered courses programs and degrees in interpreting. Among the countries which pioneered in these programs we could name Belgium, Denmark, France, Germany, Italy, Spain, United Kingdom, Korea, Japan, Argentina, Canada, Mexico”*. Matiko lawa ya vonile mhaka ya vutoloki yi fanerile ku va kona ematikweni ya vona. Endzhaku kaloko vutoloki bya *Simultaneous* byi tava byi simekiwile, vutoloki bya khonferense byi landzerile eka matiko yo hlaya. Laha vatoloki a va laveka na kona eka xiyenge lexi, valeteri vo sungula va ximfumo va sungule hi 1953 eka *The first world Association of Conference Interpreters*. Leyi a yi khomeriwile eParis laha nhlayo ya vatoloki lava va nga leteriwa ku nga va 2617.

Swidyondzeki swo fana na va Saleskovitch (1999), Morris (1999), Pochhacker (1999), na swin'wana swi hoxile xandla loko swi fika eka matimu ya vutoloki, laha va nga tirha ngopfu eka vutoloki bya nandzelelano ni bya khoniferense. Xikolo xin'wana xi tumbulukile laha va nga papalata vutoloki bya khoniferese ni vutoloki bya nandzelelano kutani va languta eka byo hlevetela ni byo siyerisana, lebyi byi sungurile eGeneva hi 1941. Vutoloki lebyi byi langutiwe tanihi lebyi byi nga fika byi hluleka loko byi pimanyisiwa ni bya nandzelelano xikan'we ni bya khoniferese. Mutoloki wo sungula ku endla vutoloki bya nandzelelano hi yena Andre Kaminker u pfumerile leswaku vatshuri va vutolokibya nandzelelano vona Finlay na Filene hi vona va nga tumbuluxa tindlela ta vutoloki. Hi nga ha tiyisisa leswaku matimu ya vutoloki a yo va erivaleni ku fana ni lawa yan'wana eka swiyenge swin'wana.

2.4.1 Vutoloki eAfrika-Dzonga

Mhaka ya vutoloki eAfrika-Dzonga na yona yi sungurile emalembeni ya khale swinene. Leswi swi va tano hikuva loko Vantima va ha tshama hi xivona, mhaka ya vutoloki a yi nga ri kona. Endzhaku ka ku fika ka Valungu eAfrika-Dzonga, vutoloki byi bohekile ku va kona. Endzhaku ka ntshuxeko Afrika-Dzonga ri tekile xiboho xo tirhisa tindziminyingi. Pholisi ya ririmi ya tiko hi 2003 yi paluxe swiboho swinharhu laha xo sungula a ku ri ku vona leswaku

tihofisi ta mfumo na swin'wana leswi swi fambisanaka na tona swi fanele ku tekela enhlokweni tindzimi hinkwato ta khumen'we. Leswi a swi vula leswaku timhaka ta nkoka leti a ti lulamisiwile hi Xinghezi ti fanele ti hundzuluxiwa ti ya eka tindzimi leti vaakatiko va nga ta kota ku ti twa hi ku olova, laha vutoloki a byi boha ku tirhisiwa. Mhaka ya vumbirhi a ku ri leswaku hinkwaswo leswi swi hangalasiwaka eka miako ya mfumo, swi fanele ku va swi ri eka tindzimi ta Afrika-Dzonga, leswi swi khumba na xiyenge xa vutoloki ku va xi nghena ni ku lava ku humelerisa hungu ra mfumo. Swin'wana tanihi mhaka ya vunharhu, leyi yi khumbaka vutoloki ngopfu i ya vukorokeri lebyi byi faneleke byi phameriwa vaakatiko hi tindzimi ta vona hi ku ya hi ku hambanahambana ka tona. Leswi swi pfurile vangwa leri a ri fanele ku pfariwa hi vatoloki ku fikelela vavulavuri. Leswi swi tiyisiwa hi Moeketsi na Wallmack (2005: 69) loko va ku: *".....while interpreting in court, in hospital and community level have long been in a daily occurrence in South Africa, though generally performed on an ad-hoc basis by untrained interpreters."* Mhaka leyi yi komba kahle leswaku Afrika-Dzonga eku sunguleni, vatoloki a ku ri vanhu lava a va nga tokotangi eka swa vutoloki, kambe a ku langutiwa na ku ehleketelela leswaku loko u yile exikolweni u nga endla vutoloki, laha a va rivele nkoka xikan'we ni xikongomelo xa vutoloki.

Vutoloki eAfrika-Dzonga byi aviwile hi swiyenge swimbiri hi ku landza mikarhi ya kona, ku nga nkarhi lowu a yi nga se khonzisiwa na nkarhi wa le ndzhaku ka ntshuxeko. Eka malembe ya nkarhi wa ntshikelelo ku vile ni vatoloki vambirhi va ndhuma, ku nga Autshumato loyi a tiveka ngopfu hi vito ra Hosi Harry na Eva (Wallmach, 2015). Hosi Harry a ri murhangeri wa rixaka ra MaKhoikhoi, loyi a nga hela a hehliwile hi ku toloka hi ndlela leyi a yi nga enetisi murhangeri wa yena. Harry a ri mutolokinkulu wa Jan Van Riebeeck. U vile a hehliwa hi ku va a nga tshembekangi eka rixaka ra Madachi hikokwalaho ka matolokelo ya yena.

Mutoloki wa vumbirhi a ku ri Krotoa loyi a nga tiveka hi vito ra Eva, loyi a ri ntukulu wa Hosi Harry. Ntirho wa yena wa siku na siku a ku ri ku toloka , hi tlhelo a ri mudyondzisi wa Xisati wa Jan Van Riebeeck loyi a nga

hanya na rixaka ra Madachi ku fikela loko a ka a kondza a fana na wona eka maendlelo xikan'we ni maambalelo (Ntuli na Swanepoel, eka Wallmach, 2015).

Hi malembe ya 1800 laha Afrika-Dzonga se a yi khonzisiwile, Madachi se a ya nghene hi xitalo eAfrika-Dzonga, va fikile ni swilo swo hambanahambana. Ku va Madachi ya kota ku twanana ni MaAfrika a ku boheka ku va na munhu loyi a twisisaka ririmi ra vona xikan'we ni ririmi ra MaAfrika. Vatoloki lava va nga boxiwa laha henhla hi vona lava a va fanele va humelerisa hungu leri Madachi a ya ri khomele MaAfrika. Vatoloki lava a va laveka hi mikarhi leyi a ku xavisiwa, ku cincisiwa swilo leswi MaAfrika-Dzonga a va ri na swona xikan'we ni ku hetisisa yin'wana ya mitwanano leyi a yi fanele yi fikeleriwa.

2.5 MITOLOVELO NI MAENDLELO LAWANGUTERIWEKE EKA VATOLOKI

Vutoloki byi endliwa ka vanhu, naswona vanhu va hanya hi mitoloveloyomitoveloyokarhi, handle ka mitoloveloleyi ku tlhela ku va ni maendlelo lawa ma languteriweke eka vatoloki. Toury (1995:55) u hlamusela mhaka leyi loko a ku: *"describes norms as "the translation of general values or ideas shared by a community as to what is right and wrong, adequate and inadequate into performance instructions appropriate for and applicable to particular situations"*. Ntshaho lowu wu tiyisisa leswaku a ku na vutoloki loko mitoloveloni milawu ya vanhu lava va tolokeriwaka yi nga landzeleriwi. Eka xiyenge lexi ku langutiwe ngopfu eka mavekelo ya marito, matirhiselo ya ririmi tanihi leswi swi nga erivaleni leswaku tindzimi leti nghenelelaka eka vutoloki a ti fani leswi hetisekeke. Vatoloki va boheka ku tiva swo biha ni swo saseka eku humeleriseni ka mahungu ya vona.

Mutoloki a nga fanelangi a ku mhoo, ku ya hi leswi tindzimi ti nga faniku. Maendlelo ni milawu yi kona ku pfuna vatoloki eku veketeleni ka mahungu ya vona handle ka ku onha ririmi ra vayingiseri. Vatoloki va tikeriwa eka

swiyimo laha va faneleke va humelerisa hungu ku suka eka muchumayeri, leswi ri nga xiswona eka swiyimo swin'wana. Vatoloki va fanele ku papalata ku toloka rito hi rito hikuva swi endla leswaku hungu ri lahleka.

2.6 TINXAKA TA TIKEREKE

Matimu ya kereke a ya hlamuseriwi ku fana na leswi swi nga tshama swi humelela, kambe na sweswi swa ha ya emahlweni. Hi nga ha vula leswaku matimu lawa ya hambanile swinene ni ma nkarhi wa sweswi. Matimuya kereke a ya le rivaleni leswaku kuri ya sungule rini, leswi swi vangiwa hi leswi khale a ku tirhisiwa tibuku ku hlayisa matimu, tinyimpi na tona ti nga va ti hoxile xandla eka ku lahleka ka man'wana ya matimu. Hambiswiritano, hi ta nyika matimu lawa ya nga ta khorwisa eka ndzavisiso lowu. Neill (1979:17) u tiyisisa hilaha ku pfumaleka ka vumbhoni byo kuma matimu ya kereke hakona loko a ku: *"It is hardly possible to imagine a setting or a doctrine less likely to save the starting - point for a religion that was to become the faith of all mankind."* Neill (1979) u tiyisisa leswaku a swi olovi ku humelerisa leswi tikereke ti nga sungurisa xiswona. Ku va hi va na matwisiselo ya kahle eka masungulelo ya kereke xikan'we na makulelo ya yona, hi ta avanyisa mikarhi leyi hi swiphemu swa mune ku endlela leswaku hi twisisa matimu ya kereke:

1. Kereke eka malembe yo sungula ya 500 (Roman empire)
2. Kereke eka xiphemu xa vumbirhi eka malembe ya 500 (Medieval times)
3. Kereke eka xiphemu xa vunharhu eka malembe ya 500 (Reformation)
4. Kereke eka malembe yo hetelela eka malembe ya 500 (Modern times)

Xiphemu xo sungula xa matimu ya kereke xi le ka malembe yo sungula ya 500 endzhaku ka vutomi bya Vakriste. Eka nkarhi lowu a ku na vumbhoni byo khomeka hi tlhelo ra matimu ya kereke hikokwalaho ka swiyenge swo hambanahambana. Lourtte (1975:65) u swi veka hi ndlela leyi: *"The complete story of the spread of the Christianity in its first five hundred centuries cannot be told, for we do not possess sufficient data to write it."* Swivangelo swa ku va ku ri hava matimu ya kereke eka mikarhi leyi boxiweke swi vangiwiwe na hi

ku khomiwa, ku dlawa ka vakriste. Matimu matsongo hi wona ya nga kona. Hambileswi ku nga hava vumbhoni lebyi khomekaka, kambe ku na swin'wana leswi swi endlaka xiphemu xa vumbhoni leswaku hakunene kereke a yi ri kona hi nkarhi lowu boxiweke. Kane (1977:3) uhlamusela leswi yena a twisisaka swona hi matimu ya kereke ehansi kamalembe ya 500 Yesu a hundzile, loko a ku: *"The church was built at the confluence of three great civilizaions, the Greek, the Roman and Hebrew, each contributed significantly to the progress and pattern of Christianity."* Hi marito lawa, hi twisisa leswaku Varhoma, Magiriki na Vaheveru va hoxile xandla ku hoxeni eka matimu ya kereke loko swi fika eka timhaka ta ku aka tikereke.

Eka xiphemu xavumbirhi na xavunharhu hilaha Varhoma na nhlohlotelwa wa Hellenistic a wa ha ri na matimba ya ku fambisa kereke. Eka nkarhi lowu timhaka ta kereke, se a ti tiveka eka swifundza swo hambanahambana laha eka tindhawu to tala, hambi lava a va nga ngheni kereke se a va vulavula ha yona xikan'we na ku tsala hi yona. Lourette (1975:76) u nyika mavonelo ya yena loko a ku: *" We know even less of the spread of Christinity in the second century than we do of its propagation in the first century. Yet it is clear that it continued to grow in numbers of adherents and that before A.D 200 Christians were found not only in all of the provinces of the Empire but also outside the Empire in Mesopotania."* Kereke se a yi sungule ku va nchumu lowu tivekaka eka tindhawu ta le kusuhi. Leswi a swi kombisa ku hambana ni nkarhi wo sungula hikuva kereke a yi tiveka ntsena eka ndhawu ya Rhoma ngopfu. tlhontlho eka nkarhi lowu a ku ri wa leswi mfumo wa nkarhi walowo a wu lwisana na vukhongeri bya Vukriste, kambe a swi endlangi leswaku va tlhelela endzhaku.

Eka xiphemu xavumune na xavutlhanu hilaha kereke a yi endla migingiriko ya yona handle ka ku chava ku xanisiwa ni ku vavisiwa. A va endla hinkwaswo erivaleni handle ka ku chava. Mavonelo ya vanhu eka mikarhi yoleyo a ma cincile hikuva a va khitikana ku ya etikerekeni handle ka ku chavela vutomi na mindyangu ya vona. Lexi xi nga koka rinoko a ku ri ku vona un'wana wa vaxanisi wa kereke a kumeka a ri loyi a nga vona xivono laha

Xikwembu xi nga n'wi endzela, kutani a landzela kereke eka maendlelo ya yona. Matimu lawa ya kereke ma na nkoka eka kereke ya namuntlha hikuva lomu kereke ya tolo yi humaka kona ku na ngati yo tala leyi yi nga halaka, yi halakela leswaku kereke ya namuntlha yi kuma swi olovile.

Tikereke ti hlayile naswona ti hambanile ku ya hi swilaveko (muxaka wa ripfumelo) ni maendlelo ya tona; tin'wana ta tona ti khumba leti ti landzelaka: *Pentecostal, Neocharismatic, NonPentecostal, RomanCatholic, Lutheran, Mainline, Denominatis, Baptists, CharismaticnaPentecostals, Holiness, Christian, Church ya Christ, Cults* na tin'wana. Eka ndzavisiso lowu hi ta languta eka muxaka wa *Charismatic*, kambe leswi a swi vuli leswaku tinxaka letin'wana a ti na nkoka.

2.6.1 Charismatic na Pentecostals

Rito ra *Charismatic* ri huma eka rito ra Xigiriki ra *Charis* leri ri vulaka tinyikoleti hi Xitsonga hi nga ti vulaka tikereke ta manguvalawa. Rixaka leri ra tikereke ri pfumela eka michumayilo ya leswaku Yesu Kriste i Hosi, naswona u ni matimba lawa ya nga hlula rifu. Hi nga vula leswaku a ko va ni ku hambana ngopfu exikarhi ka tikereke ta manguvalawa ni ta Pentekosta, kambe leswi a swi vuli leswaku ta fana.

Tikereke ta *Pentekosta* hi tin'wana leti ti nga tumbuluka ku suka eka tikereke ta Xilungu, tiningi ta tona ti tumbuluxiwile hi vamuneri ku suka eAmerika na man'wana matiko. Lumbe (2008: 19) u tiyisisa mhaka leyi loko a ku: "*.....Pentecostals are a product of western pentecostal mission enterprises. These churches were established by missionary sent from classical pentecostal church in America and Europe.*" Marito ya Lumbe (2008) eka ntshaho lowu yatiyisisa hilaha tikereke ta Pentekosta ti nga tumbuluka hakona, laha a katseke ni hilaha ti kumekaka ti tirha hakona. Tin'wana ta tikereke leti ti welaka ehansi ka tikereke ta *Pentekosta* i ta *Assemblies of God, Church of God, na Apostolic Faith Mission*. Mhaka yin'wana hi tikereke leti hileswaku ti ni malembe yo tala ti tumbulukile eka tiko ro fana na Afrika-Dzonga.

Loko hi kongomisa ngopfu eka tikereke ta manguvalawa hi nga paluxa leswaku tona ti tumbuluka ku suka eka ta Pentekosta. Tikereke leti hakanyingi hi leti ti vuriwaka ta vanhu lava va vulaka leswaku va lo vitaniwa hi Xikwembu, naswona va chumayela rito leri heleleke nakambe va pfumela ngopfu eka milawu ya Tesitemende leyintshwa. Vulavisisi byin'wana byi komba leswaku tikereke ta manguvalawa ti kumeka ku ri leti ti nga tumbuluxiwa hi vanhu lava va phatlukaka ku suka eka tikereke ta Pentekosta, naswona ti va ku ri leti ti nga ta vona. Tinyingi ta tona ti tumbulukile ngopfu hi malembe ya 1985,1990. Tikereke ta muxaka lowu hi leti varhangeri va tona va kombisaka leswaku va nyikiwile swivono hi Xikwembu ku sungula na ku tirhela vanhu. Lumbe (2008:21) wa tiyisisa loko a ku: *“these churches, which revolve around individual leaders who claimed to have received a vision from God which had executed”* Mutsari loyi u tshikelela mhaka ya leswaku tikereke leti hi leti varhangeri va tona va nga suka ku ya tisungulela ta vona laha va kombisaka leswaku va nyikiwile xivono hi Xikwembu. Votala va varhangeri va tikereke leti swa endleka leswaku vufundhisi bya vona va nga byi yelangi exikolweni tanihi leswi va vulaka leswaku vona vo vitaniwa ku ta haxa evhangeli.

Tikereke ta manguvalawa hi leti ti nga na ndhuma ya ku languta eka tinyiko ta moya lowu kwetsima, tanihilaha swi paluxiweke hakona eka 1 *Vakorito 12 leyi yi nge: “Emhakeni ya tinyiko ta moya, vamakwerhu, ndzi lava leswaku mi tiva leswi nga swona”*. Tikereke ta manguvalawa ti tlhela ti languta ni mhaka ya nkhuvalo hi moya lowo kwetsima, xikan'we ni ku vulavula hi tindzimi. I swa nkoka ku boxa leswaku swin'wana swa leswi ntshikelelo wa tikereke leti ti swi endlaka a swi kona eka letiya ta Petekosta.

Xin'wana hi tikereke ta manguvalawa i ku tiyisisa ngopfu eka mhaka yahoriso, ku tshunxiwa, na masingita na ku humelerisa tinyiko ta moya lowu kwetsima. Vupurofeta hi swin'wana leswi va pfumelaka na ku landzelerisa ngopfu eka swona. Vuyimbeleri xikan'we ni ku phokotela mavoko hi nkarhi wa ku yimbelela, xikan'we ni ku huwelela vito ra Yesu swa humelela eka tinhlengeletano ta vona.

Tikereke ta manguvalawa ti khoma ni tinhlengeletano to fana ni ta xikolo, tindzimi, tidyondzo ta varhangeri va kereke na tikhomferense na swin'wana. Tikereke ta manguvalawa hi leti ti nga pfumela ni ku tshemba loko swi fika eka tinyiko ta moya lowo kwetsima ku fana ni leti ti nga longoloxiwa eka Varhoma 12 xikan'we ni Vaefesa 4 leyi yi nge: *“Loko swi ri tano vamakwerhu, ndza mi khongetela hikokwalaho ka tintswalo ta Xikwembu, leswaku mi nyiketa vutomi bya n'wina hinkwabyo, byi va mhamba leyi hanyaka, leyi hlawulekeke, leyi amukelekeke, eka Xikwembu, Hi wona magandzelo ya n'wina ya xiviri”*. Hi ku famba ka nkarhi, tikereke ta manguvalawa ti tivekile tanihi ta Pentekosta. Hi malembe ya 1960 na 1970, maendlelo ya tikereke ta Pentekosta ya n'okele ni le ka tikereke leti ti tivekaka hi ta ndhavuko to fana na ta *Catholic, Methodist, Episcopalian* na tin'wana. Mhaka ya nkhuvo hi yin'wana leyi va pfumelaka ngopfu eka yona, tikereke ta khale loko swi ta ekamhaka ya nkhuvo a va languta eka ku khuvula hi mati ntsena kasi leta sweswi va tshikelela ni le ka nkhuvo wa moya lowo kwetsima xikan'we ni leswi swi vulaka swona.

Tikereke ta muxaka lowu ti tala ku tirhisana ni leti ti nga na ku pfumela kumbe leti ti nga na xivono xin'we ngopfu eka tinyiko ta moya lowo kwetsima. Jones (1983 :54) u tiyisisa hi ndlela leyi, *“Charismatic churches are prepared to work within their churches alongside those who do not share their spritual experience”*. Ntshaho lowu wu kombisa leswaku tikereke ta manguvalawa ti tirhisana ni tikereke tin'wana na tin'wana hambi leti ti nga ri na maendlelo lawa ya fanaka na ya vona. Hambileswi tin'wana ti hambananyana loko swi fika eka nkhuvo wa vona. Xihlawulekiso xin'wana i mahanyelo lawa ya languteriweke eka vapfumeri va tikereke leti, laha va languteriweke ku hanya ni ku nghena eka tindhawu leti ti nga kwetsima, naswona va tshama va kwetsimile hi tindlela hinkwato leti Mukriste a languteriweke swona. Tikereke leti a ti heleli kwalano, kambe va pfumela eka ku lulamisa swihoxo swa vapfumeri lava va hambukaka ndlela laha va tshikisiwaka mitirho hinkwayo hambi ku ri ku humesa vukhume, kambe u pfumeleriwa ku nghena ntsena.

2.6.2 LESWI TIKEREKE TA MANGUVALAWA TI PFUMELAKA EKA SWONA

Tikereke ta manguvalawa ku na leswi ti pfumelaka eka swona, tidyondzo ni swiendlo swa tona swa hambana ni swa tikereke tin'wana leti ti nga weleki eka ta manguvalawa. Leswi swi tikomba eka swiyenge leswi swi nga ta longoloxiwa laha hansi tanihi ndlela yo andlala mhaka ya hina. Hi nga ha vula leswaku tikereke ta manguvalawa ta fananyana ni leti ti vuriwaka ta *Neo-Pentecostal*. Tikereke leti ti tiveka ngopfu hi ku tirhisa ni ku vulavula hi tindzimi, ku toloka eka michumayelo ya tona, vuprofeta, ku tlhandleka mavoko eka lava va lavaka xikhongelo, va pfumela eka mihoriso na masingita. Xin'wana i madyondziselo ya vona lawa ya katsaka ku huwelela marito yo fana ni ya haleluya, midyuno eka Xikwembu, tlakuka Yesu, ndza ku rhandza Yesu kumbe Hosi na man'wana ya tirhisiwa swinene. Xin'wana i ku kumeka va titsona swakudya tanihi xikongomelo kumbendlela ya ku titsongahata emahlweni ka Xikwembu. Dyondzo yi khumba swiyenge swo hlaya swinene, kambe eka ndzavisiso lowu hi ta khumba dyondzo ya ku vulavula hi tindzimi, dyondzo ya nkhuvo wa moya lowo kwetsima, ku hlamusela leswi ti vulaka swona, hi ta tlhela hi languta eka horiso wa xiyimo xa le henhla ni vuprofeta.

2.6.2.1 Ku vulavula hi tindzimi

Mhaka ya nkoka leyi tikereke ta manguvalawa ti tihlawulekisaka ha yona yi katsa ni ku vulavula hi tindzimi tanihi tin'wana ta tinyiko ta moya lowo kwetsima. Mhaka leyi i xiyimo lexi muvulavuri loyi a kumekaka a nghena eka tlhelo rin'wana ra ripfumelo kutani a kumeka a ri karhi a vulavula hi ririmi leri ri twisisiwaka ha yena ntsena, kumbe ni vapfumeri van'wana vatsongo hi nhlayo.

Mikarhi yin'wana loko munhu a ri karhi a vulavula hi tindzimi leti, lava va nga kusuhi swi nga endlaka leswaku va nga koti ku fikelela ku twisisa ririmi leri, leswi swi nga tikelaka hambi mutoloki. Hi nkarhi walowo vapfumeri va pfumela leswaku munhu loyi a ngheneleke hi moya u va ri karhi a burisana na Xikwembu xa yena. Munhu loyi a vulavulaka hi tindzimi ku va ku ri loyi a

khumbiweke hi moya lowo kwetsima. Vapfumeri va tikereke ta manguvalawa va pfumela leswaku loko se moya lowo kwetsima wu ku khumba, u ta kumeka u karhi u tirhisa ririmi leri ri nga tiviwiki hi vapfumeri lavanyingi. Leswi swi tiyisisiwa hi Mitirho ya Vaapostola 2 v 4 loko yi ku: *"Hinkwavo va tala hi moya lowo kwetsima, kutani va sungula ku vulavula hi tindzimi tin'wana, hilaha moya wu nga va nyika ku vulavula hakona."* Marito lawa ma tiyisisa leswaku ku vulavula hi tindzimi ku va ku chikile moya lowo kwetsima kutani hi wona wu endlaka leswaku va vulavula hi tona handle ka ku kunguhata.

Ku ya emahlweni Mitirho 19 v 6 yi hlamusela hilaha Pawulo a nga tlhandleka mavoko ntsena kutani va sungula ku vulavula hi tindzimi, *"Pawulo a va tlhandleka mavoko kutani moya lowo kwetsima wu ta ehenhla ka vona, va vulavula hi tindzimi tin'wana va ri karhi va twarisa rito."* Ku suka eka ntshaho hi kuma marito ya tindzimi tin'wana 1 a m a hi kombaka leswaku vanhu lava Pawulo a nga va tlhandleka mavoko a va ri na ririmi leri a va ri tirhisa hi masiku, kambe endzhaku ka ku tlhandlekiwa mavoko, va kumekile va ri karhi va tirhisa tindzimi leti a va nga titirhisi hi masiku. Lava a va ri na vona a va twa onge va pyopyiwile.

Tikereke ta manguvalawa ti pfumela ngopfu leswaku loko u ri na moya wa Xikwembu eka wena, swi tikomba hiloko moya lowu humaka eka Xikwembu wu nghena eka vanhu hinkwavo. Guthrie (2000:140-141) u hlamusela ku vulavula hi tindzimi hi ndlela leyi: *On April 3, 1960 Father Dennis Bennett, Rector of the Epi/copal church of Van Nuys, Calif announced that he has spoken in tougues. This marked the beggining of the Neo-Pentecostal movement or the Charismatic movement in which all denominations have participated or have been affected. The first Pentecostal believe that all the gift of the spirit remains operating for the church today. These gifts include, but not limited to speaking in tougues and works of suppernatural healing."* Mhaka ya ku vulavula hi tindzimi tanihi nyiko ya moya lowo kwetsima yi lehile swinene hikuva yi khumba swiyenge swo hlaya swinene. Loko vapfumeri van'wana va nga se fika eka xiphemu xa ku vulavula hi tindzimi, a swi vuli leswaku a va na xona Xikwembu.

2.6.2.2 Nkhuvulo wa moya lowo kwetsima

Tikereke ta manguvalawa ti pfumela eka nkhuvalo wa moya lowo kwetsima, laha ti swi tekalaka enhlokweni ngopfu xikan'we ni ku pfumela leswaku loko munhu a khuvuriwa hi moya lowo kwetsima swi komba ku kula eximoyeni xikan'we ni ku va mupfumeri wa xiviri. Leswi swi vula leswaku loko u nga se kuma nkhuvalo lowu, u va u nga se tokota vutomi bya vupfumeri. Xin'wana va kombisa leswaku loko u ta va u kumile nkhuvalo lowu u va u tatiwile hi moya lowo kwetsima lowu humaka eka Xikwembu. Va tlhela va pfumela leswaku loko moya lowo kwetsima wu ri ehenhla ka wena, u va u ri ehansi ka matimba lawa hlawukeke ya Xikwembu. Nkhuvalo lowu wu endla leswaku va tikhorwisa leswaku va endla swona swa Xikwembu naswona ntsako lowu wu humaka hi nkarhi wa nkhuvalo lowu i wa xiyimo xa wona ntsena. Xin'wana i ku titshembisa leswaku se va ponisiwile. Xin'wana lexi vapfumeri va kumaka xona endzhaku ka nkhuvalo wa moya lowo kwetsima i ntshuxeko lowu va wu twaka xikan'we ni ku pfuxeta vudyelwani na lavan'wana. Loko swi fika eka mhaka ya ku hlawutela tindzimi a ko va mhaka leyi yi nga endlaka hi mani na mani, kambe ntsena lava moya wa Xikwembu wu nga eka vona. Mutoloki loko a nga ri na wona moya lowu swi nga n'wi tsandza a nga swi koti. Leswi swi kotiwa ntsena hi lava va nga khomiwa hi moya lowo kwetsima.

2.8 MITIRHO LEYI YI ENDLIWEKE MAYELANO NI NHLOKOMHAKA LEYI

Vulavisisi hi tlhelo ra vutoloki byi endliwile hi valavisisi vo hlaya swinene. Valavisisi lava a va kongomisile eka swiphemu swo hambanahambana swo fana ni swa vutoloki bya le tikhoto, bya swikoweto, tikhoniferense, na swin'wana. Ndzavisiso lowu wu ta va wu langutisile ngopfu eka mitirho leyi endliweke eka vutoloki bya le tikerekeni ta manguvalawa. Nkoka wa xiyenge lexi i ku lava ku kombisa vangwa leri nga kona leri ndzavisiso lowu wu lavaka ku ri pfala. Tindzimana leti landzelaka ti kanela yin'wana ya mitirho leyi yelanaka ni nhlokomhaka ya ndzavisiso lowu.

Taylor-Bouladon (2011) u endlile ndzavisiso wa yena hi nhlokomhaka leyi nge *Conference interpreting: Principles and practice*. Ndzavisiso lowu a wu langutile ngopfu eka vutoloki bya le ka tikhomferense laha ku tolokiwaka kusuka eka ririmi ro sungula ku ya eka rin'wana. Eka ndzavisiso lowu, Taylor-Bouladon (2011) u langutile ngopfu ntirho wa vatoloki eka tikhonifarese leti. Hi ndzavisiso lowu, u kumile leswaku muxaka wa vutoloki bya *Consecutive* na *Simaltenous* byi tirhisiwa ngopfu eka vutoloki bya le ka tikhomferense. Hambileswi ndzavisiso lowu wu endlilweke wu kongomisa ngopfu eka vatoloki va le Australia, kambe mahungu ya kona ya enerile ni le ka ndzavisiso wa vutoloki bya le tikerekeni ta manguvalawa leti ndzavisiso wa hina wu nga ta languta tona. Ndzavisiso wa Taylor-Bouladon (2011) wu fambelana kahle ni ndzavisiso wa hina hikuva na wona wu ya khumba swo tala hi swiphiqo leswi vatoloki va hlanganaka na swona etikerekeni laha ku tirhisiwaka tindzimi timbirhi ku humelerisa hungu ra muchumayeri.

Ndzavisiso wun'wana wo yelana ni wa Taylor-Bouladon (2011) wu endlilwele hi Pochhacker (2004) ehansi ka nhlokomhaka leyi nge: "*Introductory interpreting studies*". Ekandzavisiso lowu xikongomelonkulu a ku ri ku languta tinxaka to hambanahambana ta vutoloki ni mitlhontlho leyi vatoloki va hlanganaka na yona eka vutoloki bya vona. Ndzavisiso lowu wu ni swo tala leswi hi nga ta swi tirhisa, tanihileswi swi nga ni nkoka ni ku yelana ni leswi hi nga hlanganaka na swona eka ndzavisiso wa hina.

Hokkanen (2017) u endlile vulavisisi bya yena ehansi ka nhlokomhaka leyi yi nge: "*Experiencing the interpreter's role: Emotions of involment and detachment in simultaneous church interpreting*" Eka ndzavisiso wa yena a langute mitirho ya vatoloki, xikan'we ni ku languta ngopfu hilaha mutoloki a kumekaka a khumbeka hakona ni ku nghenelela hi nkarhi wa vutoloki bya vona. Valavisisi vo fana na Wadensjo (1998) na Diriker (2004) va hlamusela leswaku mutoloki i munhu ku nga ri muchini, va kombisa hilaha munhu a kumekaka a khumbeka ehenhla ka xiyimo xo karhi lexi a hlanganaka na xona hi nkarhi wa ku toloka ka yena.

Leswi swi kombisa leswaku swa koteka leswaku mutoloki a va muyingiseri hi nkarhi wa ku toloka ka yena ngopfu loko xiyimo xa kona xi khumba vutomi bya yena. Loko leswi a swi tolokaka swi khumba vutomi na xiyimo xa yena wa khumbeka. Eka ntirho wa yena u khumbile ni hilaha eka tin'wana ta tikereke ku pfumalekaka vatoloki lava nga tokota hakona, kambe ku kumeka kuri karhi ku tirha vanhu ntsena lava va nga va ka va kota ku vulavula tindzimi timbirhi leti faneleke ku vulavuriwa ni leti faneleke ku tolokeriwa. Anga rivalangi ntirho wa mutoloki hi tlhelo leri vuyerisaka, u langutile ni le kamaendlelo na switirhisiwa leswi khumbaka vutoloki eka ndzavisiso wa yena.

Vulavusisi bya yena a byi langute ngopfu eka vutoloki bya nandzelelano eka tikereke leti a nga endla vulavusisi eka tona. Ndzavisiso wa Hokkanen (2017) wu na ku yelana ni ku hambana ni ndzavisiso wa hina hikuva a wu langute eka swiphiqo swa vutoloki kasi wa Hokkanen (2017) wona a wu langute ngopfu eka makhumbekelo ya mutoloki hi nkarhi wa ku toloka ka yena.

Handle ka ndzavisiso lowu hi wu kaneleke laha henhla, Hokkanen (2016), u tlherile a endla vulavusisi hi nhlokomhaka leyi yi nge: *"An autoethnographic study of simultaneuos church interpreting."* Hi marito man'wana, eka ndzavisiso lowu Hokkanen (2017) a lavisisa hi vutoloki bya nandzelelano laha a langute ngopfu eka vumunhu kumbe matikhomelo ya vatoloki etikerekeni. Swin'wana leswi ndzavisiso wa yena a wu kongomanile na swona a ku ri matshamelo ya tikereke ta Pentekosta ni hilaha ti khumbaka hakona vutoloki etikerekeni.

Xikongomelonkulu xa ndzavisiso wa yena a ku ri ku languta eka tindlela leti ti paluxaka vapfumeri/vakreste xikan'we ni vukhongereri bya vona. Hi tlhelo ra matwisiselo ni matikhomelo ya vona eka vutomi bya siku na siku, vulavusisi lebyi a byi langutane ni tikereke timbirhi ku nga ya *Tampere* na *Pentekostal* leti ti welaka ehansi ka ta Pentekosta ta le Finland. Ndzavisiso wa yena a wu langutisa ku hlangana ka tikereke leti eka mihlangano ya vona ya vhiki na vhiki.

Ndzavisiso wa Hokkanen (2016) wu humeserile ehandle hilaha vatoloki a va tirhisa vutoloki bya nandzelelano hi nkarhi wa ku toloka ka vona, laha a va

hundzuluxa rito ku suka eka ririmi ra Xifinnish ku ya eka Xinghezi. Vutoloki lebyi a byi endleriwa vuyeni xikan'we ni nhlengeletano hinkwayo. Eku hetelelni, Hokkanen (2016) u kumile leswaku eka tikereke hi vumbirhi bya tona, vutoloki bya nandzelelano byi tekiwa tanihi xiphemu xa ntirho wa Xikwembu. Xin'wana lexi Hokkanen (2016) a nga kuma xona eka ndzavisiso wa yena i makhumbekelo ya vatoloki lava va nga xiphemu xa kereke loko ya pimanyisiwa ni ya vatoloki lava va nga ri ku vapfumeri, kambe va endlaka ntirho wa vutoloki ntsena kumbe a nga ri mupfumeri eka muxaka wa kereke yaleyo.

Ndzavisiso lowu wu ni ku hambana ni wa hina hikuva wa hina wu langute eka mitlhontlho ya swa vutoloki kasi lowu a wu langute ngopfu eka matikhomelo xikan'we ni mahanyelo ra vatoloki. Ku hambana kun'wana i ka tindzimi leti vutoloki a byi langute eka tona, Hokkanen (2016) a langute eka Xifinnish ku ya eka Xinghezi kasi eka ndzavisiso wa hina hi kongomisa eka tindzimi ta Xitsonga na Xinghezi.

Biamah (2013), tanihi valavisisi lavan'wana, u endlile vulavisisi ehansi ka nhlokomhaka ya *Dealing with communication challenges during interpretation of church sermons in USIN GISHU country, Kenya*. Ndzavisiso wa Biamah (2013) a wu langute ngopfu eka ku lavisisa mitlhontlho ya vuhlanganisi hi nkarhi wa michumayelo xikan'we ni leswi swi nga endliwaka ku ololoxa mitlhontlho leyi. Mahungu hinkwawo a ya hlengeleriwa ku suka eka tikereke ta khume leti hlawuriweke etikweni ra Kenya.

Eka ndzavisiso wa yena, Biamah (2013) u hlawurile vapfumeri va tsevu, muchumayeri un'we ni mutoloki. Maendlelo ya vuxiyaxiya ni ku thepiwa ka mahungu hi swin'wana leswi swi tirhisiweke eku hlengeleni ka mahungu ya ndzavisiso lowu. Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku swiphiqo swa vutoloki i ntsandza-vahlayi etikerekeni leti a nga endla vulavisisi eka tona. Swin'wana swa swiphiqo leswi swi nga kumi khumba ku hetiseka ka ririmi hi vachumayeri, vatoloki xikan'we ni vapfumeri lava va kumekaka etikerekeni leti hlawuriweke. Ntokoto ni ku twisisa ka vatoloki loko

swi fika eka swa ndhavuko wa lava va nga ku yingiseleni hi yin'wana ya mitlhontlho leyi a yi kumeke.

Endzhaku ka leswi a swi kumeke eka ndzavisiso wa yena, Biamah (2013) u bumabumerile leswaku vatoloki va fanele va dyondza ni ku dyondzisiwa hi ta ntirho wa vona. Xibumabumelo xin'wana xa yena xi kongomisiwile eka timhaka ta ntivoririmi ni ndhavuko hi vatoloki leswi a nga kuma leswaku swi ni tlhontlho wa le henhla swinene. Ndzavisiso wa yena wu ta vuyerisa vachumayeri na vatoloki hikuva va nga kota ku hunguta swin'wana swa swiphiso swa vuhlanganisi leswi swi humelelaka hi nkarhi wa michumayelo ni ku toloka. Ndzavisiso wa Biamah (2013) wu ni ku yelana ni wa hina hikuva hinkwayo yi khumba mitlhontlho ya swa vutoloki, leswi swi ta engetelela vutivi ni ku pfula mahlo eka lava va nga hava vutivi bya muxaka lowu.

Coertze (2005), u endlile vulavisisi ehansi ka nhlokomhaka leyi nge: "*The African agent discovered: The recognition and involvement of the African Biblical interpreter in Bible translation.*" Ndzavisiso lowu a wu langute ngopfu hilaha vahleri va MaAfrika va nga kuma swona hi nkarhi wa ku hundzuluxiwa ka Bibe, ngopfu leswi MaAfrika va nga kuma ku tekeriwa enhlokweni xikan'we ni ku ngenenelela kumbe ku hoxa xandla ka vutoloki eku hundzuluxiweni ka Bibe eAfrika. Mulavisisi u tlhele a languta ni mavonelo lawa MaAfrika va nga na wona loko swi fika eka vutoloki bya Bibe.

Coertze (2005) u yile emahlweni a langutisa ni leswi switaswifamba swi nga kuma swona loko swi fika eka vutoloki ni vuhundzuluxi bya Bibe laha Afrika. Ndzavisiso lowu wu hambanile ni wa hina hikuva a wu khumbi nchumu hi tindzimi leti ti nga tirhisiwa hi nkarhi wa vutoloki. Hambiswiritano, wu na nkoka eka rixaka ra vutoloki xikan'we ni ku kumeke ni ku pfala vangwa leri a ri pfulekile. Swin'wana swa leswi khumbiweke eka ndzavisiso lowu swi ta pfuna swinene eka ndzavisiso wa hina.

Chidiebere (2017), u endlile vulavisisi eka nhlokomhaka ya *Religious interpretations, Gender Discrimination and politics in Africa. Case study of Nigeria*. Nhlokomhaka ya yena a yi langute eka vutoloki bya vukhongeri, ku tsan'wiwa ku ya hi rimbewu xikan'we ni swa tipoliki. Xikongomelonkulu xa

ndzavisiso lowu a ku ri ku lavisisa ngopfu hi vukhonger, rimbewu xikan'we ni vonelo eku hlamuseleni hilaha vukhonger byin'wana byi nga vumba hakona xivumbeko loko swi fika eka vutoloki, xikan'we ni ku pfulela ni ku pfala vangwa leri ri nga kona loko swi fika eka vutoloki eka tindhawu ta mani na mani ni swa tipolitiki.

Xin'wana lexi ndzavisiso lowu wu nga languta eka xona a ku ri ku lava ku kombisa hilaha ntolovelo wa ku hlonipha vaxinuna hi vaxisati wu nga kona eAfrika ngopfu loko swi fika eka vutoloki. Hi ndzavisiso lowu, ku humeseriwe ehandle hilaha vutoloki byi nga xin'wana xa xitirho xa ku humesela ehandle hakona ndhavuko, matitwele ya vatoloki ku ya eka tindhawu ta vaakatiko. Xin'wana lexi ndzavisiso lowu wu nga xi kuma i ku tekeriwa ehansi ka vaxisati loko swi fika eka vutoloki bya vukhonger hi vaxinuna. Hi mavonelo ya yena, lexi hi xin'wana xa swivangelo lexi endlaka leswaku ku va ni mpfumaleko wa vatoloki va xisati etikerekeni to tala eAfrika hambi ni swa tipolitiki. Hambileswi ndzavisiso lowu wu nga hambana ni wa hina hikuva wona wu khumba ngopfu eka mboyamelotlhelorin'we loko swi fika eka vatoloki etikerekeni ni le ka tindhawu ta mani na mani. Vangwa ra milavisiso ya vutoloki ra ha pfulekile swinene hikokwalaho swi ni nkoka ku va hi endla ndzavisiso hi nhlokomhaka leyi.

Du Plessis (2016) u endlile ndzavisiso hi nhlokomhaka ya "*Church interpreting in an interdenominational Christian context in Urban Johannesburg.*" Ndzavisiso wa yena a wu langutile ngopfu eka vutoloki etikerekeni leti ti nga tiyimela hi toxe edorobeni ra Joni. Eka tikereke ta muxaka lowu ti kumekaka emadorobeni ku ni tlhontho wa vavulavuri va tindziminyingi leswi koxaka leswaku ku va ni vutoloki eka michumayilo.

Eka ndzavisiso wa yena, mulavisisi loyi u kumile leswaku vatoloki lava va endlaka vutoloki, ku va ku ri vanhu lava va nga hava vutivi kumbe ntokoto loko swi fika eka dyondzo ya vutoloki. Ndzavisiso lowu wu endlile eka kereke ya Mosaiek eFairland. Endzhaku ka vulavisisi bya yena u kumile leswaku vanhu lava va endlaka vutoloki ku va ku ri vanhu lava ku tshembiwaka leswaku va ni vutivi bya tindzimi timbirhi kumbe ku tlula ku

nga ri vutivi bya dyondzo ya vutoloki. Ndzavisiso wa yena a lava ku pfala vangwa leri ri nga kona loko swi fika eka vatoloki lava va nga tokota eAfrika-Dzonga, hi ku bumabumela tindhawu laha vatoloki va nga kumaka tidyondzo ta vutoloki kona.

Xin'wana hi vulavisisi bya yena i ku boxa ntirho wa mutoloki ehandle. Ku hambana ni ku yelana eka ndzavisiso lowu ni wa hina swi kona, hambileswi lowu wu nga languta eka vutoloki eka tikereke ta le madorobeni ntsena, kambe mitlhonthlo wu na yona.

Tison (2016), u endlile ndzavisiso hi nhlokomhaka ya *"The interpreter's involvement in a translated institution: A case study of sermon interpreting"*. Ndzavisiso wa Tison (2016) a wu langute ngopfu eka ku ngenelerisiwa ka vatoloki eka tindzawulo ta vuhundzuluxi, hi mikarhi ya vutoloki etikerekeni. Tison (2016) ku fana na Du Plessis (2016) u langutile ni le ka ntirho wa mutoloki, xikan'we ni ku endla vutoloki tanihi tindlela ta ku tiantswisa.

Mhaka yin'wana leyi kombisiweke hileswaku vutoloki a byi endliwi hi munhu ntsena, kambe swi lava munhu loyi a nga tokota eka swa vutoloki. Ndzavisiso wa yena wu langutile vutoloki tanihi xiyenge lexikulu lexi xi nga kotaka ku yima xi ri xoxe handle ka ku katsiwa na swin'wana. Tison (2016) u tirhisile maendlelo ya nkoka eku hlengeleteni ka mahungu ya yena. Ndzavisiso lowu wu hambanile swinene ni wa hina, kambe wu na swa nkoka eka vutoloki leswihinga ta swi tirhisa eka ndzavisiso wa hina.

Ndzavisiso wun'wana lowu ndzavisiso wa hina wu wu xopaxopeke i wa Peremota (2017). Eka ndzavisiso wa yena, Peremota (2017) u tirhisile nhlokomhaka leyi yi nge: *"Church interpreting in evangelical churches with Russian -language services."* Ndzavisiso wa yena a wu langute ngopfu eka vutoloki etikerekeni ta evhangeli leti tirhisaka tindzimi ta Xiraxiya eka tinhlengeletano ta vona. Vulavisisi bya yena byi kumile leswaku vafundhisi na vafambisi va tikereke va pfumerile leswaku va lava vatoloki lava va tokoteke ku endla vutoloki, kambe u kombisile leswaku va ha kalanyana eka tikereke leti.

Mahungu ya yena ya hlengeletiwile hi ku tirhisa nongonoko wa swivutiso, laha a nga hloko hlisa vahloko hlisiwa vo ringana 258 ku suka eka tikereke ta 164 eka matiko ya 24. Ntirho lowu hinkwawo wu endliwile eka madoroba ya 111, laha a ku lulamisiwile swivutiso leswi swi nga hangalasiwa hi tlhelo ra thekinoloji kutani vanhu va hlamula hi ku ya hi muxaka wa thekinoloji leyi va yi twisisaka.

Mahungu lawa a ya hlengeletywa ku suka eka tinxaka timbirhi ta tikereke ku nga ta *Evangelical* na ta manguvalawa. Laha ku suka eka tikereke ta *Evangelical* ku nga kumeka ntsena tiphesete ta 28.3% kasi eka ta Manguvalawa ku nga kumeka nhlayo ya le henhla ya 69.4 wa tiphesete lava a va seketela mhaka ya ku tirhisiwa ka vatoloki etikerekeni ta vona. Vulavisisi bya yena byi kumile leswaku vahloko hlisiwa vo tala va bumabumela leswaku mutoloki loyi a nga lulamela hi ku endla vutoloki u fanele a ri na swihlawulekiso swa ku tshembeka, a ri na ntivoririmi/tindzimi, loyi ririmi ra yena ri hetisekeke ni swin'wana swa nkoka swo fambelana ni vutoloki bya xiyimo xa le henhla.

Mulavisisi u yile emahlweni a kombisa leswi swi bumabumeriweke laha a nga katsa leswaku mutoloki u fanele a ri loyi a nga na vutivi bya tikereke xikan'we ni ku tiva ndhavuko wa tikereke toleto. Xin'wana i ku va ni vutshila bya ku hundzisa mahungu hi ndlela leyinene. Xiyimo xa mutoloki na xona a nga xi siyangi ehandle, u fanele a ri loyi a nga na vumunhu ni mavonelo lawa ya dzunekaka. Ndzavisiso lowu wu na ku yelana ni wa hina, kambe hi tlhelo ra tikereke leti ku nga endliwa vulavisisi eka tona ku nga kereke ya manguvalawa. Hambileswi ti nga hambana loko swi fika eka tindzimi leti a ku langutiwa eka tona, ti hambanile naswona eka ndzavisiso wa hina wu ya endleriwa ngopfu ematikoxikaya laha vavulavuri vo tala va vulavulaka Xitsonga ku katsa na muchumayeri.

Chikako (2011) u endlile vulavisisi bya yena a langutile eka nhlokomhaka ya *Broadcast interpreters in Japan: Bringing news to and from the world*. Ndzavisiso wa yena a wu langute hilaha vatoloki va nga tirha hakona hi nkarhi wa ku hundzuluxa mahungu ku suka eka ririmi ra Xijapani ku ya eka

Xinghezi. Hi ndzavisiso lowu, mulavisisi a lava ku fikelela ni ku languta hi laha muxaka wa vutoloki byi nga sungula hakona eku hleleni ka mahungu.

Chikako (2011) u langutile ni le ka swirhalanganyi ni swilaveko leswi swi nga pfunaka eku ahluleni ka swiphiqo swa vutoloki hi nkarhi wa ku hundzuluxa mahungu ku suka eka Xijapani ku ya eka Xinghezi. Xirhalanganyinkulu lexi ndzavisiso lowu wu xi kumeke hi nkarhi wa ku cinca mahungu eka thelevhixini hi vatoloki, a ku ri xiphiqo xa nkarhi wa ku tilulamisela xikan'we ni ku va vatoloki va nga tivi muxaka wa vanhu lava va nga languta mahungu lawa va ya tolokaka.

Xin'wana a ku ri ku pfumaleka ka mahungu lawa ya lulamisiweke hi nkarhi wa ku toloka ka vona. Mulavisisi u bumabumele leswaku mutoloki wa mahungu ya thelevhixini u fanele a ri loyi a oloveke, xikan'we ni ku va a fuwile hi ntivoririmi, vutivi bya ku hangalasa mahungu hi ndlela leyinene. Rito ra vatoloki hi xin'wana xihlawulekiso kumbe xitirhonkulu. Mulavisisi u tiyisisa ni ku hlamusela leswaku mutoloki a nga fanelangi ku engetela mahungu lawa a ya tolokaka. Ndzavisiso lowu wu na ku yelana eka swin'wana leswi swinga boxiwa hi Peremota (2017) loko ku langutiwe eka mitirho ya mutoloki, kambe loko swi fika eka ndzavisiso wa hina wu na ku hambana, kambe nkoka wa wona a wu nge honisiwi eka ndzavisiso wa hina.

Odhiambo, Musyoka na Muta (2013) ehansi ka nhlokomhaka ya *"The impact of Consecutive interpreting on church Sermons: A Study of English to Kamba Interpretation in Machakos Town, Kenya"* va endlile ndzavisiso wa vona hi xikongomelo xa ku languta nkoka wa vutoloki bya *Consecutive* etikerekeni ta le Kenya ku suka eka Xinghezi ku ya eka ririmi ra Kamba. Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku vatoloki va ni mitlhontlho loko swi ta eka mahungu ya muchumayeri, ku tlula yan'wana ya marito, timhaka ta ku pimanyeta i xin'wana xa xiphiqo, swivulwa swo ka swi nga hetisekanga, ku tsongahata mahungu ya muchumayeri hi xikongomelo xo komisa hungu ra yena.

Hi ndzavisiso lowu, valavisisi lava va tlierile va kuma ni tindlela leti ti nga antswisaka na ku fikelela xikongomelo xa vutoloki, laha tindlela ta kona ti katsaka, ku kuma vatoloki va karhi va hlwerisa hungu hi xikongomelo xa ku

kuma rito leri va lavaka rona xikan'we ni ku pfuniwa hi marito ku suka eka nhlengeletano, ku hlamusela hi vuenti leswi mutoloki a twisisaka xiswona hi mhaka yo karhi.

Ndzavisiso lowu wu hambanile ni ndzavisiso wa hina. Hambiswiritano, ku ni ku yelananyana ni wa hina hambileswi wona wu languteke eka vutoloki bya ririmi ra Kamba ni Xinghezi eKenya, kasi wa hina wu langute eka vutoloki bya Xinghezi na Xitsonga.

Musyoka na Karanja (2014) va endlile ndzavisiso wa vona ehansi ka nhlokomhaka ya *"Problems of interpreting as a means of communication: A study on interpretation of Kamba to English Pentecostal Church Sermon in Machakos Town, Kenya"*. Eka ndzavisiso lowu, xikongomelo a ku ri ku lavisisa hi tlhelo ra vutoloki eka tin'wana ta tikereke ta le Machakos tanihi ndlela ya vuhlanganisi. Vutoloki lebyi a va langutile eka byona a byi ri exikarhi ka ririmi ra Kamba na Xinghezi eka tikereke ta *Pentecostal*.

Eka ndzavisiso lowu, valavisisi lava va kumile leswaku ku ni swiphiqo swo hlaya leswi swi langutaneke ni vatoloki, va tlhele va kuma leswaku swiphiqo leswi swi hlula vatoloki hikuva swin'wana swa swona a swi endli hi vona. Swin'wana swa swiphiqo leswi va kumile leswi yelanaka ni vusweti bya vuswikoti bya matirhiselo ya ririmi, vusweti bya mavekelo ya mahungu, matirhiselo eka swa vukhonger, maendlelo, xiphiqo xa ku hambana ka mindhavuko ya tindzimi letimbirhi ni matikhomelo ya vatoloki va le tikerekeni. Ndzavisiso lowu wu tlherile wu kuma leswaku mhaka ya nkarhi hi xin'wana xa xiphiqo na vumunhu bya muchumayeri eka swiyimo swin'wana swi va xiphiqo. Va tlherile va languta eka tindlela leti ti nga tirhisiwaka hi vatoloki eka ku lulamisa swin'wana swa swiphiqo leswi, swin'wana swa kona swi katsa ku va mutoloki a tiva ku hambana ka vutoloki, matwisiselo ni maendlelo ya timhaka hi vatoloki. Tinhlamulo leti ti humaka eka nhlengeletano leti ti va ti hlohlolele hi muchumayeri na tona ti fanele ti twisisa hi mutoloki, leswi mutoloki a tinghenelerisaka xiswona eka swa vutoloki na swona swi na nkoka.

Ndzavisiso lowu wu hambanilenyana ni wa hina hikuva lowu a wu langutile eka swiphiqo swa vutoloki, kambe wu langute ngopfu eka vuhlanganisi, ku suka eka ririmi ra Kamba ku ya eka Xinghezi. Eka ndzavisiso lowu hi ta lavisisa vutoloki ku suka eka Xinghezi ku ya eka Xitsonga.

Swin'wana swa swiphiqo kumbe mitlhontlho leswi vatoloki va hlanganaka na swona i swiphiqo/mitlhontlho ya rivilo leri vachumayeri va ri tirhisaka hi nkarhi wa ku chumayela. Swin'wana leswi swi nga kumeka i ku tsana ka ntivo ni ku hetiseka ka ririmi hi vachumayeri. Biamah (2013) u yile emahlweni a kuma swiphiqo leswi vatoloki va le Kenya va hlanganeke na swona leswi a swi khumba vachumayeri ni vatoloki va le Kenya.

Xiphiqo xa man'wana ma marito lawa a ya tirhisiwa hi muchumayeri a ya nga twakali kahle, rivilo ra marito ya muchumayeri, ku hetiseka ka ririmi ro sungula na ra vumbirhi ra vatoloki. Xin'wana u kumile leswaku switirhisiwa i xiphiqo eka tin'wana ta tikereke. A nga helelangi kona ntsena kambe u langutile ni le ka vuxaka exikarh ka muchumayeri na nhlengeletano, u kumile leswaku ku tirhisiwa ka marito lawa ya nga na tinhlamuselo leti tlulaka yin'we i xiphiqo na xona, ku tirhisiwa ka marito lawa ya yelanaka na swona swi vile xiphiqo. Vutoloki bya ku hundzuluxa rito hi rito na swona swi khumbiwile tanihi xiphiqo. Xin'wana xa swiphiqo i ku pfumaleka ka vukheta ni vuxiyaxiya hi vutoloki.

Eka ndzavisiso wa yena u kumile leswaku mikarhi yo tala muchumayeri u kumeka a ri emahlweni ngopfu hi marito leswi swi endlaka leswaku mutoloki a kumeka a ri hansi ka ntshikelelo. Biamah (2013) u hetelela hi ku bumabumela leswaku vatoloki va fanele ku va lava va tokoteke hi ku hetiseka hi ntirho wa vutoloki, tanihi ndlela leyi yi nga ta vuyerisa vayingiseri. Nzavisiso lowu wu ni ku yelana swinene ni ndzavisiso wa hina hikuva na wona wu languta mhaka ya mitlhontlho ya vutoloki etikerekeni ta manguvalawa.

Biamah na Jepkoech (2013) va endlile ndzavisiso laha a va langutile eka nhlokomhaka leyi nge: *"Factors that necessitate interpretation of Sermons in Churches in Uasin Gishu country, Kenya."* Xikongomelo xa ndzavisiso lowu a ku ri ku kuma swivangelo swa nkoka swa vutoloki etikerekeni ta le Kenya.

Ndzavisiso wa yena wu kumile leswaku vutoloki etikerekeni byi hlohlotereiwa ngopfu hi vumbiwa bya yona. Swin'wana va kumile leswaku vachumayeri vatwisisa ku chumayela hi Xinghezi, ku pfumaleka ka vutivi bya ririmi ra muchumayeri hi nhlengeletano. Eka ndzavisiso lowu a va nga langutangi ngopfu eka vatoloki kambe eka vutoloki hi byoxe.

Ndzavisiso lowu wu bumabumele leswaku tikereke ti fanele ku hlawula vatoloki lava va nga ni vuswikoti bya le henhla, lava va nga na vuswikoti bya ku tirhisa mixaka ya vutoloki. Ndzavisiso lowu wu hambanile ni ndzavisiso wa hina, kambe wu ni swa nkoka leswi swi nga pfunaka eka ndzavisiso wa hina.

Stewart na van'wana (2004) va endlile vulavisisi bya vutoloki eka buku ya vona leyi thyiweke: *“Sign language interpreting: Exploring its arts and science”* Xikongomelo xa vatsari lava a ku ri ku humesela erivaleni tindlela ta nkoka loko u endla vutoloki bya swikoweto. Vatsari lava va yile emahlweni va kombisa hilaha ndzavisiso lowu wu nga pfunaka hakona ni le ka xiyenge xa dyondzo loko swi fika eka vutoloki. Ndzavisiso lowu wu hambanile ni wa hina hikuva lowu a wu langutile ngopfu eka tindlela ta vutoloki bya swikoweto kasi wa hina wu langutile eka mitlhonthlo ya vutoloki bya le tikerekeni hi ku kongomisa eka tikereke ta manguvalawa.

Eka ndzavisiso wa vona Miller na Yamamori (2007) wa *“The ideology of pentecostalism is antiauthoritarian in its roots”*, a va langutile ngopfu hilaha un'wana ni un'wana eka tikereke a nga ni matimba hakona lawa ya ringanaka ni ya mufundhisi, leswi swi kombisiwa ngopfu hi leswi kereke va yi langutaka tanihi ndhawu ya Xikwembu ku nga ri ya munhu. Va yile emahlweni va kombisa leswaku leswi swi vangiwa hi leswi mupfumeri un'wana ni un'wana a nga tirhisaka tinyiko ta ku huma ka Xikwembu to fana ni ku phokotela, ku yimbelela, ku hundzisa rito eka nhlengeletano. Hi mayelano ni mhaka ya vutoloki, ndzavisiso lowu a wu ngenangi ngopfu hi vuenti. Ndzavisiso lowu wu hambanile ni wa hina, kambe ku yelana ku kona hikuva wu khumba maendlelo ya kereke.

Gillies (2006) eka ndzavisiso wa yena wa *"The depth of understanding required in interpretation"* u hlamusela hilaha mutoloki swi nga na nkoka hakona ku va a twisisa leswi vutoloki ku nga swona. Gillies (2006) u kombisa leswaku vutoloki a hi ku twa marito ntsena, kambe swi khumba swiyenge swo hlaya leswi mutoloki a faneleke a tokota eka swona. Ndzavisiso lowu wu khumbile leswaku mutoloki u fanele a va a tokotile ku suka eka tiseminara, tikhoso, ku tilulamisa a nga se sungula vutoloki. Ndzavisiso wa Gillies (2006) wu khumba switsongo hi tlhelo ra swiphiqo swa vutoloki etikerekeni ta manguvalawa. Hambiswiritano, vundzeni mayelano ni mhaka ya vutoloki hi swin'wana swa nkoka leswi ndzavisiso wa yena wu swi khumbeke leswi na hina hingata swi landzelela eka ndzavisiso wa hina.

Ndzavisiso lowu yelanaka swinene ni ndzavisiso wa hina hi lowu endliweke hi Babane (2016) ehansi ka nhlokomhaka leyi nge *"Church Interpreting: Its Sociolinguistic Challenges in some Vatsonga Charismatic Churches."* Xikongomelo xa ndzavisiso lowu a ku ri ku humesela ehandle swin'wana swa swiphiqo leswi vatoloki va le tikerekeni ta manguvalawa va hlanganaka na swona na ku tlhela ku tiwa na swintshuxo swa swiphiqo swa vutoloki. Hi ndzavisiso lowu, Babane (2016) u kumile leswaku ku na swiphiqo swo fana ni mpfumaleko wa matirhiselo ya ririmi, rivilo ra muchumayeri, ku tshikiwa ka mahungu ya nkoka, ku tluriwa ka marito ni swivulwa swo ka swi nga hetisekangi hi vatoloki. Eka ndzavisiso wa yena, u tirhisile maendlelo ya vuxiyaxiya ni ya nhlokohliso wa swivutiso ku hlengeleta mahungu. Ku hambana kutsongo ka ndzavisiso wa Babane (2016) na wa hina hileswaku wa hina wu ta langutisa mitlhonthlo leyi nga kona eka vutoloki lebyi endlaka leswaku nhluvuko wa Xitsonga wu salela endzhaku eka xiyenge lexi a xi fanele xi va ni xiave xikulu.

Ndzavisiso lowu yelanaka swinene na wa Babane (2016) wu endliwile hi Odhiambo, Musyoka na Matu (2013). Ndzavisiso lowu wu kumile leswi fanaka na leswi swi nga kuma hi Babane (2016) hikuva na vona va kumile mitlhonthlo leyi vatoloki va hlanganaka na yona yi fana, yo fana na, ku tlula mahungu hi ku pfumaleka ka marito lawa ya faneleke ku tirhisiwa, xin'wana a ku ri ku tshiketa mahungu ya nkoka. Xin'wana lexi va nga yelana ka xona

a ku ri muxaka wa vutoloki lebyi vatoloki hinkwavo va nga tirhisa byona ku nga bya *consecutive*. Hambiswiritano, valavisisi lava a va hambana eka ririmi ra manana leri a va lavisisa rona, Babane (2016) a langute eka Xitsonga kasi vona a ku ri Kamba.

2.9. NKATSAKANYO WA NDZIMA LEYI

Eka ndzima leyi ku kaneriwile hi tinxaka ta vutoloki, laha ti katsaka tinxaka ta vutoloki bya landzelelano kumbe bya khomferense . Eka byona hi tlhele hi languta na swirhalanganyi swa kona kumbe swa rixaka leri. Rixaka rin'wana leri ku nga langutiwa eka rona i ra vutoloki byo siyerisana ni swihlawulekiso swa vutoloki lebyi swi langutiwile. Vutoloki byo hlevetela tanihi rin'wana ra tinxaka na byona byi langutiwile eka ndzima leyi. Hi tlhele hi languta ni vutoloki byo nyiketana. Ku yisa emahlweni hi vonile swi fanerile ku languta eka vutoloki byo hlaya kunene. Vutoloki byi humelela etikerekeni laha vaakatiko va kumekaka kona, kutani hi langute ni rixaka ra vutoloki bya vaakatiko. Eka ndzima leyi hi khumbe ni ntirho wa mutoloki. A swi koteki leswaku hi nga endla vulavisisi bya vutoloki kambe hi siya matimu ya byona, kutani hi langutile ni le ka matimu ya vutoloki. Ndzima leyi yi tekele enhlokweni ni vutoloki bya Afrika-Dzonga. Handle ka vutoloki bya Afrika-Dzonga, hi tlhele hi languta ni mitolovelo ni maendlelo lawa languteriweke eka vatoloki. Vutoloki byi humelela etikerekeni loko hi langute ngopfu eka nhlokomhaka ya hina, leswi swi hi pfuna ku languta ni tinxaka ta tikereke laha hi nga kuma leswaku ti hlayile swinene, kambe ku ya hi nhlokomhaka ya hina, hi langute ngopfu eka rixaka ra tikereke ta manguvalawa na ya *Pentecostal*. Xin'wana lexi langutiweke i michumu leyi tikereke leti ti pfumelaka eka swona, leswi swi katsaka ku vulavula hi tindzimi ni nkhuvalo wa moya lowo kwetsima. Ndzima leyi yi langutile ni mitirho leyi endliweke mayelano ni nhlokomhaka ya hina. Eka ndzima leyi landzelaka hi ta languta eka maendlelo lama nga ta tirhisiwa ku kuma vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu.

NDZIMA YA 3

3. DIZAYINI NA MAENDLELO MA NDZAVISISO

3.1 Manghenelo

Ndzima leyi yi hlamusela hi dizayini ya ndzavisiso xikan'we ni maendlelo ma nkoka leswi tirhisiweke eka ndzavisiso lowu. Hi ndzima leyi hi hlamusela ni hi maendlelo lama tirhisiweke ku kuma vuxokoxoko lebyi tirhisiweke ku fikelela xikongomelonkulu xa ndzavisiso lowu. I swa nkoka ku va ku landzeleriwa maendlelo mo karhi hikuva vuxokoxoko bya milavisiso byi nga fikeleriwa hi maendlelo mo hambanahambana. Xikongomelo xa ndzima leyi i ku va hi hlamusela hilaha vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu byi nga hlengeletisiwa xiswona. Ndzima leyi yi tlherile yi koxometa hi ku hlamusela ni thiyori leyi ndzavisiso lowu wu simekiweke eka yona xikan'we ni milawu ya matikhomelo hi nkarhi wa ndzavisiso.

3.2 Dizayini ya ndzavisiso

Dizayini ya ndzavisiso ku kongomisa eka *research design* hi Xinghezi. Dizayini yi katsa maqhinga ni vuxokoxoko lebyi xopaxopiweke ni switirho swo hlengeleta no kanela vuxokoxoko ha swona. De Vaus (2012:9) u hlamusela ntirho wa dizayini ya ndzavisiso ni leswi fambelanaka na wona a ku: *"the function of research design is to ensure that the evidence obtained enables us to answer the initial question as unambiguously as possible."* Marito ma ntshaho lowu ma hlamusela hilaha dizayini ya ndzavisiso yi nga ni ntirho wa ku enetisa hi ku tirhisa vumbhoni lebyi byi tisaka tinhlamulo eka leswi swi kanakanisaka eka ndzavisiso wo karhi.

Mavonelo man'wana lama seketelaka lama tshahiweke laha henhla ma nyikiwa hi Punch (2012:62) loko a hlamusela hi ndlela leyi: *".... it means all issues involved in planning and executing a research project - from identifying the problem through to reporting publishing the results"*. Ntshaho lowu wa ha tiyisisa leswaku dizayini ya ndzavisiso yi khumba makunguhatelo lama ma

tisaka mbuyelo endzhaku ka ku kumisisa swiphiqo leswi eku heteleleni swi tisaka swintshuxo leswi languteriweke.

Vuxokoxoko bya ndzavisiso wun'wana ni wun'wana byi fikeleriwa hi ku tirhisiwa ka dizayini yo karhi. Nhlokomhaka ya ndzavisiso lowu yi koxe leswaku ku tirhisiwa dizayini ya nkoka. Dizayini leyi hi Xinghezi yi vuriwa *qualitative approach*. Mahlengeletelo ma mahungu hi ku leteriwa hi dizayini leyi ma katsile maendlelo ma nhlokohliso wa swivutiso ni ma vuxiyaxiya. Xikongomelo xo tirhisa maendlelo lama a ku ri ku lava ku valanga ni ku twisisa timhaka to karhi kusuka eka vanhu lava nga tirhisiwa tanihi vatekaxiave eka ndzavisiso. Holloway (1997:1) u hlamusela dizayini ya nkoka hi ndlela leyi: *"A form of social inquiry that focuses on the way people interpret and make sense of their experiences and the world in which they live."* Ntshaho lowu wu paluxa leswaku dizayini ya nkoka i dizayini leyi kongomaneke na mahungu lama ma hlamuseriwaka kumbe ku xiyaxiyiwa.

Ndzavisiso wona hi woxe wa koxa maendlelo lawa ya nga tirhisiwaka ku fikelela mahungu lawa ya lavekaka ku hlamula swivutiso swa ndzavisiso. Mavonelo man'wana hi tlhelo ra nhlamuselo ya dizayini leyi, ma nyikiwa hi Denzin na Lincoln (1994) loko va ku: *"Qualitative research is defined as a multi perspective approach (utilizing different qualitative techniques and data collection method) to social interaction, aimed at describing, making sense of, interpreting of or reconstruction this interaction in terms of the meanings that the subjects attach to it."* Nhlamuselo leyi yi kombisa leswaku dizayini ya nkoka yi katsa mavonelo mo tala, lama ma tirhisiwaka hi tindlela to hambana, leti tirhisaka maendlelo mo karhi mo hlengeleta vuxokoxoko bya ndzavisiso.

Handle ka mavonelo lama ma boxiweke, Merriam (1998:27) yena u hambanile switsongo na Denzin na Lincoln (1994) hi ku hlamusela dizayini hi ndlela leyi: *"A qualitative case study is an intensive, holistic description and analysis of instance, phenomenon, or social unit"*. Mavonelo lama ma paluxa dizayini ya nkoka tanihi dizayini ya vundzeni lebyi byi nga ni tinhlamuselo leti heleleke ni ku xopaxopa eka leswi humelelaka eka ndhawu laha vuxokoxoko bya

ndzavisiso byi hlengletiwaka kona. Tinhlamuselo leti hinkwato ti koxomete mhaka ya leswaku dizayini ya nkoka hi yona leyi koteke ku paluxa leswi nhlokomhaka ya ndzavisiso lowu yi lavaka ku humelerisa swona.

Xivumbeko xa ndzavisiso lowu ku hlawuriwile xona hikuva ndzavisiso wa hina a wu langutanangi ni mhaka ya tinhlayohlayo, kambe ku na swo tala leswi swi lavaka mulavisisi ku swi hlamusela kunene. Hi ku tiyisisa mhaka leyi De Vos na van'wana (2014: 306) va hlamusele nkoka wa xivumbeko hi ndlela leyi: *"...it is important for a qualitative researcher to select a paradigm or frame of reference that underpins and guides the study"*. Ntshaho lowu wu humelerisa hilaha xivumbeko xa nkoka xi nga na nkoka hakona eka ku humelerisa no letela leswi ndzavisiso wu languteriweke ku va xiswona.

3.3 Thiyori ya ndzavisiso lowu

Ndzavisiso wun'wana ni wun'wana wu simekiwa ehansi ka thiyori yo karhi. Thiyori leyi hi yona yi letelaka leswaku ndzavisiso wolowo wu fanele wu famba hi ndlela ya njhani. Eka ndzavisiso lowu, ku hlawuriwile thiyori ya Functionalist Approach ku va yona yi letelaka ndzavisiso. Thiyori ya *Functionalist approach* yi tumbuluxiwile hi Vermeer H.J hi malemebe ya 1970 na 1980. Thiyori leyi yi tekeriwile enhlokweni na hi swidyondzeki swin'wana leswi a swi endla tidyondzo ta vutoloki ni vuhundzuluxi. Loyi a nga tirha hi matimba ku ndlandlamuxa thiyori leyi i Nord. Nord u endlile vulavisisi hi ku tirhisa thiyori leyi hi 1997. Eka vulavisisi bya yena, a tiyisisa mhaka ya leswaku loko ku endliwa vutoloki hakanyingi hungu a ri swi koti ku fika ra ha ri na ntikelo wa rona ku suka eka muvulavuri loko ri tolokeriwa eka ririmi ra vumbirhi.

Eku tirhiseni ka thiyori leyi, Nord u tiyisisile nkoka wa vutoloki ku endlela leswaku vayingiseri va kota ku vuyeriwa hi hungu leri ri nga fanela ku fana ni lava ri yingiselaka loko ri suka eka muvulavuri wa ririmi ro sungula. Nord (1997:7) u seketela mhaka leyi hi ndlela leyi: *"... need for a translation arises in situations where there is information in a particular culture that members of*

another culture do not have access to as a result of the cultural differences among the communities" Ntshaho lowu wu boxa hi ku hetiseka leswaku swi ni nkoka ku va vutoloki byi va kona ngopfu eka ndhawu laha vanhu lava hlanganeke va vulavulaka tindzimi to hambana. Nhlokomhaka ya ndzavisiso lowu yi endla leswaku swi va ni nkoka ku va mutoloki a ri loyi a nga ni vutivi lebyi hetisekeke loko swi fika eka swilaveko hinkwaswo swa vutoloki.

3.4 Maendlelo ma ndzavisiso

Xiyenge lexi xi hlamusela hi vuenti maendlelo lama ma nga tirhisiwa ku endlela ku fikelela xikongomelo lexi boxiweke eka ndzima ya 1. Nkoka wa mhaka leyi i wa leswaku vuxokoxoko bya ndzavisiso a byi olovi ku byi fikelela loko ku nga tirhisiwanga maendlelo mo karhi eka ndzavisiso wolowo. I swa nkoka ku boxa leswaku hakanyingi nhlokomhaka ya ndzavisiso ya susumeta leswaku mulavisisi a tirhisa maendlelo mo karhi. Ndzavisiso lowu wu tirhisile maendlelo mo tlula man'we. Mayelano ni mhaka leyi, Babbie (1992:6) u vula leswaku *"The best study is one that uses more than one research methods, taking advantage of their different strengths"*. Eka ndzavisiso lowu, maendlelo lama ma nga tirhisiwa ma katsa maendlelo ma vuxiyaxiya na ma nhlokohliso wa swivutiso. Tindzimana leti landzelaka ti hlamusela hi ndlela leyi maendlelo lama ma tirhisiweke hakona ku hlengeleta vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu.

3.4.1 Maendlelo ma vuxiyaxiya

Eka ndzavisiso lowu ku tirhisiwile maendlelo ma vuxiyaxiya lama hi Xinghezi ma vuriwaka *observation method*. Maendlelo lawa hilaha eka wona mulavisisi a languteke swiyenge swo karhi swa vutoloki etikerekeni leti hi ti hlawuleke kutani hi tsala swo karhi leswi hi swi xiyaxiyeke. Hi marito man'wana, tanihi mulavisisi, hi xiyaxiyile swihumelelwa leswi fambelanaka ni nhlokomhaka hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu. Marshall na Rossman (1989:79) va hlamusela maendlelo ya vuxiyaxiya hi ndlela leyi *"Observation*

is the systematic description of events, behaviours, and artifacts in the social setting chosen for study?" Ntshaho lowu wu paluxa leswaku vuxiyaxiya i maendlelo laha ku hlamuseriwaka swihumelelwa na mahanyelo ma vanhu ku ya hileswi va tshamisaka xiswona. Eka ndzavisiso lowu hi xiyaxiyile eka vutoloki etikerekeni ta manguvalawa hi xikongomelo xo lava ku kuma mitlhontlho leyi vatoloki va hlanganaka na yona hi nkarhi wa ku toloka mahungu ku suka eka Xinghezi ku ya ka Xitsonga.

Hi marito man'wana, mulavisisi u bohekile ku xiyaxiya swiendlo swo karhi swa vatoloki xikan'we ni nhlengeletano hi ku angarhela. Kawulich (2005:16) yena u hlamusela maendlelo ma vuxiyaxiya hi mukhuva lowu: *"Observational research (or field research) is a type of correlational (i.e., non-experimental) research in which a researcher observes on going behavior"* Hi marito ma ntshaho lowu, hi twisisa leswaku maendlelo ma vuxiyaxiya ma kongomisa eka ku endla vulavisisi hi ndlela yo xiyaxiya leswi khumbaka ngopfu nhlokomhaka ya ndzavisiso. Mhaka ya nkoka eka vuyixaxiya lebyi i ku languta ngopfu vatoloki, vachumayeri ni nhlengeletano. Laha hi xiyaxiyile leswi va swi endleke leswi nga na kucetelo wa leswaku eku heteleleni vatoloki va va ni mitlhontlho eka vutoloki bya vona.

Hi nkarhi wo hlengeleta vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu, vuxiyaxiya byi endlile hi ku endzela tikereke tinharhu ka ntlhanutlhanu laha a hi tirhisa mikarhi leyi va hlanganaka ha yona hi Sonto. Tikereke leti tinharhu a ti tirhisi nkarhi wun'we naswona ti kumeka ti nghena nimpundzu kasi tin'wana ti nghena ninhlekani, loko tin'wana tinghena nimadyambu. Leswi a swi hi olovela ku jikajika na tona hi mikarhi yo hambana.

3.4.2 Maendlelo ma nhlokohliso ma swivutiso

Maendlelo lama tirhisiweke swin'we ni maendlelo ma vuxiyaxiya i maendlelo ma nhlokohliso wa swivutiso. Maendlelo ma nhlokohliso wa swivutiso ma

vuriwa *interview* hi Xinghezi. Eka maendlelo lama hilaha mulavisisi a hlokoahlisaka vatekaxiave eka ndzavisiso wa yena hi ku va vutisela swivutiso mayelano ni nhlokomhaka ya ndzavisiso wolowo. Vahlokoahlisiwa lava va fanele ku ri lava nga ni vuxokoxoko bya nhlokomhaka. Hargie (1997:385) u hlamusela maendlelo lawa loko a ku: *"Interviews are face-face dictactic interaction in which one individual plays a role of interview."* Mavonelo ma ntshaho lowu i ma leswaku eka maendlelo lama, mulavisisi u vutisa swivutiso eka vanhu vo karhi lava nga ni vutivi bya nhlokomhaka leyi a yi lavisisaka ku endlela ku kuma vuxokoxoko bya ndzavisiso wa yena. Marito ma *face to face* eka ntshaho ma tiyisisa leswaku mulavisisi u kuma vuxokoxoko lebyi a langutanile ni munyiki wa mahungu. Dawns na van'wana (1980:5) vona va hlamusela maendlelo ma nhlokoahliso wa swivutiso hi ndlela leyi *"Interview is a specialised form of oral face to face communication between people in an interpersonal relationship that is entered into a specific task related purpose associated with a particular subject matter"*. Ntshaho lowu wu hambanile ni wa Hargie (1997), kambe hinkwayo yi tshikelela eka mhaka ya ku endla nhlokoahliso eka vatekaxiave va ndzavisiso ku fikelela tinhlamulo ta ndzavisiso. Swivutiso leswi vutisiweke a swi ri leswi fambelanaka ntsena ni nhlokomhaka. Eka ndzavisiso lowu ku vutiseriwile vatoloki va khumentlhanu lava tolokaka etikerekeni ta manguvalawa.

3.3 Maendlelo ya ndzavisiso

3.3.1 Sampulu na switekaxiave eka ndzavisiso

Sampulu i xiphemu xitsongo xa ntlawa lowu paluxaka swihlawulekiso swo karhi leswi hi lavisiseke ha swona. Hina tinxaka to hlaya swinene ta sampulu laha hi nga na khumetsevu (16) wa tona ku nga leti landzelaka: (*simple random sampling, systematic sampling, stratified sampling, cluster sampling, stagesampling, multi-phase sampling, noproability sampling, convenience sampling, quota sampling, dimensional sampling, snowball sampling, volunteer sampling, theoretical sampling na purposive sampling*) tanihileswi tinxaka leti ti hlayeke naswona tin'wana ta tona a ti hi pfuni ku kuma

vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu, hi ti papalatile. Eka ndzavisiso lowu ku tirhisile maendlelo yo hlawula sampulu leyi vuriwaka *Purposive sampling* leswi hi Xitsonga ku nga ku hlawula hi xikongomelo. Rixaka leri ri tirhisiwile hi xikongomelo xa ku lava ku kumisisa vutivi lebyi vatoloki, vachumayeri ni nhlengeletano va nga na byona ku fikelela leswi mulavisisi a laveke swona. Mugenda na Mugenda (1999:50) va hlamusela maendlelo lawaloko a ku *“Sampling is a sampling technique that allows a researcher to use cases that have the required information with respect to the objectives of his or her study.”* Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku sampulu i maendlelo lawa ya pfunaka mulavisisi ku hlengeta mahungu lawa ya faneleke ku ya hinhlokomhaka leyi a yi endlaka. Sampulu leyi tirhisiweke eka ndzavisiso lowu hi leyi yi khumbaka vanhu na matsalwa yo karhi lawa hlawuriweke hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko lebyi lavekaka eka ndzavisiso. Migingiriko hinkwayo yi humelerile etikerekeni naswona i vanhu lava va kumekaka eka tona.

Ndzavisiso lowu wu xopaxopile mitlhontlho ya vutoloki ku suka eka Xinghezi ku ya ka Xitsonga etikerekeni ta manguvalawa leti kumekaka ntsena eXifundzeni-tsongo xa Vhembe. Ndzavisiso lowu wu hlawurile tikereke tinharhu ku suka ka xifundzatsongo xa Vhembe. I ntiyiso leswaku tikereke ta muxaka lowu laha xifundzeni ti hlayile swinene naswona a swi nga ta koteka ku endla vulavisisi eka tona hinkwato, kambe leti ti humeleriseke leswi ndzavisiso a wu lava swona, hi leti tihlawuriweke. Swin'wana swa leswi swi endlekeleswaku ku va ni ku hlawula tona, i tindhawu ta kona xikan'we na tindzimi leti tirhisiwaka eka tindhawu toleto. Tikereke leti ti hlawuriweke hi leti ti nga ta manguvalawa naswona ti chumayelaka hi Xinghezi ku ya ka Xitsonga. Xin'wana ku langutiwile mpfhuka lowu ti nga eka wona ku nga leti ti landzelaka *Shalom Christian church (Waterval)*, *Destiny Christian Unit International* (N'waxinyamani) na *Worship Tarblenacle Christian Church* (Mavambe).

Handle ka tikereke leti hi tlhele hi hlawula vatoloki va khumetlhanu laha ku nga ntlhanu hi kereke. Vatoloki lava va hlawuriwile hi ku landza rimbewu ra vona xikan'we ni hi leswi kereke yi nga vona swona eka vona. Ku hlawuriwile

vatoloki va khume va xinuna na ntlhanu va xisati. Nhlayo leyi ya vatoloki yi hlawuriwile hi xikongomelo xa ku lava ku fikelela mahungu lawa ya nga voyameleku eka tlhelo ro karhi naswona hi ku lava ku kuma mahungu lawa ya enetisaka ku suka eka vatoloki vo hambanahambana. Vachumayeri lava va va hlawuriweke i vanharhu ku nga un'we hi kereke. Vachumayeri lava va hlawuriwile hi xikongomelo xa leswi ku nga vona va endlaka ntirho wa vuchumayeri eka misonto leyi ndzi yi endzeleke. Hinkwavo ka vona i va xinuna. A swi koteki leswaku u nga endla sampulu kambe u nga khumbi vanhu lava u nga ta tirha na vona. Handle ka vona, a swi nga koteki ku humelerisa timhaka leti ti lavekaka. Bryman (2012:427) u seketela mhaka ya sampulu loko a ku: *"Sampling is not just about people but also about sampling other things ... like documents...."* Hi ku landza endlelo leri, mulavisi u hlawula sampulu a ri karhi a tiva muxaka wa vanhu na switsariwa leswi tirhisiweke ku kuma vuxokoxoko mayelana na mitlhontlho leyi vatoloki va hlanganaka na yona etikerekeni ta manguvalawa.

3.3.3 Maxopaxopelo ma mahungu

Eka ndzavisiso lowu ku tirhisiwile maxopaxopelo lama a vuriwaka *Thematic Content Analysis* hi Xinghezi. Maendlelo ya malongolokelo ya timhaka ya hlamuseriwa tanihi nhlangelano wa maendlelo a maxopaxopelo ku ya hi muxaka wa nhlokomhaka. Maxopaxopelo lama a ma langutile eka nhlokomhaka yin'we, kutani eka yona ku huma tinhlokomhaka to tala leti ti nga pfelela eka nhlokomhakankulu. Maxopaxopelo lama ma khumba mitlhontlho leyi kumekeke eka ndzavisiso lowu. Maxopaxopelo laa a a hambanyiseki ni dizayini ya nkoka ku nga ya *qualitative* hi Xinghezi. Bardin (2011:101) u seketela mhaka leyi loko a ku: *"Content analysis is defined as a set of analytical techniques (syntactic, lexical and thematic), in which systematic and objective procedures are employed to describe the content of messages, using qualitative or quantitative indicators that allow knowledge to be inferred"* Bardin (2011) u tlhela a tiyisisa leswaku *thematic content analysis* i muxaka wa maxopaxopelo lawa ya langutaka eka swiphemu swo

hambanahambana laha swi khumbaka ku cinca ka tinhlamuselo ta marito, nkarhi wun'wana swi khumba tinhlokomhaka. U tlhela a tiyisisa eka matirhiselo ya marito. Eka ndzavisiso lowu *thematic content analysis* yi ta languta ngopfu eka matirhiselo ya marito hi vatoloki, tinhlamuselo ta marito, swin'wana hi nga languta ni ku pfelela ka tinhlamuselo ku suka eka nhlokomhaka ya hina.

3.4 Mindzilekano eka ndzavisiso

Tikereke ta manguvalawa exifundzeni xa Vembe ti hlayile swinene, kambe hi kotile ku languta eka tikereke tinharhu leti ti nga eka tindhawu to hambana ku ya hi mindzilekano ya timasipala. Tikereke leti ti nga hlawuriwa ti kumeka eka tindhawu ta Waterval, N'waxinyamani na Mavambe. Xikongomelo xa ku hlawula tikereke leti xi vile xa leswaku vuxokoxoko lebyi byi hlengeletawe ku suka eka tona byi enerile ku fikelela xikongomelo xa ndzavisiso lowu na nhlokomhaka, naswona hi tin'wana ta tikereke leti ti tirhisaka tindzimi ta Xinghezi ni Xitsonga hi mikarhi ya michumayelo ya tona. Kasi mhaka yin'wana tanihi xikongomelo xa ku hlawula tikereke leti, i xa leswaku hi vonile leswaku timhaka na vuxokoxoko leswi swi kumeka etikerekeni leti, swi ta fana leswi hetisekeke ku suka eka tikereke letin'wana leti ti fanaka na tona.

Mhaka yin'wana i ya ku hlawuriwa ka vahloko hlisiwa lava va hloko hlisiweke laha ku hlawuriweke vahloko hlisiwa va khumentlhanu ku suka eka tikereke leti boxiweke laha henhla. Hi vile na ku eneteka leswaku nhlayo leyi yi ta humelerisa leswi ndzavisiso wu lavaka ku fikelela swona. Xin'wana i ku tekela enhlokweni leswaku ndzavisiso wu nga voyameli tlhelo rin'we, laha hi nga katsakatsa vahloko hlisiwa va xinuna ni va xisati. Vachumayeri na vona va tekeriwile enhlokweni hikuva na vona va khomile mahungu lama tiseke mitlhontho eka vatoloki.

3.5 Ntiyisiso, ntirhiseko na vutshembeki bya ndzavisiso

Mahungu hinkwawo lama ma hlengeletaweke ni ku boxiwa eka ndzavisiso lowu, hi lawa valavisisi va nga tshembelaka eka wona hikuva a hlengeletiwile ku suka eka vanhu lava va tirhaka hi ku tshembeka na ku tiyimisela. Mahungu hinkwawo a tshembekile naswona i ya ntiyiso tanihileswi ma hlengeletaweke eka ndhawu ya vahlokohlisiwa. Valavisisi van'wana va nga ha yisa tidyondzo ta vona emahlweni va nga ha tirhisa ndzavisiso lowu eku ndlandlamuxa mahungu ya vona. Mahungu hinkwawo laa a nga eka ndzavisiso lowu, a ku na laa a nga engeteriwa kumbeku thatheriwa, kambe a tshembekile swinene. Vahlokohlisiwa eka ndzavisiso lowu a va tiyimisele eku hlamuleni swivutiso ni ku nyika vuxokoxoko. Hi nkarhi wa swivutiso, vahlokohlisiwa a va kumeka va hlamula xivutiso xin'we ku fanana kumbe ku yelana swinene hambiloko va vutisiwile xona hi tindlela to hambana.

3.6 Milawu ya matikhomelo eka ndzavisiso

Matikhomelo eka vulavisisi hi Xinghezi swi vuriwaka *ethical consideration*. Mulavisisi wa ndzavisiso u fanele a tekela enhlokweni swilo swo karhi leswaku vulavisisi bya yena byi kota ku humelela kahle. Welman, Kruger na Mitchell (2012:201) va humelerisa swin'wana swa swihlawulekiso loko va ku: *informed consent, right to privacy, protection from harm na involvement of the researcher* Leswi vatsari lava va nga swi humelerisa tanihi nchumu lowu mulavisisi a faneleke ku wu tekela enhlokweni i mhaka yo nyikiwa mpfumelelo ku suka eka vahlokohlisiwa, handle ka ku kuma mpfumelelo lowu, mulavisisi a nga ka a nga swi koti ku ya emahlweni ni swivutiso swa ndzavisiso wa yena. Vahlokohlisiwa va fanele va tivisiwa xikongomelo xa ku endliwa ka ndzavisiso va nge si sungula ku nyika vuxokoxoko. Mulavisisi u komberile mpfumelelo eka vahlokohlisiwa hi ndzavisiso lowu endzhaku ka loko a ta va a va nyikile xikongomelo xa ndzavisiso. Mulavisisi u tirhisile papila ku kombela mpfumelelo ku suka eka vahlokohlisiwa hinkwawo ku katsa ni vafundhisi kumbe vakulukumba va tikereke leti hlawuriweke.

Mhaka yin'wana i ya *right to privacy* ku nga mhaka ya xihundla ni ku hlayisa mavito ya vona. Mulavisisi u tiyisisile leswaku mavito ya vahlokoahlisiwa ma ta hlayiseka kumbe a ma nga ta paluxiwa. Kambe leswi a swi vuli leswaku vahlokoahlisiwa lava va nga na ku tsakela leswaku mavito ma vona ma paluxiwa a swi koteki. De Vaus (2012:144) u seketela mhaka leyi hi ku boxa leswaku ".... *that is, the matters of voluntary participation, informed consent, no harm to participants and confidentiality/anonymity must be implemented*". Ntshaho lowu wu tiyisisa mhaka ya leswaku vahlokoahlisiwa va fanele ku twisisa hi vuenti leswi ndzavisiso wu lavaka swona naswona a va boheki ku ya emahlweni ni ndzavisiso loko va twa va nga enetiwi. Ku tinyikela eka ku nyika mahungu lawa va nga na wona va swi endla hi ku swi tsakela handle ka ku sindzisiwa hi mulavisisi.

Mhaka yin'wana leyi hi yi tekeleke enhlokweni hi nkarhi wa ndzavisiso lowu i ya vuhlayiseki bya vahlokoahlisiwa hi tlhelo ra vuhlayiseki emirini kumbe ku khunguvanyisiwa emoyeni. Eka ndzavisiso lowu, vahlokoahlisiwa va tiyisisiwile leswaku a va nga tshuki va vavisiwile ni ku khunguvanyisiwa emoyeni ni le nyameni. Hi ttherile hi tekela mhaka ya leswaku vahlokoahlisiwa i vanhu lava va nga ni miehleketo. Welman, Kruger na Mitchell (2012:201) va swi veka hi ndlela leyi loko va ku "*Researchers should guard against manipulating respondents or treating them as objects or numbers rather than individual human beings.*" Hi nkarhi wa ku kuma vuxokoxoko lebyi, mulavisisi a nga fanelangi ku khoma ni ku teka vahlokoahlisiwa tanihi switirhi swa ku fikelala swikongomelo swa yena ntsena, kambe u fanele a tirhisa maendlelo na swivutiso leswi swi nga endla leswaku va sala va ha ri eka xiyimo lexi va nga tisoliku ku va va hlamula swivutiso swa yena. Mulavisisi eka ndzavisiso lowu u kombile ku amukela miehleketo hinkwayo ya vahlokoahlisiwa tanihi ndlela ya ku kombisa leswaku a nga va teki tanihi switirhi kambe vanhu lava va nga na nkoka swinene.

Hi nkarhi wa ndzavisiso hi tekerile enhlokweni vumunhu bya vahlokoahlisiwa. Sindane eka Chilisa (2012:187) u paluxa leswaku "*In the Ubuntu framework, we expose ourselves to others to encounter the difference of their humanness so as to inform and enrich own.*" Ntshaho lowu wu tsotsosela mhaka ya

vumunhu bya mulavisisi na ku va a tekela enhlokweni miehleketo yo hambana ni ya yena leyi humaka eka vahlokohlisiwa. Eka maendlelo ya vumunhu ku na ku amukelana ehandle ko sihalala. Hi ku landza swiboho leswi languteriweke eka matikhomelo eka vulavisisi, mulavisisi wa ndzavisiso u hlayisile swihundla swa vahlokohlisiwa na ku va sirhelela eka ku khunguvanyiseka ka muxaka wihi kumbe wihi. Mavonelo ni miehleketo ya vona yi xiximiwile eku xopaxopeni ka vuxokoxoko lebyi va pfuneke hi byona.

3.6 NKATSAKANYO WA NDZIMA LEYI

Dizayini ya maendlelo ya ndzavisiso yi humelerisile timhaka hi ndlela leyi yi khomekeke. Thiyori ya maendlelo na yona yi langutiwile eka xiyenge lexi. Maendlelo ma vuxiyaxiya ni ma nhlokohliso wa swivutiso ma langutiwile lahama tiseke xivumbeko ni matwisiselo lama ma twisisekeke swinene. Mahlawulelo ma tikereke na vatoloki swi humelerisile timhaka ta nkoka. Matikhomelo eka ndzavisiso i ma nkoka swinene hi nkarhi lowu hi endleke vulavisisi lebyi hikuva handle ka matikhomelo ma kahle, a swi ta endla leswaku ndzavisiso wu nga fikanga emakumu. Eka ndzima leyi landzelaka hi ta andlala nxopaxopo wa mitlhontlho ya vutoloki.

NDZIMA YA 4

4. NXOPAXOPO WA MITLHONTLHO YA VUTOLOKI

4.1 Manghenelo

Eka ndzima leyi hilaha ku xopaxopiwaka leswi kumiweke eka ndzavisiso hi nkarhi wo hlengeleta vuxokoxoko. Mitlhontlho leyi kumiweke yi hlayile naswona yi khumba vatoloki vo hlaya lava hlokohlisiweke ni ku xiyaxiyiwa hi nkarhi wa ndzavisiso lowu. Ndzima leyi yi xopaxopile mitlhontlho leyi hi ku tirhisa tinhlokomhakatsongo leti vatoloki va hlanganeke na yona. Yin'wana ya mitlhontlho leyi kumiweke eka ndzavisiso lowu yi yelana ni ku fanana ni leyi kumiweke hi swidyondzeki swin'wana. Mhaka leyi yi ta kombisiwa eka tin'wana ta tindhawu loko hi ri karhi hi xopaxopa eka ndzima leyi.

4.2 Mitlhontlho ya Vatoloki

Eka xiyenge lexi ku kaneriwa hi mitlhontlho leyi vatoloki va paluxeke leswaku va hlangana na yona hi nkarhi wo toroka ka vona etikerekeni ta manguvalawa. Swin'wana leswi kumiweke eka ndzavisiso lowu swi seketeriwa hi valavisisi van'wana vo fana na Taylor na Boulandon (2011) lava lavisiseke hi hi vuenti hi tlhelo ra vutoloki. Man'wana ma marito ma vatoloki matshahiwiweku seketela nkanelo lowu.

4.2.1 Rivilo ra muchumayeri

Rivilo ra muchumayeri ku kongomisiwa eka rivilo leri muchumayeri a ri tirhisaka hi nkarhi wa ku chumayila ka yena. Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku rivilo ra muchumayeri hi nkarhi wa ku chumayela hi yin'wana ya mitlhontlho leyi vatoloki va hlanganaka na yona naswona swi tikomba swi nga olovi ku ololoxa tlhontlho lowu. Tlhontlho hi mayelano ni mhaka leyi

hileswaku vachumayeri mikarhi yin'wana va chumayila hi rivilo ra le henhla swinene. Eka ndzavisiso lowu hi xiyaxiyile hi kuma leswaku hakanyingi vachumayeri va kumeka va rivala leswaku ku ni mutoloki loyi a faneleke ku toloka leswi va swi chumayilaka hi nkarhi wolowo, lava faneleke ku nyikiwa nkarhi wo toloka. Hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya hi kumile leswaku lexi xi endlaka leswaku vachumayeri va va ni rivilo leri, i xa leswi ku nga hava mpimo lowu wu nga vekiwa wo va lawula hi nkarhi wa michumayelo ya vona. Hi kumile leswaku rivilo ra muchumayeri ri endla leswaku vatoloki va toloka ehansi ka ntshikelelo.

Hi ndzavisiso lowu hi kumile leswaku khume eka khumentlhanu va hlangana ni mitlhontlho ya rivilo ra muchumayeri. Vahloko hlosiwa va ntlhanu vona va kumekile va nga ri ni tlhontlho eka xiyimo lexi, laha va nga kombisa ku hambana eka vutoloki bya le kerekeni ni vutoloki byo ka byi nga ri bya le kerekeni. Va kombisile leswaku vutoloki bya le kerekeni va pfuniwa ngopfu hi moya lowo kwetsima ku nga ri vuswikoti bya mutoloki.

Taylor-Bouladon (2011:61) u tiyisisa leswi boxiweke loko a ku: *“For a message to be interpreted it must be perfectly understood so that it can be removed with all its shades of meaning from its verbal wrapping and reconstituted interact in another language.”* Ntshaho lowu wu seketela mhaka ya leswaku loko hungu ri fanele ri fikelela kahle eka mutoloki xikan'we ni vayingiseri ri fanele ri rhangana ri twisiseka kahle kumbe mutoloki u fanele a sungula a va na ku twisisa loku hetisekeke. Vatoloki va nga kota ntsena ku hundzisa hungu kahle ntsena loko rivilo ra muchumayeri ri ri leri ri nga eka mpimo wa kahle. Handle ka sweswo mutoloki a nga tikuma a ri karhi a toloka hungu ro ka ri nga hetisekangi kumbe leri hoxekeke. Tlhontlho wa rivilo ra muchumayeri eka mutoloki a wu khumbanga vatoloki hinkwavo tanihilaha hi boxeke hakona laha henhla.

Mavonelo ya un'wana wa vahloko hlisiwa u swi veke hi ndlela leyi loko a ku:

“Tlhontlho lowu i ntiyiso mina wa ndzi khumba swinene, rivilo ra muchumayeri ri va kona hi nkarhi lowu ku nga rhambiwa xipikara xa le handle. Muchumayeri loyi ndzi va ndzi nga n'wi tolovelanga leswi swi

endla leswaku ndzi tikeriwa ku landzelela rivilo ra yena hiku hatlisa”
(Muhlokohlisiwa 1)

Leswi boxiweke hi Muhlokohlisiwa loyi a tshahiweke swi hambana ni swa Muhlokohlisiwa 2 hikuva yena u kombisile leswaku a nga na tlhontlho loko swi fika eka rivilo ra muchumayeri, kambe u hlulekisa hi matimba ya moya lowo kwetsima. Muhlokohlisiwa 2 u swi veka hi ndlela leyi “*Ndza swi kota ku hlongorisana na muchumayiri, kambe loko a kala a nghena emoyeni, rivilo ra yena ndza tsandzeka ku ri fikelela mikarhi yin’wana kambe a swi talanga ku humelela. Loko a swi koteka leswaku na mina ndzi nghena emoyeni kumbe a ndzi nga ta va ni tlhontlho*”

Ndzavisiso lowu wu yile emahlweni wu hlokohlisa vangheneleri van’wana. Eka un’wana wa vahlokohlisiwa, ku yelana kutsongo ku vile kona eka Muhlokohlisiwa 3 na Muhlokohlisiwa 5. Vahlokohlisiwa lava vona va kombisile mitlhontlho ya vona yi khumba rixaka leri muchumayeri a ri tirhiseke. Muchumayeri loyi a tirhisa muxaka wa vutoloki bya nandzelelano ematshan’wini ya vutoloki byo siyerisana. Muxaka wa vutoloki lebyi a wu koti ku nyika nkarhi eka mutoloki ku hlela hungu leri sukaka eka ririmi ro sungula, kambe byi nyika mutoloki tlhontlho laha a faneleke ku hatlisa a toloka xikan’we a tlhela a yingisela hi nkarhi wu ri wun’we.

Mhaka yo ehleketa no toloka hi nkarhi wun’we leyi nga fambisaniki ni rivilo ra le henhla ra muchumayeri yi boxiwile hi Muhlokohlisiwa 4 tanihi tlhontlho eka vutoloki. Mhaka leyi ni hi nkarhi wa vuxiyaxiya hi kotile ku yi lemuka. Muhlokohlisiwa 4 u ri: “*Mina tanihi mutoloki ndzi kuma leswaku rivilo ri khumba xiyenge xikulu swinene hikuva munhu i munhu swa boha leswaku kun’wana u pfa u ehleketa kasi muchumayeri u le ku yeni emahlweni*”. Leswi boxiweke i xikombiso xa kahle xa leswaku mhaka ya vutoloki a hi mhaka ya matlangwana naswona yi lava vutivi ni ntokoto wa le henhla ku yi humelerisa hi ndlela leyi faneleke.

Ndzavisio lowu wu kumile leswaku mhaka ya rivilo ra le henhla ra vachumayeri ri endla leswaku vatoloki va sala va karhele ngopfu hikuva va boheka ku hlongorisa muchumayeri hi rivilo leri yena a chumayilaka ha rona. Mhaka leyi yi tikomba yi tika swinene hikuva van'wana va vatoloki lava a va swi dyondzelangi naswona va swi endla ngopfu hi Sonto ntsena. Xin'wana lexi hi xi kumeke hileswaku rivilo ra muchumayeri ri endla leswaku mikarhi yin'wana vatoloki va toloka hungu ro ka ri nga hetisekangi eka nhlengeletano. Hambiswiritano, vatoloki lava va ringeta hi matimba ku humelerisa hungu ra vona kambe a swi va oloveli hikokwalaho ka ku pfumaleka ka swin'wana swa swikili swa vutoloki na ntokoto. Muhlokohlisiwa 7 u boxa loko a ku: *"Mikarhi yin'wana leswi ndzi tolokaka swona a hi swona swa ntiyiso hikuva ndzi va ndzi karhi ndzi tsutsumisana na muchumayeri ku nga ri ku humelerisa hungu hi ndlela leyinene"*.

Ntiyiso wa tlhontlho wa ku kayiveta mahungu hikokwalaho ka rivilo wu seketeriwa hi Muhlokohlisiwa 10 loko a nyika mavonelo ma yena hi ndlela leyi: *"Mahungu ma lahleka ngopfu hikokwalaho ka rivilo ra muchumayeri, u va a nga ri na mhaka na leswi mina tanihi mutoloki ndzi fikisisaka mahungu eka nhlengeletano xiswona"*. Xikombiso lexi landzelaka xi seketela hi ndlela leyi:

Muchumayeri: *The enemy hates the person who is focused, the devil destroyed those who are also focused, and God gave you dreams, vision and assignments.*

Mutoloki: *Nala u hlundzukisa hi munhu loyi a hanyaka vutomi byo kongoma Xikwembu xi nyike un'wana na un'wana milorho, xivono na ntirho ku wu endla.*

Hikokwalaho ka rivilo ra muchumayeri leri ri nga ehenhla swinene, mutoloki u tsandzekile ku toloka hi ndlela leyinene. Nakona swi endla leswaku a kumeka a nga ha fikisi hungu hi ku hetiseka hi xivangelo xa rivilo ra muchumayeri. Xiphemu xin'wana xa xivulwa eka ntshaho lowu nga laha henhla xi kumeka xi lahlekile. Mutoloki u kumeka a tlurile marito man'wana, ku nga marito ya le xikarhi, u kotile ku toloka ntsena mo sungula na mo hetelela.

Mutoloki u tsandzekile ku toloka marito lama nge: *“The devil destroyed those who are also focused”*. Mutoloki a a fanele a tolokile leswaku javulosi u herisa vanhu lava va hanyaka vutomi bya ku kongoma, kambe hikokwalaho ka rivilo ra muchumayeri u kumekile a tsandzeka. Leswi i xikombiso xa tlhontlho lowu hi xitalo wu kumekaka wu langutanile na vatoloki. Tanihi mulavisisi xikan’we ni ku ringeta ku ololoxa tlhontlho lowu, a swi ta va kahle ku va vatoloki va kuma mikandziyiso ya vachumayeri lava vo ka va nga va tolovelanga. Nakambe loko hi languta eka tlhontlho wa rivilo ra muchumayeri u kumeka a tirhisa rixaka ra vutoloki byo siyerisana ku nga ri bya nandzelelano. Mutoloki u fanele na yena a tinghenelerisa ku kumeka a karhi a hlula eka tlhontlho kumbe xiphiqo xa ku nghena emoyeni loko muchumayeri a ngheniwile hi moya lowo kwetsima. Eka tikereke leti ndzavisiso lowu wu endliweke eka tona, yin’we va tirhisa nkarhi wo tala ngopfu eka michumayelo ya vona. Va kumeka va tirhisa tiawara timbirhi ku ya eka mune. Leswi swi endla leswaku mutoloki a kumeka a lahlekeriwa hi vulawuri eka vutoloki bya yena xikan’we na ku kongoma hi nkarhi wa michumayelo leyi. Xikombiso xin’wana lexi seketelaka mhaka yaku lahleka ka vutoloki hikokwalaho ka rivilo ra le henhla ra muchumayeri hi lexi nge:

Muchumayeri: *“From men by the hand, o Lord, from men of the world whose portion is in this life. You fill their womb with treasure, they are satisfied with children, and they leave their abundance to their infants”*

Mutoloki: *“We Hosi ndzi ponise hi voko ra wena eka vanhu lavo biha, va xurhise hileswi u nga va vekela swona, vana va vona a va kolwe ha swona, va siye na vatukulu va vona”*

Kusuka eka ntshaho lowu muchumayeri a ri eka rivilo leri ri endleke leswaku mutoloki a kumeka a tlula timhaka ta ku humelerisa hungu ra yena hilaha muchumayeri a swi vekiseke xiswona. Xiphemu xa mahungu xa *“Lava va averiweke vutomi bya nkarhinyana ntsena”* a xi kona eka vutoloki bya yena. Leswi endliwile hileswi mutoloki a ri karhi a ringeta hi matimba ku hlengorisa rivilo ra le henhla ra muchumayeri. Muyingiseri loyi a nga tshembela eka mutoloki u kumeka a lahlekeriwile hi mhaka ya nkoka ku nga ya muxaka wa

vanhu lava munhu loyi muchumayeri a lavaka leswaku Hosi yi n'wi ponisa eka vona. Kambe u kumeka a ya kuma xiphemu xo hetelela lexi xi nga pfuneki muyingiseri na ku n'wi tikisela hikuva u va a nga ha swi koti ku tsutsumisa hungu ra muchumayeri. Mhaka leyi a yi hambananga ngopfu na leyi landzelaka leyi humelerisiwaka hi ndlela leyi:

Muchumayeri: *“You should not do as they do in the land of Egypt where you lived, and you shall not do as they do in the land of Canaan to which I am bringing you. You shall not walk in their statutes”*

Mutoloki: *“Mi nga tshuki mi landza mahanyelo ya tiko ra Egipita leri a mi tshama eka rona, naswona mi nga tshuki mi tekela mahanyelo ya tiko ra Kanana. Amen”*

Ntshaho lowu wu humelerisa kahle mhaka ya rivilo ra le henhla ra muchumayeri hikuva mutoloki u sungule kahle a nyika vutoloki bya yena ku ya hileswi muchumayeri a nga swi vekisa xiswona hi Xinghezi, kambe loko a nga se fika emakumu, muchumayeri u yile emahlweni handle ka ku nyika nkarhi wa ku hetisa. Leswi swi endlile leswaku a kumeka a tshika mahungu man'wana lama muchumayeri a ma boxeke eku heteleleni. Mutoloki a a ringeta ku nghena eka hungu lerintshwa ra muchumayeri. Mhaka ya leswaku vanhu lava a va vula hi muchumayeri va yisiwa hi mani eKanana a swi boxiwangi hi mutoloki loyi a ri karhi a tsutsumisa hungu ra muchumayeri loyi a ya emahlweni na nchumayelo wa yena. Mhaka yo tiya swinene ya leswaku Vaisirayeke va nga tshuki va hanya hi milawu ya Vaegipta a swa ha khumbiwangi hi muchumayeri. Loko mutoloki a tirhisa rito ra *Amen*, leswi a swi kombisa leswaku se a gimeta ku nghena eka leswi muchumayeri a lava ku boxa swona. Vakhongeri lavo tala va kumeka va nga ha swi koti ku khomanisa hungu ra muchumayeri hikuva ku ri na ku lahleka ka mongo, leswi swi humelela na le ka xikombiso lexi xi nga laha hansi:

Muchumayeri: *..... but Paul said to them, “they have beaten us publicly, uncondemned, men who are Roman citizens, and have thrown us into prison, and do they now throw us out secretly? No! let them come themselves and take us out.”*

Mutoloki: *Kambe Pawula a ku ka vona, “Va hi bile erivaleni hi nga si avanyisiwa, hina hi nga Varhoma, kutani va hi hoxa ekhotsweni! A va te vona vini, va ta hi humesela ehandle.”*

Eka ntshaho lowu nga laha henhla, lexi xi humelerisaka ku lahleka ka hungu kumbe xiphemu xa rona ku suka eka muchumayeri hi mutoloki, hikokwalaho ka rivilo ra muchumayeri. Rivilo leri ri siya muyingiseri wa hungu a nga ha koti ku khomanisa hungu leri, hambileswi muyingiseri a nga swi tiviki leswaku ku va ku ri na xiphemu lexi xi lahlekeke ku suka eka mutoloki, hungu ra muchumayeri ri kumeka ri lahlile mongo wa rona. Mutoloki u kumeka a hlongorisa muchumayeri laha a nga lahla xivutiso lexi xi nga vutisiwa hi muchumayeri. Leswi swi kombisa leswaku vayingiseri lava va nga eka kereke yin’we va nga kumeka va nga kumi hungu leri fanaka. Lava va twaka ririmi ra Xinghezi va ta huma va tamerile hungu hi xitalo, kambe lava va tshembeke eka mutoloki va nga ha kuma hungu leri ri kayivelaka. Xivutiso xa, *xana sweswi va nga hi tshunxa exihundleni xana?* A xi humelerisiwangi hi mutoloki kambe muchumayeri u xi boxile eka hungu ra yena. Xivutiso lexi xi tamerile hungu leri seketelaka marito ma muchumayeri, kambe mutoloki u kumekile a nga xi boxangi hikuva a hlongorisana na rivilo ra muchumayeri. Xin’wana lexi xi nga kumeka xi tluriwa hi mutoloki i rito *nakatsongo*. Rito leri na rona ri kumeka ri humelerisa hungu ra muchumayeri, kambe mutoloki u kumeka a nga ri boxi, leswi swi endla leswaku mongo wa hungu ra muchumayeri ri kumeka ri phewa eka vayingiseri lava va kumaka hungu ku huma eka mutoloki.

Loko hi xopaxopa ku yisa emahlweni hi kumile leswaku Muhlokohliswa 11 u lave ku yelana katsongo ni Muhlokohliswa 10 hikuva yena u humelerisa leswaku xivangelo xa ku lahlekela hi hungu ra muchumayeri i ku va muchumayeri a kumeka a boxa mahungu yo hlaya swinene, handle ka ku nyika mutoloki nkarhi wa ku toloka. Muhlokohliswa loyi u kombisa tlhontlho lowu wu va ka kona hi nkarhi lowu. U boxa hilaha a fanelaka ku yingisela, hungu leri ri leheke swinene xikan’wekan’we muchumayeri u ya emahlweni ni chumayelo wa yena. Leswi swi endla leswaku a kumeka a toloka ntsena leswi swi nga kona eka miehleketo ya yena hi nkarhi wolowo.

Muhlokohlisiwa u boxa leswi landzelaka *“muchumayeri a nga ndzi ehleketeleli u kumeka a boxa timhaka leto tala swinene, a nga se yima naswona u langutela leswaku ndzi kumeka ndzi toloka, xikan’we u ya emahlweni a boxa rin’wana hungu. Leswi swi endla leswaku ndzi ti tolokela sweswi a nga gimeta ha swona. Hikuva ndzi fanele ndzi hlongorisa hungu leri a ri boxeke rintshwa, hambileswi swi yivaka kurhula eka mina”*

Muchumayeri: *“And God said, “let the earth sprout vegetation, plants yielding seed, and fruit trees bearing fruit in which is their seed, each according to its kind, on the earth. And it was so. The earth brought forth vegetation, plants yielding seed according to their own kinds, and trees bearing fruit in which is their seed, each according to its kind, and God saw that it was good Amen”*

Mutoloki: *“Kutani Xikwembu xi ku: Misava a yi mirise swimila, kutani Xikwembu xi vona leswaku swilo leswi swi sasekile hameni”*

Hi marito lama hi kota ku vona leswaku hungu ra muchumayeri a ri tshikelela hilaha Xikwembu xi leriseke hakona leswaku swimila swi va kona ku ya hi tinxaka ta swona. Xikan’we ni leswaku swi tlhela swi va leswi swi tswalaka mihandzu ya swona. Kutani swi va tano. Kutani swi humelerisa xiswona na kona xi tlhela xi bumabumela vusaseki bya swona. Vutoloki byi ve lebyi byi hambaneke swinene loko swi fika eka vayingiseri. Leswi swi vile kona hi ku tala ka mahungu ya muchumayeri lama ya nga tlhontlho eka mutoloki, hikuva u va a hlongorisana ni muchumayeri loyi a nga yimiki ku humelerisahungu ra yena. Ku na mahungu lama ya lahlekeke swinene. Laha mutoloki a nga tirhisa vutlhari bya ku sungulanyana, kutani a tlhela a khumba emahetelelweni ya hungu. *Hungu ra swimila hi tinxakaxaka ta swona, swi nga leswi swi tswalaka mbewu ntsena, ni mirhi yo tswala mihandzu leyi yi nga ni mbewu ya yona endzeni, hi ku hambanahambana ka yona. A swi boxiwangi hi mutoloki, kambe swi ni nkoka eka hungu ra muchumayeri. Mutoloki u lo boxa ntsena leswaku misava a yi mirise swimila na ku saseka ka swona. Maendlelo lawa ya vangiwa hi tlhontlho wa rivilo ra muchumayeri lowu mutoloki a va ka na wona hi nkarhi wolowo.*

Eka ndzimana leyi landzelaka hi ta xopaxopa tlhontlho wo tlula man'wana ma marito hi mutoloki hi nkarhi wa vutoloki bya yena.

4.2.2. Ku tlula marito

Hi ndzavisiso lowu hi tlherile hi kuma leswaku vatoloki va ni tlhontlho wo tlula man'wana ma marito loko va ri karhi va toloka. Ku tlula marito ku kongomisiwa eka xiyenge laha mutoloki a kumekaka a siyeta marito mo karhi hi nkarhi wa vutoloki bya yena laha a endlisiwaka hi mitlhontlho leyi a hlanganaka na yona. Hakanyingi, xivangelo xa ku tlula man'wana ma marito lama ma nga ma Xinghezi laha marito ma kona ku pfumalekaka lama mo ringanela ku ya eka ririmi leri ku hundzuluxeriwaka eka rona, Xitsonga hi ku kongomisa eka ndzavisiso lowu. Eka vahlokohlisiwa lava va nga hlokohlisiwa eka ndzavisiso lowu, ku kumekile leswaku ku na mitlhontlho ya ku tlula man'wana ma marito lama muchumayiri a ma vuleke. Odhiambo na van'wana (2013:196) va tiyisisa va ku: *"Interpreters resorted to skipping such words since they could not easily come up with appropriate words and indeed up leaving them out in the interpreted text."* Odhiambo (2013) na van'wana va hlamusela hilaha vatoloki va kumekaka va tirhisa ndlela ya ku tlula man'wana ma marito hi xivangelo xa ku pfumaleka ka marito lawa a ya fanele ku tirhisiwa eka ririmi leri ku hundzuluxeriwaka eka rona ri nga ra vayingiseri.

Hi nkarhi wa ndzavisiso lowu, hi xiyaxiyile hi kuma leswaku vatoloki vanyingi va kumeka va tlula man'wana marito kumbe ntlawa wa marito hikokwalaho ka swivangelo swo hambanahambana. Van'wana a va kumeka va tlula hi xivangelo xa ku pfumaleka ka marito ku ya eka Xitsonga, van'wana a va kumeka va tlula hikokwalaho ka rivilo ra muchumayeri. Loko van'wana va endlisa hi leswi muchumayeri a nga tirhisa rixaka ra landzelelano ku nga ri ro siyerisana. Van'wana va vahlokohlisiwa a va kumeka va ri na leswi swi fanaka ni van'wana hikokwalaho hi nga vona swi fanerile ku longoloxa tinomboro ta vona eka vahlokohlisiwa.

Mhaka yo tlula man'wana ma marito kumbe swivulwa swi tlherile swi boxiwa hi Muhlokohlisiwa 1 hi nkarhi wa nhlokohliso wa swivutiso loko a ku *"Eka xiyimo xa muxaka lowu, loko ndzi swi vona leswaku tihakile rimitsu ku fana na siku rin'wana laha va khumbeke rito 'idle'. Eka mina ku tile sweswi movha wu endlisaka xiswona loko wu kufumetiwa wu nga si famba ngopfu nimixo. Loko Mufundhisi va boxa rito leri a ndzi kumanga rito ra Xitsonga, laha ndzi nga hetelela ndzi tirhisile rito ra tlheketlheke, kasi nkarhi wun'wana ndzi tirhisa mavoko kumbe swin'wana leswi swi nga pfunaka eka vayingiseri lava va ndzi yingiseleke. A hi mikarhi hinkwayo laha ndzi vuyelerisaka rito ra Xinghezi, kambe ndzi ringeta hi matimba ku ta na swin'wana leswi swi nga pfunetaka eka ku humelerisa mhaka ya muchumayeri."* Miehleketi leyi humesiweke laha yi kombisa tlhontlho lowu vatoloki va hlanganaka na wona hikokwalaho ka man'wana ma marito mo tika ma Xinghezi lama faneleke ku tolakiwa ku ya eka Xitsonga. Hambiloko marito lama ma nga tluriwa mikarhi yin'wana ma tolakiwa hi ndlela yo hoxeka.

Tlhontlho lowu paluxiweke hi Muhlokohlisiwa 1 wu yelana swinene ni lowu vuriweke hi Muhlokohlisiwa 2 hi ndlela leyi *"Tlhontlho wu kona eka mina tanihi mutoloki hikuva ndzi kumeka ndzi hlangana na rito ra Xinghezi leri ri nga rintshwa eka mina, hambi ndzi lava ku ehleketa nkarhi i wutsongo swinene. A ndzi koti ku fikelela ku ri hundzuluxa leswi swi endla leswaku ndzi tlula rito ra muxaka walowo."* Ku hambananyana ka vahlokohlisiwa lavambirhi hileswaku Muhlokohlisiwa 1, yena a hi mikarhi hinkwayo a tlulaka marito lama, kambe wa ma toloka hambi swi nga fambelani, kasi Muhlokohlisiwa 2, yena wa tlula loko a nga tivi rito ro fambelana na rona ra Xitsonga.

Xivangelo xin'wana xo tlula marito xi va hikokwalaho ka leswi boxiweke hi Muhlokohlisiwa 3, yena u vula leswaku *"Xiyimo xexo, yooo! xi va hi kambirhi, nkarhi wun'wana mufundhisi va kumeka va vulavula ndzimana leyi yi nga leha swinene, leswi swi nga ndzi tekelaka nkarhi naswona va tlhela va vulavula swin'wana. Ndzi kumeka ndzi hlawula swa nkoka ntsena ndzi humelerisa swona ntsena handle ka ku toroka rito hi rito"* Mhaka leyi yi le

rivaleni hikuva i ntiyiso loko muchumayeri a lehisa mbulavulo wa yena swi endla leswaku mutoloki a nga kumi nkarhi wo khoma marito hinkwawo lama vuriweke kutani man'wana a boheka ku ma tlula.

Vahlokoahliswa lava va hambanile na va 1 na 2, hikuva vona a va tshikelela mhaka ya leswaku va kumeka va tlula marito hi xivangelo xa Xinghezi lexi hambaneke kule ni lexi vona va xi toloveleke ku suka eka mufundhisi wa vona wa siku na siku wa le Afrika-Dzonga. *“Mikarhi yin'wana ndzi kumeka ndzi nga ha swi twi kahle ngopfu va chumayeli lava humaka eka matiko yo fana na ya Amerika na Afrika hi yoxe. Kasi swin'wana swi vangiswa hikuva vachumayeli lava va endzelaka tikereke ta hina va nga tolovelanga ku torokeriwa kusuka eka tikereke ta vona laha va tirhisaka ririmi rin'we ntsena ku nga Xinghezi”*

Ku yisa emahlweni ndzavisiso lowu, hi kumile leswaku Muhlokoahliswa 5 u boxa miehleketo yo hambana ni leyi kaneriweke laha henhla hi ndlela leyi: *“Mina a ndzi voni swi ri tlhontlho lowukulu hikuva vachumayeri va laha kaya hakanyingi va vuyelerisa marito na ku lulamisa vatoloki hi nkarhi lowu va nga tsandzeka ku veka mhaka hi ndlela leyi va swi lavisaka swona. Vachumayerii vanhu lava va tivaka ririmi ra mutoloki laha va pfunanaka. Yaaa, hi mikarhi hinkwayo leyi ndzi hluleleke ku humelerisa hungu hi ndlela leyinene ndzi kumeka ndzi vaviseka swinene”*. Loko hi xopaxopa mavonelo lama ya paluxa leswaku ku ni ku pfunana exikarhi ka mutoloki na muchumayiri hi nkarhi lowu vutoloki byi humelelaka hi wona. Lexi hi xona xivangelo lexi endleke leswaku Muhlokoahliswa 5 a vona ku nga ri tlhontlho ku siya marito man'wana eka vutoloki bya yena. Muhlokoahliswa wa 6 u hambana swinene na vahlokoahliswa lavan'wana, yena u kombisa hilaha Xitsonga xi nga ha tirhisiwiki laha yena na ndyangu wa yena va tshamaka kona. Ku hambana loku ku humelerisiwa kahle hi ndlela leyi *“tlhontlho lowu wu kona swinene hikuva vakulukumba va kereke va ehleketa leswaku hikuva ndzi ri Mutsonga ndzi kota ririmi leswi hetikiseke, kambe a swi tano hikuva laha ndzi tshamaka kona sweswi a hi vulavuli Xitsonga, kambe hi tirhisa Xinghezi ntsena, Xitsonga*

ndzi xi tirhisa ntsena kwala kerekeni, leswi swi endla leswaku ndzi lahlekeriwa hi marito lama ma faneleke.” Vuxopaxopi bya hina eka marito ya muhlokohlisiwa ya kombisa kahle leswaku tlhontlho wa yena wu va kona hi ku pfumaleka ka marito lama ma faneleke leswi swi endla leswaku a kumeka a karhi a tlulatlula marito. Vutoloki bya yena byi va byi talele hi mbuyelelo wa marito ya Xinghezi.

Eka ndzavisiso lowu hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya hi kumile leswaku leswi vahlokohlisiwa va boxeke swona i ntiyiso. Mikarhi yin’wana vayingiseri va kuma hungu leri nga hambana ni leri sukaka eka ririmi ra muchumayiri. Ku tluriwa ka marito lama swi engetela ku lahleka ka hungu. Eka yin’wana ya michumayilo hi kumile ku tluriwa ka marito kumbe swivulwa hi ndlela leyi:

Muchumayeri *“The moment you receive the holy spirit upon your life your spiritual life changes immediately”*

Mutoloki *“Nkarhi lowu u amukelaka moya lowo kwetsima ehenhla ka vutomi bya wena..... bya cinca hi nkarhi wolowo”*

Muchumayeri *“.....in the same way Sanballat for the fifth time sent his servant to me with an open letter in his hand”*

Mutoloki: *Kutani eka ndlela ya vuntlhanu, Sanibalati a rhuma..... yena a ndzi tisela papila ri nga pfariwanga*

Muchumayeri: *Where we have read in the book of Philipians, remember when Paul was taken to Roma he was now an old man, he was taken from far from his home, and he was waiting for his execution.*

Mutoloki: *Laha hi nga hlaya kona eka buku ya Vafilipiya, tsundzukani loko Paul a ta yisiwa eRoma a dzuharile, a hambanyisiwile na kaya ra yena a yisiwa kule, laha a yimile... amen.*

Eka ntshaho lowu, marito ya *spiritual life* ya tluriwile, nhlamuselo ya wona a ya ha humelerisiwangi hikuva ya tluriwile eka xikombiso xo sungula ku suka eka muchumayeri. Muchumayeri a a ringeta ku humelerisa mhaka ya

leswaku vutomi bya ximoya bya cinca na byona endzhaku ka ku amukela moya lowo kwetsima, kambe hungu leri ri tsemekile hikokwalaho ka ku tluriwa ka marito. Mutoloki u lo boxa leswaku bya cinca hi nkarhi wolowo, leswi swo ka swi nga ri erivaleni leswaku i yini swi byi cincisaka. Lowo i tlhontlho lowu va ka kona hikokwalaho ka vutoloki bya xiyimo xa le hansi.

Eka xikombiso xa vumbirhi rito ra “*servant*” hi nkarhi wa ku toloka ri tluriwile leswi nga va ka swi vangiwiile hi ku hlongorisa muchumayeri kumbe tlhontlho wun’wana lowu mutoloki a nga vaka a hlangane na wona. Muchumayeri a kongomise eka malandza, kambe rito leri a ra ha fikangi eka tindleve ta vayingiseri, leswi swi nga va ka swi lahlile mongo wa hungu hinkwaro.

Eka xikombiso xa vunharhu hi kumile leswaku mutoloki u siyile rito *execution* leri ri vulaka ku herisiwa, kambe eka xivulwa xa mutoloki a ra ha torokiwangi. Leswi swi vula leswaku loyi a nga tiveki ririmi ra muchumayeriu kumeka a lahlekeriwa hi swin’wana swa nkoka eka nchumayilo wa siku rero.

Handle ka swikombiso leswi xopaxopiweke laha henhla, hi tlhela hi kuma ni leswi landzelaka leswi seketelaka mhaka ya tlhontlho lowu vatoloki ku suka eka Xinghezi ku ya eka Xitsonga va hlanganaka ni kona loko swi fika eka mhaka yo tlula marito:

Muchumayeri: “*Then the king commanded that the magicians, the enchanters, the sorcerers and the chaldeans be summoned to tell the king his dreams, so they come in and stood before the king*”

Mutoloki: “*Kutani hosi a lerisa leswaku ku hlengeletiwa vangoma ni vavhumbhi, ni, ni Vakalediya, va ta entsindza ku ta n’wi hlamusela norho wa yena. Kutani va ya yima emahlweni ka yena*”

Muchumayeri: “*And he said to them that for we hear that some among you walk in idleness, not busy at work, but busy bodies*”

Mutoloki: *“Kutani a ku eka vona, hikuva hi twile leswaku ku ni van’wana exikarhi ka n’wina lava hanyaka hi a mi lavi ku tirha, kambe va ngehenelela timhaka ta van’wana”*

Eka swikombiso leswi tshahiweke, mhaka ya ku tlula marito yi le rivaleni. Ku tluriwa ka man’wana ma marito lama swi boxiwile hi vahloko hlisiwa leswaku a va pfumala marito ma Xitsonga lama fambelanaka ni ma Xinghezi. Leswi a va salele hi swona a ku ri ku tlula marito lama ma tikaka kutani va ya emahlweni na vutoloki bya vona. Eka xikombiso xo sungula, mutoloki u tlurile rito ra *sorcerers* leri ri vulaka nyamisoro, kasi eka xa vumbirhi rito ra *idleness* na rona ri tluriwile laha eka rona muchumayeri a kongomise eka munhu loyia nga na vulolo, loyi a nga laveki ku tirha kahle. Vatoloki lava va yile emahlweni ni vutoloki bya vona hambiloko va tlurile man’wana ma marito ma nkoka. Eka swiyimo swin’wana hi kuma leswaku ririmi leri ri tirhisiwaka laha mutoloki a tshamaka kona nkarhi wo tala a hi rona leri a tolokelaka eka rona, leswi swi va tlhontlho hikuva u kumeka a siyeta marito yo hlaya na ku tlhela a vuyelerisa marito ya Xinghezi. A hi xiyaxiyeni swikombiso leswi:

Muchumayeri: *“And God said, let the earth sprout vegetation, plants yielding seed, and fruit”*

Mutoloki: *“Kutani Xikwembu xi ku: “Misava a yi swimilani leswi swi tswalaka mbewu.....”*

Muchumayeri: *“... that all of you have conspire against me? No one discloses to me when my son makes a covenant with the son of Jesse”*

Mutoloki: *“Xana hi swona leswi swi endlaka leswaku mi va xisweswo ke?”*

Muchumayeri: *“David sent out spies and learned that Soul had come”.*

Mutoloki: *“Davhida a rhumela, ku ya kuma ntiyiso wa lomu Sawulo a fikeleke kona”*

Swikombiso leswi swi nga laha henhla swi kombisa hilaha mutoloki a tluleke man'wana ya marito xikan'we ni ku vuyelerisa marito ya Xinghezi, leswi swi endliwa hi ku pfumaleka xikan'we ni hlohlotelo wa matirhiselo ya ririmi leri a tolodelaka eka rona. Eka xikombiso xo sungula mutoloki u tlula rito leri a fanele ku ri toloka ra *sprout* ku nga ku mirisiwa ka swimila emisaveni. Kambe yena u kumeka a ri tlula handle ka ku ri ringeta. Vuxiyaxiya byi yisiwile emahlweni eka xikombiso xa vambirhi laha mutoloki a nga kumeka a tlula rito ra *conspired*, leri hi Xitsonga ku nga ku hlundzukela kumbe ku holovela kambe mutoloki u kumeke a ri tlula hi ku komba tlhontlho lowu a hlanganeke na wona wa ku pfumaleka ka marito lawa ma ringaneleke kumbe ku ya hi ririmi leri tirhisiwaka swinene eka yena. Loko hi xiyaxiya xikombiso xo hetelela hi kuma hilaha mutoloki a kumekaka a tlula rito ra Xinghezi ra *spies* leri hi Xitsonga ku nga tinhlori, leswi swi lahla hungu ra muchumayeri eka lava va nga hava vutivi bya ririmi ra muchumayeri. Vatoloki a va tipfinyingi leswaku va tlula marito, kambe eku tluleni ka vona ku va ku humelele leswo tala leswi swi endlaka leswaku muyingiseri a salela endzhaku xikan'we na kutivutisa leswaku ku nga va ku ri yini ke. Hi ta xiyaxiya na swikombiso leswi hi ku lava ku kuma leswi swi tluriweke hi nkarhi lowu mutoloki a nga hlangana na tlhontlho wa ku tlula marito.

Muchumayeri: *“for you cast me into the deep, into the heart of the seas, and the flood surrounded me, all your waves and you billow passed over me”*

Mutoloki: *“U ndzi hoxile exindziveni, exindziveni xa malwandle mati layo tala ma ndzi funengetile, hinkwawo ya ma hundzile hile henhla ka mina”.*

Muchumayeri: *“but when dawn came up next day, god appointed a worm that attacked the plant so that it withered”*

Mutoloki: *“kambe loko ya siku ya siku leri ntlhamaka, Xikwembu xi lerisa xivungu ku dya timitsu ta ximudyana lexi, kutana xi oma”*

Muchumayeri: *“but the Lord hurled a great wind upon the sea and there was a mighty tempest on the sea, so that the ship threatened to break up”*

Mutoloki: *“kambe Hosi Xikwembu xi amen leyikulu elwandle ku pfuka xidzedze lexikulu, ngalava yi kondza yi lava ku tshoveka”*

Hi marito ma mitshaho leyi hi kota ku twisisa tlhontlho wa vutoroki hi ku angarhela. Hi mitshaho leyi xikan’we ni ku tirhisa maendlolo ya vuxiyaxiya, hi kotile ku vona tlhontlho lowu vatoloki vo hlaya va nga na wona. Loko swi fika eka marito lawa ya tikaka ku kuma tinhlamuselo ta wona hi nkarhi wa vutoloki. Leswi swi tikombile hi nkarhi lowu vatoloki vo hambanahambana eka tikereke to hambana va tirhiseke maendlelo lawa. Eka swikombiso leswi swi nga laha henhla, hi kotile ku xiyaxiya hilaha mutoloki a nga tlula rito leri ri nga n’wi nyika tlhontlho hakona. Mutoloki u kumekile a tlula marito mambirhi xikan’we ku nga ya *waves* na *billows* ya Xinghezi lawa hi Xitsonga a ma fanele ma tolokiwile ku vula magandlati na maboboma. Mutoloki u kumekile a ri eka xiyimo xo tika kutani a vona swi antswa ku ma tlula. Loko hi ya emahlweni hi xiyaxiya mutoloki loyi u kumeka a ri ni tlhontlho wa ku yelana ka wona loko swi fika eka Xitsonga. Leswi swi endlile leswaku a ma tlula handle ka ku ringeta ku ma dlambadlamba. Eka xikombiso xa vumbirhi mutoloki u tlhele a ya emahlweni laha na kona a nga hlangana na tlhontlho wa rito ra Xinghezi ra *dawn* leri hi Xitsonga ri vulaka mahlambandlopfu kuya hi xivulwa xa muchumayeri. Eka xikombiso xa vunharhu hi vona hilaha mutoloki a nga tlula rito ra *hurled* leri ri vulaka ku hunga ka mheho ku nga moya wa matimba swinene. Leswi swi kumeke swi lahla hungu ra muchumayeri hikuva marito lawa a ya tluleke hi wona lawa ya nga khoma ntikelo eka hungu ra muchumayeri.

Mavonelo ma hina ehenhla eka mhaka leyi hileswaku maendlelo lama mo tlula man’wana ma marito a ma kahle hikuva marito lama va ma tluleke i man’wana lama ma nga ni ntikelo eka leswi muchumayeri a lava ku fikelela swona. Vatoloki lava a va kotangi ku fikelela mhaka ya ku hisekela ku tiva marito lama ma tirhisiwaka hi muchumayeri.

4.2.3 Ku siyeta mahungu (ku tshika mahungu)

Ku siyeta mahungu ku kongomisiwa eka ndlela leyi mutoloki a kumekaka a kayiveta mahungu ma nkoka lama muchumayeri a ma vuleke kutani yena a hlawula ku toloka xiphemu xitsongo xa xivulwa. Hi ndzavisiso lowu hi kumile leswaku ku na swivangelo leswi swi endlaka leswaku mutoloki akumeka a endla matolokele ma muxaka lowu. Hi xiyaxiyile hi kuma leswaku mikarhi leyi vutoloki byi lavaka munhu a va kona hi xiviri xa yena hinkwaxo, leswi swi endlaka leswaku mutoloki a kumeka a sungula kahle, kambe loko vuchumayeri byi ri exikarhi, a kumeka a siyeta marito kumbe xivulwa hinkwaxo kutani a humelerisa rito rin'we kumbe mambirhi ntsena. Hi tlherilehi kuma leswaku vatoloki va kombisa leswaku xivangelo i ku pfumaleka ka marito lama ma faneleke ku tirhisiwa eka ririmi ra vumbirhi laha ku ya hi ndzavisiso lowu ku nga Xitsonga. Baker (2011:18) u tiyisisa mhaka leyi loko a ku: *“Non-equivalence at word level means that the target language has no direct equivalent word for a word, which occurs in the source text.”* Marito ma ntshaho lowu ma tiyisisa leswaku loko mutoloki a kumeka a ri ehansi ka tlhontlho u kumeka a ri karhi a siyeta man'wana ma marito hi swivangelo swo hambanahambana.

Mavonelo ma vahloko hlisiwa 1, 4 na 6 ma humesela erivaleni leswaku mitlhontlho yi tele eka vutoloki leyi endlaka leswaku mutoloki a siyeta swin'wana swa swiphemu swikulu swa mahungu hi nkarhi wa vutoloki bya yena. Muhloko hlisiwa 1 u swi paluxa hi ndlela leyi *“I ntiyiso mina ndzi kumekile ndzi siyeta marito eka xiyimo lexi nhlengeletano yi kumekeke yi ndzi hlamulela leswi Mufundhisi a leriseke leswaku swi vuriwa. Xiyimo lexi xi endlaka leswaku ndzi kumeka ndzi miyela hikuva va va va endlile ntirho wa mina.”* Mhaka leyi boxiweke yi kombisa leswaku mikarhi yin'wana nkoka wa vutoloki a yi twisiseki hikuva vayingiseri va va va tiva tindzimi leti vulavuriwaka hinkwato.

Vuxokoxoko lebyi humesiweke hi muhloko hlisiwa 1 byi yelana swinene na bya muhloko hlisiwa 4 hi ndlela leyi *“Hakunene mina ndzi nga endla yini eka xiyimo xolexo hikuva lava va nga na vutivi bya Xinghezi a va tikhomi ku yimela*

mina, kambe na vona va lava ku tirha.” Tlhontlho lowu mutoloki loyi a wu boxeke hileswaku loko a siyeta mahungu ma nkoka, van’wana va vayingiseri va rhangelela va toloka tanihileswi va tivaka tindzimi leti hi vumbirhi ka tona. Leswi swi tlhela swi tshikeleriwa hi muhlokohlisiwa 5 loko a ku: “Hahaha mara ndza ha ta endla yini, swi nga endla onge tihakunukile loko ndzi nga ya emahlweni ndzi vula sweswi lava va tivaka Xinghezi va swi boxeke, hikuva vanyingi va tiva ririmi leri ra Xinghezi”

Hi ndzavisiso lowu hi kumile leswaku ku ni ku yelana ka mitlawwa ya vahlokohlisiwa hikuva vahlokohlisiwa 2, 5, 8 na 12 na vona va nyikile mavonelo mo yelana ni ma vahlokohlisiwa 1, 4 na 6. Vahlokohlisiwa lava va kombisa leswaku mikarhi yin’wana va boheka ku tlula mahungu man’wana loko vayingiseri va tsakisiwile hi tin’wana ta timhaka leti muchumayeri a va tshembisaka tona. Hi marito man’wana, va kavanyeta vutoloki hi ku hatlisela ku lava ku endla leswi tshembisiweke. Muhlokohlisiwa 2 u boxa a ku: *“Mina ndzi kumeka ndzi timiyelela hikuva loko nhlengeletano yi twa switshembiso swa muchumayeri ehenhla ka vutomi bya vona va rhangelela va phanga hi ku huwelela marito lama muchumayeri a ma vulaka.”* Hi ntshaho lowu hi kota ku twisisa leswaku vutoloki eka tikereke ta ximanguvalawa a byi olovi hikokwalaho ka mitlhontlho leyi vatoloki lava va hlanganaka na yona. Loko hi yisa emahlweni ni mixopaxopo hi nga vula leswaku muhlokohlisiwa 8 a boxeke leswi swi yelanaka swinene ni muhlokohlisiwa 2 loko a ku *“hambi lava u nge u tolokela vona loko va vona ku chivirika ka muchumayeri u ta hlamala va ka va huwelela yan’wana ya marito yo fana na ya va fire, glory na Holy goast.”* Hi ndzavisiso lowu hi kumile xikan’we ni ku xiyaxiya leswaku eka mitlhontlho ya vatoloki ku na marito lawa vayingiseri va nga ma tolovela ngopfu lama ma nga ha laveki mutoloki. Leswi swi twakala onge mutoloki u siyete marito kasi nhlengeletano yi huwelele khale hi ku va ma tiva ngopfu. Lexi hi xi xiyaxiyeke eka mhaka leyi i ku vapfumeri lava va lava ku hatla va amukela mikateko.

Mitlhontlho hi tlhelo ro tshika kumbe ku xotisa mahungu hi nkarhi wo toloka a wu hlangani ni vatoloki hinkwavo. Vahlokohlisiwa 10, 11, 13 na 15 vona va kombisile leswaku a va na tlhontlho wa ku siyeta mahungu, kambe vona va

ya emahlweni va endla ntirho wa vona hambi swi endlise ku yini kumbe ku yini. Hi matwisiselo ma vona leswi swi endla leswaku ntirho wa vona wu famba kahle naswona a va landzeleli pongo kumbe ku nghenelela ka nhlengeletano. Muhlokohlisiwa 10 u swi veka hi mukhuva lowu: *“Mina ndzi vona ku nga ri tlhontlho hikuva ndzi swi twisisa kahle leswaku ntirho wa minai ku toloka hinkwaswo leswi muchumayeri a swi vuleke. A ndzi swi lavi ku tolovela ku pfunetiwa hi nhlengeletano. Ndzi swi tiva kahle leswaku ku na munhu loyi a tshembeleke eka mina ku kuma hungu ra muchumayeri.”* Hi ndzavisiso lowu hi tlherile hi kuma leswaku ku ni ku hambana swinene eka leswi vahlokohlisiwa lava vuleke leswaku a va ni tlhontlho wa ku siyeta mahungu ma nkoka eka vutoloki bya vona. Hi xiyaxiyile hi kuma leswaku hakanyingi va siyeta swivulwa swo tala va nga swi tolokangi. Mikarhi yin’wana hi xiyile leswaku va toloka hambi va nga swi twisisangi, kambe va tolokela ehansi ni lava tolokeriwaka va hetelela va nga ha pfunekangi hi vutoloki bya vona.

Hi ndzavisiso lowu hi kumile leswaku vahlokohlisiwa 7, 9 na 14 va boxile swin’wana swa swivangelo swo va va siyeta mahungu loko va ri karhi va toloka. Vahlokohlisiwa lava va tshikelela mhaka ya leswaku xivangelo hileswaku na vona va kumeka va khumbeka eka swin’wana swa swiyimo leswi muchumayeri a lerisaka nhlengeletano ku endla swona. Swiyimo swo fana na loko ku vulavuriwa hi mikateko, swiyimo swa timali, ku horisiwa hi moya ni swin’wana swi endla leswaku va siyeta mahungu ma nkoka hikuva na vona a va lavi ku hundziwa hi swilo leswi. Muhlokohlisiwa 7 u seketela hi mavonelo lama nge: *“A ku na munhu loyi a nga laveku mikateko, mali na swin’wana loko muchumayeri a huwelela swin’wana leswi ndzi dingaka ndzi kumeka ndzisiyeta swin’wana.”* Ntiyiso wa mhaka leyi hi wu kumile hi nkarhi wa vuxiyaxiya eka ndzavisiso lowu. Mutoloki a a hetelela a rivala leswaku u le ntirhweni wo toloko loko ku fika swiyenge leswi vayingiseri va tshembisiwaka swo karhi.

Muchumayeri: *“this year will be a great year for your children, family, finances and your break through”*

Nhlengeletano: *“ndza amukela, ndzi teka hinkwaswo”*

Mutoloki: *“a hi nge ha amukela amen”*

Eka xikombiso lexi hi nga vula leswaku mutoloki u hlangana na tlhontlho lowu wu endlaka leswaku a nga ha humelerisi vutoloki bya yena, kambe u kumeka a ri karhi a landzelela leswi vayingiseri va lavaka swona. Leswi swi endliwa hi leswi mutoloki na yena a khumbekaka hi leswi swi vuriwaka hi muchumayeri. Mutoloki u tsandzekile ku endla ntirho wa yena wa ku tolokela lava nga ri ku na vutivi bya ririmi ra muchumayeri. Xivulwa hinkwaxo xa muchumayeri a xi tolokiwangi. Hungu ra leswaku *lembe leri ri ta va lerinene eka swa vana, mindyangu, swa timali xikan’we ni swa ku boxeketa ka vona* mutoloki a nga tolokangi na xin’we xa xivulwa lexi. Leswi swi komba leswakuna yena tanihi mutoloki loko a hlangana na leswi a swi lavaka na yena wa rivala hi vutoloki a languta eka swa vutomi bya yena.

Muhlokohlisiwa 9 yena u swi boxa a ku: *“Mina swa ndzi humelela mikarhi yo tala loko va khumba timhaka ta mali, ndzi kumeka ndzi tela hi xinyanyu kutani ndzi huwelela swa muchumayeri ndzi tshika ku toloka”*

Ku yisa emahlweni ndzavisiso lowu hi nyika xikombiso lexi seketelaka mhaka yo siyeta kumbe ku tshika mahungu hi ndlela leyi:

Muchumayeri: *“Tell your neighbour that no more turning back”*

Mutoloki: *“Hi swona!!! Ndza amukela”*

Eka xikombiso lexi, mutoloki na yena u kumeka a tshiketa ntirho wa yena wa vutoloki kutani a hundzuka xiphemu xa vayingiseri. Leswi hi swi vona hilahaa va ka na xiave eka leswi swi vuriwaka hi muchumayeri naswona u twakala a ri na ku tsakela eka swona. Ku pfumela ka nhlengeletano laha yi huwelelakayi ku: *“A ka ha ri na ku tlhelela endzhaku hi ya emahlweni”* Swi endla leswaku mutoloki a kumeka a siyeta mahungu hikuva na yena i munhu loyi a lavaka leswi tshembisiwaka hi muchumayeri. Laha eka xiyimo lexi a nga ha laveki

ku tlhelela endzhaku. Xivulwa xa *“A ka ha ri na ku tlhelela endzhaku hi ya emahlweni”* a xa ha tolokiwangi. Loko hi xiya xivulwa xa Xinghezi na xa Xitsonga hi kuma leswaku vutoloki a byi vangi kona. Ematshan’wini yo toloka a ku: *“Byela makhelwana wa wena leswaku a ha ha tlheleli endzhaku,”* mutoloki u vula leswi yena a lavaka swona, u ri *“Hi swona ndza amukela”* leswi nga fambelaniki ni leswi vuriweke hi muchumayiri. Ku yelana ni leswi xopaxopiweke laha henhla hi tlhela hi nyika xikombiso lexi nge:

Muchumayeri: *“Tell your neighbour that we are going somewhere”*

Mutoloki: *“A swi ve tano!!!”*

Eka xikombiso lexi muchumayeri u lerisa leswaku nhlengeletano yi byeriwa na ku byelana leswaku kereke ku na lomu yi yaka kona, kambe loko mutoloki a nga si endla vutoloki bya yena, nhlengeletano ngopfu lava va nga na vutivi bya ririmi ra muchumayeri va kumeka va huwelele khale leswi mutoloki a fanele ku vula swona. Xiyimo lexi xi siya mutoloki a nga ha ri na leswi a ta swi vulavula. Xiyimo xa muxaka lowu xi endla leswaku a siya vanhu lava va nga hava vutivi bya ririmi ra muchumayeri kutani a kumeka a huwelela xivulwahava xa leswaku *“A swi ve tano”* ku nga ri xa leswaku *“Byela makhelwana leswaku hi ya kun’wana”*.

Xin’wana lexi hi xi xiyaxiyeke hileswaku nhlengeletano leyi yi nga na vutivi bya ririmi ra muchumayeri yi kumeka yi huwelela ti*Amen, Halleluyah* hi ndlela ya xiyimo xa le henhla naswona swi endla leswaku muchumayeri a hlohleteleka a chumayela hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene. Eka xiyimo lexi hilaha mutoloki a kumaka tlhonthlo lowukulu hikuva u va a nga ha tivi leswi a faneleke ku swi vula. Ntiyiso wa mhaka leyi wu humelerisiwa hi xikombiso lexi landzelaka hi ndlela leyi:

Muchumayeri: *“Money will know your house address this year”*

Nhlengeletano: *“Amen Amen, Halleluyah”*

Mutoloki: *“Halleluyah”*

Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku nhlengeletano loko yi fika eka xiyenge lexi nkarhi wun'wana yi fika laha yi huwelelaka hi ndlela leyi yi nga hava vulawuri hikuva un'wana na un'wana u va a swi endla hi matimba. Van'wana va yima va huwelela *Amen*, van'wana va tlakuka va ba mavoko, leswi swi siya mutoloki a boheka ku toloka leswi swi fambelenaka na leswi nhlengeletano yi lavaka swona. Kambe leswi ku va ku nga ri swona leswi swi pfunaka lava va nga tiveki ririmi ra muchumayeri. Leswi lava va nga tiveki Xinghezi va kumeka va tiendlela leswi lava va twaka ririmi va endlaka swona. Leswi swi va tlhontlho eka mutoloki hikuva u va a nga ha tirhangi ntirho wa yena hi ku hetiseka.

4.2.4 Vutivi bya tindzimi timbirhi

Tlhontlho wun'wana lowu ndzavisiso lowu wu kumeke i mpfumaleko wa vatoloki va vutivi bya tindzimi timbirhi, Xinghezi na Xitsonga hi ku kongomisa eka ndzavisiso lowu. Vutivi bya tindzimi ku kongomisa eka ndlela leyi muvulavuri a nga na vutivi byo enta bya tindzimi kumbe leti a ti tirhisaka hi nkarhi wa vutoloki bya yena. Eka ndzavisiso lowu hi kongomisiwa eka vutivi bya tindzimi leti mutoloki a nga na byona xikan'we ni hilaha a ti tirhisa hakona hi nkarhi wa vutoloki. Nkoka wa ku va mutoloki a boheka ku va na vutivi kumbe ku hetiseka ka tindzimi leti timbirhi i wa leswaku a kota ku toloka hungu hi ndlela ya xiyimo xa le henhla. Hakanyingi swi humelela ngopfu hi nkarhi lowu muchumayeri a cincaka ku suka eka ririmi rin'wanaku ya eka rin'wana. Leswi swi ta boha leswaku mutoloki a tirhisa vutivi bya yena bya tindzimi leti tirhisiwaka ku fikelela nhlengeletano hinkwayo. Jaylor(2011:48) u seketela nkoka wa vutivi bya tindzimi timbirhi eka vutoloki a ku: *“..... must have perfect mastery of their active languages (into which they interpret) and in-depth knowledge of their passive languages (from which they interpret).”*

Hi marito ma ntshaho lowu hi twisisa leswaku mutoloki wa boheka ku va ni vutivi bya tindzimi timbirhi lebyi hetisekeke ku va a ta kota ku toloka hungu

eka vayingiseri, handle ka swona a nga ka a nga koti ku fikelela mhaka ya yena ya vutoloki hi ndlela ya vurhon'wana.

Hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya, hi kumile leswaku swi ni nkoka ku va mutoloki a va na vutivi lebyi hetisekeke loko swi fika eka tindzimi ta Xinghezi na Xitsonga. Mikarhi yin'wana muchumayeri a sukela Xinghezi ku ya eka Xitsonga. Leswi a swi endleka ngopfu hi nkarhi lowu a lavaka ku tiyisisa kumbe ku nyika swikombiso. Eka xiyimo lexi loko mutoloki a nga ri ni vutivi lebyi hetisekeke a kumeka a miyela kasi a fanele ku pfuna lava va nga twisiseki Xitsonga hi ku toloka ka yena. Mhaka ya vutivi bya tindzimi leti tirhisiwaka ekerekeni i ya nkoka hikuva hi xiyaxiyile leswaku mpfumaleko waku hetiseka ka tindzimi leti swi endla leswaku man'wana mahungu ma kumekile ma lahlekela vayingiseri.

Hi xiyaxiyile leswaku mikarhi yin'wana vatoloki va kumeka va tsandzeka ku landzelela xikan'we na ku cinca kumbe ku nghena eka ririmi leri muchumayeri a cincelaka eka rona. Leswi swi kumeka swi lahla hungu xikan'weni vutoloki byo voyama. Vatoloki vo hlaya va kumekile va ri karhi va kombisaleswaku ku na nkayivelo wa vutivi bya tindzimi leti tirhisiwaka hi nkarhi wa vutoloki bya vona. Leswi swi vonakile swinene loko vatoloki va kumeka va boxa marito yo fana na *swona sweswo, sweswi va vulaka swona, Amen*. Leswi a swi kombisa hilaha mutoloki a ri ku hlulekeni xikan'we eka tlhontlho wa kufambisana na muchumayeri xikan'we ni ku fikelela lava a va tolodelaka.

Hi xiyaxiyile hi kuma leswaku mikarhi yin'wana vatoloki va le tikerekeni va hlangana ni mitlhontlho ya marito lama ma tirhisiwaka eka swa vukhongeri, laha va kumekeke va ri ni ku tikeriwa eku tolokeni ka marito malawo. Laha hi kongomisa ngopfu eka theminoloji ya Bibe leyi faneleke ku koxometiwa hi mutoloki. Xiyimo lexi xi endlile leswaku va kumeka va vuyelerisa marito ma Xinghezi ma nga tolokiwangi.

Vahloko hlisiwa 1 na 15 va ni mavonelo mo fana mayelano ni mhaka leyi ya tlhontlho hi tlhelo ra vutivi bya tindzimi timbirhi leswi vangela ku tirhisiwa ka marito ririmi ra muchumayeri handle ko ma toloka. Muhloko hlisiwa 15 u swi veka hi mukhuva lowu loko a ku: *"I ntiyiso leswaku ku va na nkarhi laha*

tlhontlho lowu wu va ka kona laha ndzi bohekaka ku vuyelerisa rito ra Xinghezi sweswi ri nga vurisiwa xiswona. Ndzi ri vuyelerisa hikokwalaho ka ku pfumaleka ka marito ma Xitsonga lama ndzi nga ma enhleketaka ku ma tirhisa hi nkarhi wolowo". Tlhontlho lowu boxiweke hi muhlokohlisiwa loyi wu tlhela wu seketeriwa hi Muhlokohlisiwa 1 loko a ku: "Ku vuyelerisa rito swi tlula kule ku kumeka u nga vulanga nchumu kumbe ku miyela, loko ndzi ri vuyelerisa swa endleka un'wana a ri tiva. Ntiyiso wa mhaka a hi ku a hi ma tivi, kambe nkarhi i wuntsongo wa ku amukela rito u tlhela u ri toloka hi nkarhi wolowo". Vahlokohlisiwa lava va amukela hi ku hetiseka tlhontlho wa vutivi bya Xinghezi na Xitsonga leswi endlaka leswaku vutoloki bya vona byi pfa byi pfumala marito eka ririmi ra vumbirhi, Xitsonga.

Mavonelo ma vahlokohlisiwa lava a ma hambananga ngopfu ni ma Vahlokohlisiwa 2 na 10 hi mayelano ni tlhontlho wa vutivi bya tindzimi timbirhi eka vutoloki. Muhlokohlisiwa 10 u boxa hi ndlela leyi: *"Tanihi mutoloki, swa ndzi humelelela hi nkarhi wa vutoloki bya mina. Eka xiyimo xa mina ndzi endlisiwa hi tlhontlho wa rivilo ra muchumayeri hi nkarhi wa nchumayelo. Hakanyingi xiyimo lexi xi humelela eka vachumayeri lava va tirhisaka rixaka ra vutoloki byo ka byi nga siyerisani, kambe leswi a swi vuli leswaku tani hi mutoloki a ndzi na vutivi byo hetiseka".* Mavonelo ma muhlokohlisiwa loyi i ma leswaku rivilo ra muchumayeri ni vutivi bya tindzimi timbirhi swa fambisana. Leswi swi va tano hikuva mutoloki a nga tsandzeka ku fikelela rivilo ra le henhla ra muchumayeri hikokwalaho ka ku pfumala vutivi bya tindzimi leti vulavuriwaka. Tlhontlho lowu wu tlherile wu humesiwa hi Muhlokohlisiwa 2 yena u te: *"Marito ma xibibele man'wana ma tika ku ma hundzuluxa ku ya eka Xitsonga leswi swi khumba Xintu na swin'wana".* Ntshikelelo eka ntshaho lowu hileswaku ndhawu yin'wana ni yin'wana yi ni theminoloji ya yona, leswi swi tano ni le kerekeni laha ku tirhisiwaka Bibe leyi nga ni theminoloji ya yona.

Vahlokohlisiwa 3, 13 na 14 na vona a va hambani ngopfu ni lavan'wana lava hi va tshaheke ni ku va xopaxopa laha henhla. Muhlokohlisiwa 3 u veka mhaka ya tlhontlho lowu a ku: *"Yaa! Heyi xiyimo lexi loko xi humelela u va u nga titwi leswaku u hlulekile ku endla vutoloki byo hlawuleka, hi ku hatlisa ku*

tlhela ku humelela rito rolero muchumayeri a ri tirhiseke ra Xinghezi. Ndzi nga vula leswaku i tlhontlho lowu wu nga ta teka nkarhi ku hambana na wona, kambe ndza ringeta hi matimba.” Ntiyiso wa mhaka leyi hileswaku vatoloki vo hlaya va vuyelela marito ma Xinghezi ematshan’wini yo nyika ro fambelana na rona hi Xitsonga.

Muhlokohlisiwa 14 na yena u swi seketela a ku: *“Ku hava mutoloki na un’we loyi a vonaka swi tshamisekile loko a vuyelerisa rito hi ku pfumala rito ra xiviri”* Mhaka leyi a yi hambanangi ngopfu na ya Muhlokohlisiwa 13 loko a ku: *“Hi vutivi lebyi ndzi nga na byona kusuka eka malembe lawa ndzi nga na wona eka vutoloki a ndzi se tshama ndzi kuma mutoloki loyi a nga na vutivi bya marito hinkwawo ya Xitsonga lama fambelanaka ni ma Xinghezi. Leswi swi vula leswaku munhu un’wana na un’wana u kumeka a swi endla swihoxo leswi handle ka ku swi lemuka”.* Hi mavonelo ma hina, vahlokohlisiwa lava va amukela tlhontlho wa mpfumaleko wa vutivi bya Xinghezi na Xitsonga, kambe swi tikomba va tiyimelela eka xiyimo lexi na ku va va nga boxi tindlela to antswisa mhaka leyi.

Ndzavisiso wu tlherile wu kuma leswaku hambi va ri Vahlokohlisiwa 4 na 8 va ni tlhontlho wo fana ni wa vahlokohlisiwa lava hi xopaxopeke mitshaho ya vona laha henhla. Hi mavonelo ma yena Muhlokohlisiwa 4 u ri: *“Swona swa humelela hi mikarhi yo tala, ku ya hi mina, ndzi vona swi vangiwa hi ku yelana ka marito ma Xitsonga loko ma pimanyisiwa na ma Xinghezi. Leswi swi endla leswaku muchumayeri a kumeka a tirhisile marito ma mune lama hi Xitsonga ma yelanaka. Leswi swi siyeke mina tanihi mutoloki ndzi kumeka ndzi tirhisile rito rin’we ntsena leri ri nga ta yimela na marito hinkwawo.”* Muhlokohlisiwa loyi u nyika xivangelo xo vuyelela marito ma Xinghezi hi ku vula leswaku ririmi leri ri ni marito mo tala mo vula xilo xin’we, loko eka Xitsonga ku tirhisiwa rito rin’we ntsena.

Hi mavonelo ma muhlokohlisiwa loyi, swi vanga tlhontlho eka yena tanihi mutoloki. Leswi a swi boxeke swi hambana ni leswi lavan’wana va vuleke swona hikuva vahlokohlisiwa lavan’wana va tsandzeka ku toloka marito mo

fambelana ni lama Xinghezi eka Xitsonga, kasi yena u hlamusela hi ntalo wa marito eka Xinghezi loko ku pimanyisiwa ni le ka Xitsonga. Muhlokohlisiwa 8 u seketela mavonelo ma Muhlokohlisiwa 4 loko a ku: *“Marito ya Xitsongaya ndzi pimela leswi ndzi faneleke ku swi toloka hikuva eka Xinghezi ku na marito lama ma vulaka swo hambanahambana kasi eka Xitsonga ma pimiwilehikuva ma na ku yelana swinene.”*

Eka ndzavisiso lowu hi tlherile hi lemuka leswaku Mutoloki 5 u hambanile kule ni mavonelo ma Vahlokohlisiwa 1, 2, 3 na 4 hikuva yena u kombisa leswaku tlhontlho wa yena hiloko a fanele a tolokela kusuka eka Xitsonga ku ya eka Xinghezi laha a nga kombisa leswaku loko muchumayeria cincela eka Xitsonga, yena u boheka ku miyela ku kondza muchumayeri a tlhelela eka Xinghezi. Hi marito ma yena u swi veka hi ndlela leyi: *“Ndzi kumeka ndzi ri na ku chava leswaku ndzi nga kumeka ndzi nga hundzisanga hungu ra muchumayeri hi ndlela leyi faneleke, leswi swi ndzi endla ndzi miyelanyana ku kondza a tlhelela eka Xinghezi.”*

Hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya hi kumile leswaku mavonelo ma Muhlokohlisiwa 6 ma yelana na Muhlokohlisiwa 5 hikuva na yena loko muchumayeri a cincela eka Xitsonga u kumeka a miyela a nga ha yisi vutoloki bya yena emahlweni. Xivangelonkulu xa mhaka leyi i ku pfumaleka ka ku hetiseka ka Xinghezi ka mutoloki. Mavonelo lama ma hi ndlela leyi: *“Lexi ndzi xi endlaka eka xiyimo xa muxaka lowu ndzi pfala vangwa leri hi ku vula ti Amen, Amen, halleluyah ku seketela leswi muchumayeri a vulaka swona. Leswi swi endla leswaku vayingiseri va twa onge ndzi famba kahle naswona ndzi lawuriwa hi moya lowo kwetsima, kasi a hi swona* (Muhlokohlisiwa 6). Mhaka yo miyela loko muchumayeri a karhi a chumayila hi Xitsonga yi boxiwa nakambe hi Muhlokohlisiwa 11 loko a ku: *“Mina hakanyingi ndzi vonaswi fanerile ku va ndzi yimele xiphemu xa Xitsonga xi vuya ku papalata ku hamba eka timhaka ta Xikwembu xa mina i ku miyela kumbe ndzi vulavula hi tindzimi nyana”* Leswi boxiweke swa ha seketela mhaka ya tlhnotlho eka vutoloki loko swi fika eka vutivi bya tindzimi leti tirhisiwaka (Xinghezi na Xitsonga).

Hi ndzavisiso lowu hi ttherile hi kuma leswaku tlhontlho a wu le ka ku tsana ka vatoloki hi tlhelo ra Xinghezi ntsena, kambe ni le ka Xitsonga ku ni tlhontlho wukulu. Vahloko hlisiwa 7 na 9 va kombisile ku pfumaleka ka ku hetiseka ka Xitsonga eka vutoloki bya vona. Leswi swi tikombile loko muchumayeri a boheka ku va lulamisa eka man'wana marito lawa va vuyelerisaka ma Xinghezi handle ka ku ma toloka. Mayelano ni mhaka leyi Muhloko hlisiwa 7 u ri: *“Xiphiqo lexi xi endliwa hi ku pfumaleka na vutivi byo hetiseka bya Xitsonga. Xin'wana xivangelo i ndhawu leyi hi kumekaka eka yona, hi kumeka hi nga ha tirhisi ngopfu Xitsonga, kambe hi tirhisa Xinghezi, leswi swi va tlhontlho hikuva tanihi mutoloki u kumeka u xotela hi marito ma Xitsonga lama ma nga wona lama ma lavekaka.”* Mavonelo lama boxiweke hi muhloko hlisiwa loyi ma yelana na ma Muhloko hlisiwa 9 loko a vula leswi: *“Lexi i xiphiqo lexikulu hikuva laha ndzi tshamaka kona Xitsonga a ndzi xi tirhisi ku fana na Xinghezi, leswi swi endla leswaku marito ma Xitsonga ma ndzi kayivelela”*

Vuswikoti ni ntokoto xikan'we ni vutivi bya Xitsonga eka vutoloki i swa nkoka swinene etikerekeni leti ta ximanguvalawa. Ku toloka mahungu eka nhlengeletano swi lava leswaku mutoloki a va na vutivi lebyi hetisekeke loko swi fika eka tindzimi leti ti khumbekaka. Shandu (2014:180) u seketela a ku *“Interpreting therefore requires an impeccable knowledge of the two languages in question, the source language spoken by the one delivering a speech, to be interpreted from, and the target language, spoken by the receptors to be interpreted into.”* Ku ya hi ndzavisiso lowu tindzimi leti ti khumbekeke i ta Xitsonga na Xinghezi leti hinkwato mutoloki a a fanele ku ti koxometa loko hi ta n'wi vula mutoloki wa kahle. Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku ku ni nkayivelo wa xiyimo xa le henhla eka vatoloki loko swi fika eka Xinghezi hi vatoloki. Xivangelo xa mhaka leyi ku nga va xa leswi vunyingi bya vatoloki byi nga kumeka byi dyondza Xinghezi tanihi ririmi ra vumbirhi, ku nga ri ku ri dyondza tanihi ririmi ro sungula. Swin'wana swa swikombiso leswi seketelaka ku pfumaleka ka ku hetiseka ka ririmi hi vatoloki hi leswi landzelaka:

Muchumayeri: *“The word of God says that, when you pass through the waters, I will be with you, and through the rivers, they shall not overwhelm you
.....”*

Mutoloki: *“Rito ra Xikwembu ri ri, hambiloko u nghena eswidziveni ndzi ta va na wena, ni loko mi pela milambu a mi nga **over-whelumi**”*

Eka xikombiso lexi swi le rivaleni leswaku rito *overwhelm*, mutoloki a nga ri tolokangi, kambe u lo endla onge i ra Xitsonga hi ku ri twarisa eku heteleleni ka rona. Hi ntiyiso rito leri a a fanele a ri tolokerile nhlengeletano leyi yi nga hava vutivi bya Xinghezi a ku: *“Ni loko mi pela milambu a mi nga dyiwi hi mati”*. Ku hluleka ka yena swi endlile leswaku hungu ra muchumayeri kumberi nga ha fiki hi ku hetiseka eka vayingiseri lava nga tiviki Xinghezi.

Mhaka yin’wana leyi hi yi xiyaxiyeke i ku pfumaleka ka vutitshembi hi vatoloki, nkalavutitshembi lebyi byi va kona masiku lawa ku nga na vuendzi bya muchumayeri loyi a humaka eka matiko ma le handle. Hi xiyaxiyile leswaku vatoloki va titekela ehansi swinene. Xivangelo xa mhaka leyi xa ha vuya eka nkalavutivi bya tindzimi leti khumbekaka eka vatoloki. Swikombiso leswi landzelaka swi seketela mhaka leyi hi ku koxometa:

Muchumayeri: *“Who says to the deep, be dry, I will dry up your rivers”*

Mutoloki: *“Ndzi lerisa ni lwandle, ndzi ku oma”*

Eka marito ma muchumayeri, ku na vuxaka bya marito lama hi Xinghezi ma nga vuliku nchumu wun’we, kambe vuxaka lebyi byi kanganyisa mutoloki, laha swi nga paluxa mhaka ya leswaku a nga va a pfumarile marito ma ku ma tirhisa eka Xitsonga. Mutoloki u kumekile a katsakanya marito ma **lwandle** na **swidziva** eka vatoloki bya yena. Marito lama u ma tolokile onge irito rin’we, kasi hi ntiyiso ma hambanile. Ehandle ka ntshikelelo a fanerile a tolokile hi ndlela leyi landzelaka: *“ndzi lerisa ni lwandle, ndzi ku phyana! Swidziva swa wena, ndzi ta swi omisa”*. Mikarhi yin’wana vatoloki va tsandzeka ku toloka ku suka eka Xitsonga va tolokela eka Xinghezi laha va kumekaka va humesela ehandle ku pfumaleka ka ku hetiseka ka ririmi. Loko muchumayeri a vula marito mo karhi hi Xitsonga kutani yena u kumeka a

miyela kumbe a pfala mavangwa hi ku tirhisa marito ya *glory, glory*. Laha hansi i xikombiso xa tlhontlho wa vutoloki lebyi a byi fanele ku suka eka Xitsonga ku ya eka Xinghezi

Muchumayeri: *“Byelani ni vavasati lava kuleke leswaku va va ni mahanyelo lawa vanhu lavo hlawuleka va faneleke ku va na wona, va nga vi na mahlevo, va nga vi mahlonga ya byalwa, a va va dyondzise leswo lulama. (Tell older women like wise are to be reverent in behaviour, not slanderers or slaves to much wine. They are to teach what is good)”*

Mutoloki: “Amen! Amen! halleluyah! Halleluyah”

Hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya hi kumile leswaku mikarhi yin’wana vachumayeri va lulamisa swihoxo swa vatoloki lava va nga hava vutivi ni ku hetiseka ka Xitsonga. Ku suka eka ntshaho lowu wu nga laha henhla mutoloki a nga ha humelerisangi vutoloki bya yena, leswi swi endliwile hi leswi muchumayeri a nga tirhisa Xitsonga ku nga ririmi leri yena a tirhisaka rona ku toloka. Leswi swi siya nhlengeletano leyi yi tshembebeleke eka Xinghezi yi nga ha kumangi hungu leri van’wana va ri kumeke. Mutoloki u tirhisile miehleketo ya ntswatsi hi ku boxa va “Amen” na “halleluyah” leswi swi nga hambana ngopfu na leswi muchumayeri a nga boxa swona. Mutoloki a fanele a hundzisile hungu ra leswaku (*Tell older women like wise are to be reverent in behaviour, not slanderers or slaves to much wine. They are to teach what is good*)” kambe ematshan’wini yo toloka hi ndlela leyi yena u boxa tiAmen na swin’wana. leswi swi humelerisa tlhontlho wa ku pfumaleka ka vutivi bya tindzimi leti tirhisiwaka hi vuenti. Loko mutoloki a ri na vutivi byo koxometa a tava cincerile eka Xinghezi xikan’wekan’we.

Vachumayeri lava va kumeke va lulamisa swihoxo leswi ku endlela leswaku mahungu ma hundzisiwa hi ndlela leyi yi nga ta fikelela nhlengeletano kahle handle ka ku lahleka endleleni. Xikombiso xin’wana hi lexi xi paluxaka tlhontlho wa vutoloki:

Muchumayeri: *“This is great, the earth was without form and void, and darkness was over the face of the deep, and the spirit of God was hovering over the face of the water”*

Mutoloki *“Swi kahle leswi, misava a yi nga ri na xivumbeko, naswona eka yona a ku nga ri na nchumu. Munyama a wu funengetile xidziva lexikulu, moya wa Xikwembu wu karhi ku **hover hover** ehenhla ka mati”*

Muchumayeri: *“Hovering over (Swi vula ku hungahunga)”*

Eka ntshaho lowu hi kumile leswaku loko muchumayeri a nga ri munhu loyi a nga ni vutivi bya Xitsonga leswi a swi ta vula leswaku nhlengeletano a yi tava yi lahlekeriwile hi mahungu ma nkoka hikokwalaho ka ku pfumaleka ka vutivi bya vutoloki eka man’wana marito ma Xitsonga hi mutoloki. Nkoka wa vutivi bya tindzimi leti khumbekaka eka vutoloki i mhaka leyi faneleke ku tekeriwa enhlokweni hi vatoloki ku endlela ku humelerisa hi ku hetiseka vutoloki bya vona.

4.2.5 Swivulwa swo ka swi nga hetisekanga

Ndzavisiso lowu wu tlherile wu kuma tlhontlho lowu vatoloki ku suka eka Xinghezi ku ya ka Xitsonga va nga na wona wa ku toloka swivulwa swo ka swi nga hetisekangi. Swivulwa swo ka swi nga hetisekangi ku kongomisiwa eka swivulwa leswi muvulavuri a lavaka ku koxometa mhaka yo karhi eka lava a burisanaka na vona, kambe a kumeka a nga koxometangi mhaka leyi a lava ku fikelela yona. Mhaka leyi hi yi kumile hi nkarhi wa vuxiyaxiya leswaku i tlhontlho eka vatoloki. Eka xiyimo lexi mutoloki u kumeka a nga toloki xiphemu xin’wana xa xivulwa lexi muchumayeri a xi boxeke hi ku hetiseka kumbe hinkwaxo.

Matolokele lama ma hambanile ni matolokele ya ku tlula man’wana ma marito hikuva eka xiyenge lexi mutoloki u sungula ku toloka kutani a fika a tshika endleleni. Hi nga tlhela nakambe hi kombisa leswaku matolokele lamama hambanile nakambe ni matolokele ma ku tshiketa marito lama hi Xinghezima vuriwaka *Abandonment*. Leswi swi va tano hikuva eka xiyenge lexi

mutoloki wa ringeta, kambe wa hluleka ku humelerisa hungu ku fika emakumu ka rona. Mutoloki u kumeka a nga ringeti, kambe u tshika marito sweswi ma nga xiswona, laha mikarhi yin'wana a tolokaka marito ma xivulwa yo sungula ntsena.

Hi nkarhi wa vuxiyaxiya hi xiyaxiyile hi kumile leswaku mhaka ya swivulwa swo ka swi nga hetisekangi yi kumeka yi ri kona hi ntalo. Swin'wana swa swivangelo swa ku va vatoloki va toloka swivulwa swo ka swi nga hetisekangi swi vangiwa hi rivilo ra muchumayeri, rixaka ra vutoloki lebyi byi tirhisiwaka, ku va mutoloki a ri loyi a nga tweeki ririmi leri ku tolokeriwaka eka rona, swi nga endla leswaku mutoloki a va loyi a tolokaka handle ka ku lemuka xiyimo xolexo. Mhaka leyi yi paluxiwa hi Muhlokohlisiwa 1 hi ndlela leyi: *"Xiyimo lexi xa humelela mikarhi leyi muchumayeri a chumayelaka hi rivilo ra le henhla swinene. Tanihi mutoloki loyi ndzi nga tolovela muchumayeri wa mina (wa kwala kerekeni) ndzi kumeka ndzi nga ha swi koti ku hetisa swin'wana swa swivulwa. Xiyimo lexi xi ndzi boha ku tshika xivulwa ndzi toloka leswi muchumayeri a nga fika eka swona eka nkarhi walowo"*

Mavonelo lama ma tlhela ma yelana ni leswi humesiweke hi Muhlokohlisiwa 2 loko a swi veka hi mukhuva lowu: *"Heyii! xiyimo xa muxaka lowu xi ndzi humelele siku rin'wana loko muchumayeri a chumayela hi xiyimo xa le henhla kutani a nghena emoyeni, kambe loko ku ri mina a ndzi nga se fikelela ku nghena emoyeni. Muchumayeri u kumeke a ndzi siya hi rivilo ra yena hikuva mina a ndzi nga ha ri eka xiyimo lexi fanaka na yena. Xiyimo lexi a xi ndzi tshikelela ku kondza ndzi toloka ntsena xiphemu xo karhi xa xivulwa ku nga ri xivulwa hinkwaxo kutani ndzi sukela marito hinkwawo."* Hakanyingi a swi talangi ku kuma leswaku muchumayeri a ri emoyeni xikan'we ni mutoloki a ri eka xiyimo lexi xi fanaka. Hambiloko va nga nghena xikan'we a ku na loyi a nga ta kota ku toloka leswi muchumayeri a nga ku swi vuleni.

Tlhontlho lowu wo tshika swivulwa hi nkarhi wa vutoloki, wu humelela vatoloki vo hlaya ku katsa ni Muhlokohlisiwa 3 loyi a swi vekaka hi ndlela leyi: *"Mina xiyimo lexi xi humelele masiku yo hlaya swinene, laha ndzi*

*kumekeke ndzi salele endzhaku swinene hikuva muchumayeri a tirhisa rivilo
leri ndzi tsandzaka ku landzelela leswi a boxaka swona, hakanyingi na yena
a nga swi koti ku landzelerisa hikuva a nga na vutivi bya ririmi ra mutoloki (ku
nga ra Xitsonga) naswona a nga tolovelanga ku chumayela eka tikereke leti ku
tolokiwaka. Xiyimo lexi xi ndzi pfune ku tshika swin'wana swa swivulwa
hambileswi ndzi swi tivaka leswaku ndzi tikisela lava va nga tshembela eka
vutoloki bya mina, kambe xiyimo xiva xi nga ndzi pfumelela kumbe ku ndzi
sindzisa swona"*

Mavonelo lama boxiweke hi vahlokohlisiwa lava ma komba hi ku hetiseka
leswaku ku ni vuxaka eka mitlhontlho leyi vatoloki va hlanganaka na yona.
Eka mitshaho leyi hi kumile leswaku xivangelo xo va vatoloki va tshika
swin'wana swa swivulwa va nga swi toloki i mhaka ya rivilo ra muchumayeri
lowu tlhontlho wa kona hi kaneleke hi wona laha henhla. Vahlokohlisiwa lava
va boxa ni mhaka ya leswaku ku tshika ka vona swin'wana swa swivulwa a
hi mhaka yo tsandzeka ku hundzuluxa, kambe rivilo ra muchumayeri.
Hambiswiritano, van'wana va humeserile xivangelo xo tshika swivulwa ku ri
mhaka ya nkalavutivi bya tindzimi leti khumbekaka.

Ku hambana ni leswi boxiweke hi vahlokohlisiwa lava hi xopaxopeke
mitshaho ya vona, Muhlokohlisiwa 4 yena u vula leswi: *"Swiyimo leswi hina
vatoloki hi hlanganaka na swona swi hlayile swinene, leswi swi katsa na pongo
ra nhlengeletano loko muchumayeri a boxa timhaka leti ti va khumbakava
kumeka va huwelela hi marito ya le henhla, leswi swi siyaka mina tanihi
mutoloki ndzi tsandzeka ku tirha hi xiyimo lexi faneleke, kutani ndzi toloka ndzi
tshika swin'wana swa swivulwa."* Hi ntshaho lowu swi le rivaleni leswaku
mikarhi yin'wana vatoloki va susumetiwa ku tshika swin'wana swa swivulwa
hi huwa ya nhlengeletano leyi endlaka leswaku va nga ha swi twi kahle leswi
muchumayeri a vulaka swona. Mhaka leyi boxiweke i ntiyiso hikuva ni hi
nkarhi wo hlengeleta vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu hi swi xiyaxiyile hi swi
kumisa sweswo.

Muhlokohlisiwa 5 yena u paluxa xivangelo xa tlhontlho lowu endlaka leswaku
a tshika swivulwa hi ndlela leyi: *"Eka yin'wana ya mikarhi muchumayeri hi*

yena a ndzi endlaka leswaku ndzi kumeka ndzi tshika xiphemu xa xivulwa handle ka ku va ndzi xi tolokile. Xiyimo lexi xi humelela eka nkarhi lowu a ndzi lulamisaka swihoxo kumbe man'wana marito hi nkarhi wa ku nghenelela hi Xinghezi. Leswi swi endla leswaku ndzi huma eka moya wa ku toloka switsongo. Tlhontlho lowu a wu vangiwi hi muchumayeri ntsena, kambe ni nhlengeletano na yona yi fika yi ndzi tikisela hi ku huwelela rito leri ri nga hoxeka ku ndzi nyika lero lulama, leswi swi endla leswaku ndzi kumeka ndzi tshika marito man'wana eka xivulwa ndzi toloka ku ya emahlweni.” Eka ntshaho lowu muhlokohlisiwa u swi veka erivaleni leswaku muchumayeri ni nhlengeletano hi van'wana va endlaka leswaku a tshika swivulwa a nga tolokanga.

Hi vuxiyaxiya bya ndzavisiso lowu hi kumile leswaku vatoloki na vona va swi endla hi xikongomelo xa ku papalata leswi va nga swi tiviku loko marito kumbe xivulwa xelexo xi ri lexi tikaka. Va kumeka va xi tshikisa sweleswo. Leswi swi boxiwa hi muhlokohlisiwa wa 8 loyi a hambaneke ekule ni lava hi va xopaxopeke laha henhla, yena u swi veka hi ndlela leyi: *“Mhaka ya vutoloki ya tlhontlha swinene, na kona tanihi mutoloki u fanele u va na maendlelo lama ma nga ku pfunaka ku huma eka ntlhamu. Loko ndzi swi twa leswaku a ndzi swi tivi ndzi boheka ku tshiketa ndzi ya emahlweni. Leswi swi endla leswaku ndzi nga kavanyeteki eka ntirho wa mina.”* Mutoloki loyi u kombisa kahle leswaku a hi muchumayeri a nga na xihoxo kambe yena u kumeka a siyeta xivulwa hi ku va a nga lavi ku tinyika tshikelelo. Yena u kumeka a ya emahlweni ku toloka xivulwa lexi landzelaka.

Xin'wana xa swikombiso leswi nga hambananyana ni leswi swi nga laha henhla hi lexi landzelaka:

Muchumayeri: *“After that David defeated the Philistines and subdued them and he took Gath and its villages out of the hand of the Philistines”*

Mutoloki: *“Endzhaku ka timhaka teto, Davhida a tlhela a lwa ni Vafilista a va hlula.....”*

Eka marito ma muchumayeri, mutoloki u tolokile xiphemu xin'wana xa xivulwa, kutani a tshika xiphemu xin'wana hikuva endzhaku ka ku hlula ku na leswi Davhida a nga endla swona, kambe a swa ha boxiwangi hi mutoloki. Xiphemu xa leswaku: *"A heta matimba ya mfumo wa vona a va tekela muti wa Gati ni swimitana swa vona"* a swi boxiwangi. Leswi swi endlaleswaku vutoloki bya yena byi va byi nga hetisekangi eka loyi ku tolokeriwakayena hikuva ku va ku tluriwile marito kumbe xiphemu xa xivulwa. Maendlelo lama ma siya loyi a nga hava vutivi bya Xinghezi ehandle na ku lahlekeriwa hi hungu ra yena. Vatoloki va swi tiva loko va nga tolokangi kahle kumbe hi ndlela leyi hetisekeke, kambe va tirhisa maendlelo lawa tanihi ndlela ya ku hunguta tlhonthlo lowu va nga na wona hi nkarhi wa ku toloka.

Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku xin'wana xa swivangelo swa mhaka leyi i ku va mutoloki a ri ka ntshikelelo wa rivilo ra muchumayeri loyi a chumayelaka hi rivilo ra le henhla. Leswi swi endla leswaku mutoloki a kumeka a siyeta marito kumbe xivulwa eka vutoloki bya yena. Swin'wana swa swikombiso hi leswi swi landzelaka:

Muchumayeri: *"God has given into your hands the princes of Midian, Oreb and Zeeb. What have I been able to do in comparison with you? Then their anger against him subsided when he said this."*

Mutoloki: *"hikuva Xikwembu xi nyiketile Orebe na Zeba tindhuna na Midiyani emavokweni"*

Rivilo ra muchumayeri ri endlile leswaku mutoloki a kumeka a siyeta mahungu man'wana lawa ya nga ya nkoka swinene. Eka xiyimo lexi mutoloki a twisisa hungu ra muchumayeri kambe u kumeka a siya xiphemu xa nkoka xa xivulwa. Mutoloki u boxa ntsena *"hikuva Xikwembu xi nyiketile Orebe na Zeba tindhuna na Midiyani emavokweni."* Mutoloki u kumeke a siyete marito yo tala swinene lawa ya khomeke hungu leri nhlengeletano yi languteleke wona. Mutoloki a nga khumbangi hambi xivutiso lexi xi nga eka marito ya muchumayeri. Xivutiso xa *"leswi hina hi koteke ku swi endla, swi nga ringana ni swa n'wina xana?"* nhlengeletano a yi xi twangi xivutiso lexi, hambileswi xi nga ni nkoka eka vayingiseri. Marito ya *"loko ku vuriwile marito lawa, vukari*

bya vona byi rhelela” na wona hikokwalaho ka rivilo ra muchumayeri ya kumeke ya tluriwile hi mutoloki, leswi swi endlile leswaku vutoloki bya yena byi kumeka byi nga koxometi.

Ku nghena emoyeni na swona swi vile tlhontlho eka vatoloki eka ndzavisiso lowu, ku siyeta ka marito/swivulwahava/swivulwa swi endlile hikuva muchumayeri a kumeka a nghena emoyeni kasi mutoloki a nga se nghena. Eka swin’wana swiyimo, hambi mutoloki a ngenile emoyeni leswi swi vuriwaka hi muchumayeri a hi swona swa mutoloki. A ku na mutoloki loyi a nga kotaka ku toloka/hlamusela tindzimi. A hi xiyaxiyeni xikombiso lexi landzelaka:

Muchumayeri: *“A sower went out sow yikhara mama dididididid khakhakha”*

Mutoloki: *“Muhaxi u hume ku ya haxa mbewu amen vazalwana.....”*

Muchumayeri u nghene emoyeni kutani a sungula ku vulavula na hi tindzimi leswi swi nga endla leswaku mutoloki na yena a fika a yima kwala muchumayeri a nga kumeka a fika kona. Leswi swi endla leswaku nhlengeletano yi kumeka yi sungula ku vulavula na ku ba mavoko. Mutoloki u kumeka a boxa marito ya leswaku *muhaxi u hume ku ya haxa mbewu* kutani a huwelela Amen hi rito ra le henhla. Mutoloki u kumeka a siyeta xiphemu xa *yikhara mama dididididid khakhakha*, u kumeka a siyeta hikuva yena a nga swi tivi leswi a faneleke ku boxa swona hikuva a nga ka a nga swi koti ku swi toloka. Xin’wana mutoloki na muchumayeri a swi talangi leswaku va kumeka va nghena emoyeni xikan’we.

Ndzavisiso lowu wu hi pfunile ku kuma ni leswaku loko muchumayeri a nga ri na vutivi bya Xitsonga eka nchumayelo wa yena, a swi olovi ku lulamisa mutoloki loyi a siyetaka mahungu ya nchumayelo wa yena. Eka ndzavisiso lowu hi xiyaxiyile leswaku rivilo ra muchumayeri ri nga endla leswaku mutoloki loyi a tivaka leswaku muchumayeri a nga na vutivi bya ririmi a siyeta mahungu a tigidlile. Leswi swi endla leswaku nhlengeletano yi nga fambi kun’we na muchumayeri loyi. Swin’wana swa swikombiso hi leswi swi landzelaka:

Muchumayeri: *“He come to the house, he allowed no one to enter with him, except Peter and John and James, and the father and the mother of the child”*

Mutoloki: *“Loko a fika emutini, a nga pfumelangi munhu na un’we a nghena na yena endlwini.....”*

Hi ku landza ntshaho lowu wu andlalaka mhaka ya ku siyeta xiphemu xa xivulwa lexi boxiweke hi muchumayeri. Muchumayeri u humelerisa hungu ra yena leri hetisekeke, kambe hikokwalaho ka rivilo ra yena mutoloki u kumeka a tsandzeka ku humelerisa hungu leri. Hungu leri ri humelerisaka hi mutoloki ri kumeka ri kayivela hi ku siyiwa ka marito ya nkoka. Mhaka ya leswaku ku nghenile mani na mani endlwini na Yesu a yi boxiwangi hi mutoloki. U siyete xiphemu xa *“loko va nga ri va Petro, na Yohane, na Yakobo, ni vatswari va nhwanyana”* hi kotile ku xiyaxiya leswaku muchumayeri a nga na vutivi bya Xitsonga hikuva a nga endlangi nchumu ha swona. U tsandzekile ku lulamisa mutoloki.

Vatoloki va kombisile leswaku handle ka ku va va siyeta marito kumbe swiphemu hikokwalaho ka rivilo ra muchumayeri, vatoloki va hlangana na tlhontlho wa ku siyeta marito/swivulwa/swivulwahava hikokwalaho ka pongo leri ri vangiwaka hi nhlengeletano. Pongo leri ri kumeka ri karhi ri va kona eka vayingiseri lava va nga na nkateko wa ku twa Xinghezi. Muchumayeri u boxa leswi swi tsakelaka hi nhlengeletano. Leswi swi endla leswaku nhlengeletano yi nga ha rindzeli mutoloki, kambe vona va tlakuka va ba pongo va rivala leswaku ku na mutoloki. Leswi swi kavanyeta mutoloki kutani a kumeka a toloka ntsena swin’wana leswi a swi twaka ntsena, leswotala a swi tshika. Xiyimo lexi hi nkarhi wa vuxiyaxiya xi hi kombile leswaku lava va pfumalaka vutivi bya Xinghezi va kumeka va nga swi tivi leswi humelalaka kasi van’wana va kumeka va ti endlela leswi swi endlwaka hi lava van’wana. A hi xiyaxiyeni swikombiso leswi:

Muchumayeri: *“for he will deliver you from snare of the fowler and from the deadly pestilence, beside that no evil shall be allowed to befall you, no plague come near your tent Amen”*

Nhlangenetano: *“Amen, a swi ve tano, ndza amukela”*

Mutoloki: *“..... hikokwalaho ku hava xo biha lexi nga ta ku humelela, mavabyi a ma nge ngeni emutini wa wena”*

Xikombiso lexi xi paluxa hilaha mutoloki a siyetaka hungu ra muchumayeri hikokwalaho ka pongo na ku ngenenelela ka nhlangenetano leyi pfumaleke ku tikhoma. Mutoloki u kumeka a siyeta xiphemu xo sungula hinkwaxo xa *“Xikwembu xi ta ku ponisa entlan’wini lowu rhiyiweke emahlweni ka wena, ni le ntungwini lowu wu hetaka vanhu,”* hinkwaswo leswi a swi boxiwangi hi mutoloki hikokwalaho ka pongo. Lava va nga tiveki ririmi ra muchumayeri va sala va nga ri na leswi va nga swi endlaka. Ntiyiso hileswaku na vona a swi ta va ngenisa eka xiphemu lexi xi faneleke.

Vachumayeri van’wana lava tivaka Xitsonga, hi ndzavisiso lowu hi kotile ku xiyaxiya leswaku vachumayeri va kumeka va lulamisa vatoloki eka swihoxo swa ku siyeta timhaka ta nkoka. Leswi swi endla leswaku mutoloki a siyeta mahungu yo hlaya hikuva a nga ha khomekangi kahle.

Muchumayeri: *“that you were like a brother to me who nursed at my mother’s breasts! If I found you outside, I would kiss you, and none would despise me”*

Mutoloki: *“loko a wo va makwerhu loyi hi nga lo mama vele rin’we a ndzi to na hlangana na wena ehandle.....”*

Muchumayeri: *“a swi hetisekangi ndzi te kutani ndzi ku tswontswa, ku nga ri na munhu loyi a nga ta ndzi sola”*

Mutoloki u kumeka a siyeta xiphemu lexi ku ya hi yena a xi vuleki eka nhlangenetano, kambe muchumayeri a lava leswaku xi boxiwa ku ya hi nchumayelo wa yena. Leswi hi swi vona hilaha muchumayeri a kumekaka a yimisa mutoloki kutani a boxa leswi yena a lavaka leswaku swi humelerisa hungu ra yena xiswona. Hi xiyaxiyile leswaku nhlangenetano ya hleka loko yi twa sweleswo.

Vatoloki na vona i vanhu, va khumbeka hi nhlangenetano leyi yi nga koteki ku tikhoma hi nkarhi wa nchumayelo. Loko muchumayeri a ri karhi a

chumayela laha a tirhisaka marito lawa ya kayivelaka eka mutoloki, vona a va yimeli mutoloki a kombisa leswaku wa hluleka kambe vona va huwelela rito hi matimba. Leswi swi humesa mutoloki eka moya wa ku toloka, leswi swi endlaka leswaku a kumeka a siyeta xiphemu hinkwaxo xa xivulwa kumbe marito. Mutoloki u boxa leswi landzelaka hi tlhontlho lowu *“a swi hi tsakisa tanihi vatoloki loko nhlengeletano yi kumeka yi huwelela marito yo karhi lawa hi ma tsandzekaka, hina hi va hi ri eka ntshikelelo lowukulu kasi vona va tshamisekile, va kota ku hleketa kahle. Leswi swi endla leswaku ndzi tshiketa kumbe ku siyeta marito eka xivulwa xa muchumayeri.”* Swin’wana swa swikombiso leswi swi humeleleke hi nkarhi wa vuxiyaxiya hi leswi swi landzelaka:

Muchumayeri: *“Whoever loves his brother abides in the light, and in him there is no cause for stumbling, I am writing to you, little children, because your sins are forgiven for his name’s sake”*

Mutoloki: *“Loyi a rhandzaka makwavo u tshame eku vonakaleni, kutani kona ku ha va leswi”*

Nhlengeletano: *“khunguvanyisaka!!”*

Ntshoho lowu wu paluxa hilaha mutoloki a kumekeke a siyeta mahungu yo hlaya swinene, leswi swi nga vangiwa hi ku nghenelela ka nhlengeletano. Ku nghenelela ka yona swi endlile leswaku a siyeta hinkwaswo. Xiphemu xa *“ndzi tsalela n’wina vana vanga, hikuva swidyoho swa n’wina swi rivaleriwile hikokwalaho ka Kriste.”* Hi ku tirhisa vuxiyaxiya eka ndzavisiso lowu hi xiyaxiyile hi kuma leswaku mutoloki u kumeka a nga khomekanga kahle hi nhlengeletano leyi huwelelaka ku n’wi pfuneta. Van’wana na tinghohe ta vona ta cinca leswi swi kombisaka kahle leswaku a va khomekangi. Leswi swi endla leswaku vutoloki bya vona ku suka kwalaho byi pyhama. Leswi swi vonaka hilaha swihoxo swa kona swi nga ha heriki loko a ya emahlweni na vutoloki bya vona.

4.2.6 Nkomiso/Ku sefa

Hi nkarhi wo hlengeleta vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu hi kumile leswaku mhaka ya nkomiso wa mahungu lama chumayeriwaka hi yin'wana ya mitlhonthlo leyi vatoloki va hlanganaka na yona loko va ri eku tolokeni. Nkomiso ku kongomisiwa eka ndlela leyi vatoloki va yi tirhisaka ku fikelela vutoloki bya vona, kambe va nga toloki rito hi rito. Matolokelo ma muxaka lowu hi lawa mutoloki a yingiselaka muchumayeri kutani a endla nkomiso wa timhaka kumbe ku sefa leswi a vonaka swi nga ri na nkoka. Hussein (2000) na van'wana va ni mavonelo ya leswaku mutoloki u kumeka a teka timhaka leti yena a vonaka ti ri ni nkoka kutani a ti tolokela nhlengeletano. Matolokele lama ma hambanile ni lama hi Xinghezi ma vuriwaka *skipping*, hikuva eka lama ma ku sefa/nkomiso ku langutiwa eka xiyimo lexi muchumayeri a vulavulaka mhaka yo leha swinene kutani mutoloki a endla nkomiso wa timhaka leti yena a vonaka ti nga ni nkoka, kutani a toloka tona ntsena. Hakanyingi vatoloki va tirhisa matolokele lama eka xiyimo lexi va nga eka ntshikelelo. Xikongomelo xa matolokele lama i ku endlela ku hlayisa nkarhi loko muchumayeri a nga tolovelangi ku tolokeleriwa na swin'wana swiyimo.

Hi nkarhi wa vuxiyaxiya hi xiyaxiyile hi kuma leswaku vatoloki lava va tirhisaka matolokele lama va yingiselaka hi vukheta kutani va andlala timhaka hi ndlela leyi va lavaka hakona hi ku tirhisa nkomiso kumbe ku sefa marito. Matolokele lama ma tirhisiwa hi vatoloki lava va nga eka ntshikelelo wa ku hlongorisana na muchumayeri loyi a nga tirhisiku matolokele mo siyerisana. Vatoloki va languteriwe ku yingisela, ku hlela xikan'we ni ku humelerisa vutoloki eka nhlengeletano hi nkarhi lowu fanaka (Gille1999). Tlhandlakambirhi, vatoloki va tirhisa matolokele lama ku papalata swihoxo swa ku toloka rito hi rito. Hi matolokele lama hi kumile leswaku vatoloki va kumeka va lahlekeriwa katsongo hi hungu ra muchumayeri hikuva swiritwana leswi va swi vonaka a swi nga pfuni nchumu swi na xiave eka matolokele ma hungu ra vona.

Muhlokohlisiwa 1 u nyika mavonelo ma yena hi tlhelo ro tirhisa matolokele ma muxaka lowu a ku: *“Ey - ya ndzi swi endla hi xikongomelo xa ku lava ku hlayisa nkarhi, ku toloka rito rin’wana na rin’wana swi heta nkarhi swinene. Leswi swi endla leswaku ndzi va ndzi tirha kahle.”* Swi ni nkoka ku papalata ku toloka rito hi rito leswi endleke leswaku muhlokohlisiwa loyi a tirhisa matolokele ma nkomiso lama na wona ma nga tlhontlho wo va a siya swin’wana a nga swi tolokangi. Hambileswi matolokele lama ma nga ni tlhontlho wa wona, Muhlokohlisiwa 2 na yena u boxa a ku: *“Mina a ndzi lavi ku languteka ndzi ri mutsandzeki, hikokwalaho ndzi ringetaka na ku tirhisa matolokele lama eka wona a ku na loyi a nga ta ku lulamisa kumbe ku kavanyeta vutoloki bya wena u ta tirha hilaha u lavaka hakona.”* Vunene bya maendlelo kumbe matolokelo lama byi tlhela byi paluxiwa hi Muhlokohlisiwa 3 yena u swi veka a ku: *“Mina ndzi vona ku ri maendlelo lawa ya nga ya nkoka swinene hikuva a ndzi kumeki ndzi ri eka ntshikelelo hikuva ntirho wa mina i ku yingisela kutani ndzi humelerisa leswi swi faneleke.”* Vahlokohlisiwa lava hinkwavo va humesela vukahle bya matolokele lama ku nga ri vubihi kumbe swiphiqo swa wona. Kutani ke, hi nga tshikelela hi ku vula leswaku hambileswi tlhontlho wutsongo wu nga kona, kambe ku tele vukahle bya matolokele lama.

Hambileswi vahlokohlisiwa vo tala va kombiseke ku va va tsakela kumbe ku ka va nga voni xiphiqo hi matolokele mo nyika nkomiso, Muhlokohlisiwa 8 u ni mavonele lama nge: *“Mina a ndzi voni swi ri swa nkoka ku ya tirhisa matolokele lama hikuva loko u tiva ntirho wa wena wa wu tiva naswona a ku na lexi xi nga ku kanganyisaka”*

Hi nkarhi wa vuxiyaxiya hi kumile leswaku matolokele lama ma ku endla nkomiso wa mbulavulo wa muchumayeri ma tala ku tirhisiwa hi vatoloki lava va papalataka ntshikelelo. Hakanyingi va tirhisa matolokele lama loko va tolokela muchumayeri loyi a nga hava vutivi bya ririmi ra vona, laha eka xiyimo lexi ku nga Xitsonga. Muhlokohlisiwa 9 u kombisa hilaha swi vuyerisaka mutoloki eka vachumayeri lava va chumayelaka hi rivilo lerikulu

swinene. Loko a ku *“ndzi vona ku ri maendlelo lama ma pfunaka swinene loko swi fika eka ku siyeta mahungu. Hambiloko muchumayeri wa ku huma kwihi kumbe kwihi ndza kota ku tirha na yena. Maendlelo lawa hi wona lama ya tirhekaka”* Vatoloki va kumeka va sefa hungu ra muchumayeri hi ndlela leyi vona va vonaka swi ri na nkoka, kambe va kumeka va lahla timhaka ta nkoka leti muyingiseri a ti ta n’wi khoma kahle. Leswi swi endla leswaku mikarhi yin’wana hungu ra muchumayeri ri kumeka ri nga ha fiki hi ndlela leyi yena a nga ri vekisa xiswona.

Mhaka leyi yi hambanela ekule ni xikongomelo xa vutoloki hikuva vutoloki byi fanele byi va lebyi byi nga lahleki marito ma xivulavuri xo sungula. Saleskovitch na Lederer (1989) va kombisa leswaku xikongomelo xa vutoloki i ku hundzisela hungu eka vavulavuri va ririmi ra vumbirhi, hi ndlela leyi fanaka leswi hetisekeke handle ka ku engetela kumbe ku hunguta hungu. Hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya hi kumile leswaku van’wana va vatoloki va kumeka va nandzihisa vutoloki bya vona hi ku engetela tinhlamuselo ta muchumayeri. Vatoloki va vona onge hi byona vutoloki bya risima loko nhlengeletano yi kumeka yi ba mavoko, makhwela ni ku hlekelela hikokwalaho ka munyu lowu mutoloki a wu engetelaka eka marito ma muchumayeri. Loko hungu ra muchumayeri ri nga fikangi hi ndlela leyi faneleke, leswi swi endla leswaku vutoloki bya mutoloki yaloye byi va lebyi byi phyamaka na ku lahla mongo. Swikombiso leswi swi landzelaka swi seketela mhaka leyi:

Muchumayeri: *“There were born to him seven sons and three daughters. He possesse 7, 000 sheep, 3,000 camels, 500 yoke of oxen and 500 female donkeys, and very many servants, so that this man was the greatest of all the people of the east”*

Mutoloki: *“A ri ni vana va nkombo va xinuna ni vanharhu va xisati. A fuwile ngopfu, laha a ri na tinyimpfu to tala, tikamela a ndza ha vuli, swipano swona i ku twa khwiri ku pandza, timbhongolo a ku ri vuwalawala, la ka vana va malandza kona gee!”*

Eka xikombiso lexi, ku na timhaka ta nkoka leti ti nga tluriwa hi ndlela yo va mutoloki a endlile nkomiso a ri karhi a thathela swo tala eka vutoloki bya yena. Tinhlayo leti muchumayeri a ti boxeke eka Xinghezi a hi titwangi ti boxiwa hi ku hetiseka eka vutoloki bya Xitsonga. Xiyenge xo hetisela na xona a xi boxiwangi, xi kumeke xi sefiwile kumbe ku endlile nkomiso eka timhaka leti ti nga ta nkoka. Tinyimpfu ta 7,000 ni tikamela ta 3000, swipano swa 500 swa tihavi ni timbhongolo ta tintswela ta 500 xikan'we ni xiphemu xa malandza ya yena a ma tele ngopfu, hikokwalaho a tiveka ku tlula vanhu hinkwavo va matiko ya le vuxeni a swi boxiwangi hi mutoloki, hinkwaswo swi kumeke swi wele eka nkomiso. Leswi swi endlile leswaku hungu ra muchumayeri ri kumeka ri phewaphewa, kambe leswi swi vangiwele hi mutoloki ni matolokele ma yena ma ku nyika nkomiso. Muyingiseri wa hungu ku suka eka mutoloki u kumeka a kuma hungu leri ri nga hambana loko a pimanyisiwa ni loyi a ri kumaka ku suka eka muchumayeri.

Muchumayeri: *"I have loved you, says the Lord. But you say, how have you loved us? Is not Esau Jacob's brother? Declares the Lord, yet I have loved Jacob, but Esau I have hated I have laid waste his hill country and left his heritage to jackals of the desert. Amen"*

Mutoloki: *"Hosi Xikwembu xi ku ka vona ndzi mi rhandzile, kambe n'wina mi ndzi vutisa mi ku u hi komba ha yini leswaku wa hi rhandza xana? Ndzi vone Esawu tiko ra vona, ndzi ri nyiketile timhungubye"*

Eka xikombiso lexi ku na timhaka to tala leti ti nga tluriwa hikokwalaho ka nkomiso lowu wu endlileweke. Marito ma *"Kutani mina Hosi ndzi ri xana Esawu a hi makwavo wa Yakobo xana? Hambiswiritano, ndzi rhandzile Yakobo"* a ma kona eka marito ma mutoloki. Leswi swi komba leswaku mhaka ya nkomiso yi fikisa mahungu lama kayiveleke eka vayingiseriri. Swi tikomba onge mutoloki u vonile leswaku hi wona mahungu ma nkoka lama ma fikisiwaka eka vayingiseri hi nkarhi walowo. Hi mavonelo ma hina, matolokele lama ma kombisa tlhontlho wa vutoloki lowu vatoloki lava tirhisaka muxaka lowu va nga ni wona. Vubihi bya matolokele lama hileswaku vayingiseri vava va languterile ku kuma mahungu lama heleleke eka muchumayeri, kambe eku

heteleleni a swi vi hi ndlela yaleyo. Lexi landzelaka i xin'wana xa swikombiso leswi seketelaka mhaka ya tlhontlho wa vutoloki loko vatoloki va tirhisa matolokele mo nyika nkomiso:

Muchumayeri: *“And I pray that the sharing of your faith may become effective for the knowledge of every good thing that is in us for the sake of Christ”*

Mutoloki: *“Kutani ku khongela ka mina hileswaku ku pfumela ka n'wina loku mi ku avelaka van'wana ku yisa emahlweni vutivi”*

Xikombiso lexi xi humelerisa mhaka ya nkomiso hi ku hetiseka hikuva eka xonahilaha ku paluxiwaka mahungu mo karhi ma siyiwa kumbe ku sefiwa hi mutoloki. Mutoloki u gimetile mahungu ma muchumayeri eka xiphemu xa vutivi lebyi byi faneleke ku aviwa, kambe ku byi averiwa va mani mutoloki a nga swi boxanga. Xiyimo lexi xi vangiwiwe hi leswi muchumayeri a ri eku yeni emahlweni ni nchumayilo wa yena handle ka ku yimela mutoloki.

Muchumayeri: *“everyone who hates his brother is a murderer, and you know that no murderer has internal life abiding in him”*

Mutoloki: *“un'wana ni un'wana loyi a vengaka makwavo i mudlayi, swi nga tano ku hava ndhawu ya vona”*

Mutoloki u tolokile kambe a swi humelerisi hungu ra muchumayeri, eka ntshaho lowu mutoloki u kumeka a lahlekela hi hungu. Muchumayeri u humelerisa mhaka ya leswaku lava va nga rhandzeki vamakwavo wa vona a ku na vutomi lebyi byi nga heriki. Mutoloki yena a nga khumbangi swona u kumeka a khumbe ntsena xiphemu xa ku kombisa leswaku loyi a nga rhandzeki makwavo i mudlayi. Leswi swi endla leswaku hungu ra muchumayeri ri lahleka. Hi nga ha vula leswaku nkomiso hi wona eka swiyimo swin'wana kambe kun'wana swi lahla mongo.

4.2.7 Ku pimanyeta/nkumbetelo

Hi ndzavisiso lowu hi tlherile hi kuma tlhontlho wa ku pimanyeta/nkumbetelo lowu vatoloki va hlanganaka na wona hi nkarhi wa vutoloki bya vona. Rito ra

Xinghezi ra *approximation* leri hi Xitsonga ri vulaka ku kumbetela kumbe ku pimanyeta mhaka yo karhi. Swi vula leswaku munhu loyi a pimanyetaka a nga na ntiyiso lowu heheleke hi mhaka leyi ku vulavuriwaka ha yona. Rito leri ku ya hi ndzavisiso wa hina ri kongomisiwile eka marito lama ma yelanaka na man'wana, kambe ma nga koxometi leswi rito rolero ri vulaka swona. Hi ku yisa emahlweni hi nga vula leswaku ku kongomisiwa eka marito hinkwawo lama vatoloki va ma tirhisaka, kambe ma nga hetisekanga kumbe ku fana leswi hetisekeke ni ririmi ra muchumayeri.

Tarone (1983:45) u seketela ni ku hlamusela mhaka ya nkumbetelo/ mpimanyeto eka marito lama ma nga na swihlawulekiso swo yelana, kambe manga boxi leswi swi fanaka a ku *"Approximation is the use of single target vocabulary item or structure, which shares enough semantic features in common with the destined item to satisfy the speaker"* Marito ma ntshaho lowu ma humelerisa mhaka ya leswaku mpimanyeto kumbe nkumbetelo wa marito i ku tirhisiwa ka rito ro karhi kusuka eka ririmi ra muchumayeri ku ya eka ra nhlengeletano, kambe rito leri ri kumeka ri ri leri ri nga na swihlawulekiso leswi yelanaka eka ririmi leri mutoloki a ri tirhisaka.

Nkumbetelo wa marito tanihi yin'wana ya tindlela leti ti tirhisiwaka hi vatoloki. Va hlamusela leswaku vatoloki va tirhisa matolokele lama loko va fika eka xiyimo lexi va heleriwaka kumbe ku xotela hi marito, kambe mikarhi yo tala va kumeka va kanganyisiwa hi ku yelana ka marito ma kona, (Fearch na Kasper, 1983). Leswi boxiweke hi vatsari lava swi endla leswaku vatoloki va kumeka va tirhisa marito lama mo ka ma nga hetisekangi lama hakanyingi ma kumekaka ma lahla mongo wa hungu ra muchumayeri. Matolokele lama ma kumeka ma ri man'wana ma tindlela leti vatoloki va titirhisaka ku ololoxa swin'wana swa swiphiqo swa marito lama va hlanganaka na wona tanihi xitshunxo xa ku tikeriwa ka vona. Swin'wana swa leswi swi nga boxa hi vatoloki loko swi fika eka matolokele ma ku kumbetela.

Hi tlhontlho lowu Muhlokohlisiwa 1 u boxa leswaku: *"Eix marito ma Xitsonga a ma fani ni ma Xinghezi, mikarhi yin'wana wa boheka ku va u kumeka u*

kumbetela kumbe ku tirhisa mfananiso wa marito ku fikelela leswi ndzi lavaka swona". Muhlokohlisiwa loyi u kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka Xinghezi na Xitsonga leswi endlaka leswaku a va ni tlhontlho wo kumbetela man'wana ma marito eka vutoloki bya yena. Ntiyiso wa mhaka leyi hileswaku tindzimi letimbirhi ti wela ehansi ka switiko swo hambana kumbe hi swona leswi endlaka leswaku ku tolokela rin'wana ra ririmi leri swi va ni tlhontlho.

Mavonelo ma Muhlokohlisiwa loyi ma seketelana ni ma Muhlokohlisiwa 2 hi ndlela leyi: *"I mani loyi a nga boxaka leswaku yena tanihi mutoloki a nga se tshama a hlangana na xiyimo xa ku pimanyeta marito ke? Marito ma Xitsonga ma yelana ngopfu loko swi fika eka tinhlamuselo ta wona. Loko ku ri mina ndza swi endla hi xikongomelo xa ku hundzela emahlweni."* Leswi boxiweke eka ntshaho lowu swa ha tsotsosela leswi Muhlokohlisiwa 1 a swi vuleke. Muhlokohlisiwa loyi u kombisile leswaku xivangelo xo ringanyeta marito eka vutoloki u endlela leswaku a kota ku toloka a ya emahlweni handle ka ku miyela a ha ehleketa rito leri a nga ri tirhisaka.

Mavonelo man'wana mayelano ni mhaka leyi ma humesiwile hi Muhlokohlisiwa 5 yena u te: *"Marito ma Xitsonga ma ni ku yelana swinene, hi nkarhi wo chumayela, u kumeka u boheka ku titlonya hi rito rin'wana leri ri fambelanaka kutani ntirho wu ya emahlweni"*. Marito ma ntshaho lowu ma kombisa leswaku ku ni ku yelana swinene eka marito ma Xitsonga na ma Xinghezi leswi endlaka leswaku mutoloki a nga kayakayi ngopfu hi ku yelanisa marito lama. Muhlokohlisiwa wa 7 u yelana na wa 5 loko a ku *"A swi olovi ku kumeka u nga yelanisi marito lawa ya tirhisiwaka hi muchumayeri hikuva swa fanela ku endla tano eka xiyimo lexi."*

Hambiswiritano, hina hi ni mavonelo mo hambana ni lama boxiweke hikuva ntiyiso hileswaku marito ma tindzimi letimbirhi a ma yelani. Tlhontlho lowu vatoloki va hlanganaka na wona loko va ri karhi va toloka ku suka eka Xinghezi ku ya ka Xitsonga hi tlhelo ro pimanyisa marito wu tlhela wu seketeriwa hi swikombiso leswi landzelaka:

Muchumayeri: *“These people are building a Tower”*

Mutoloki: *“Vanhu lava va aka yindlu ya xivumbeko xa tandza”*

Eka xikombiso lexi hi kumile leswaku mutoloki u vile ni tlhontlho wo toloka kutani a tirhisa matolokele mo kumbetela eka xivulwa lexi xi nga laha henhla. Eka xivulwa lexi mutoloki u tirhisile ni ku kumbetela rito ra muchumayeri ku ya eka xivumbeko xa tandza. Mhaka ya muchumayeri yi ta kota ku fikelela kahle loyi a nga na vutivi bya ririmi ra muchumayeri ku nga ri ra mutoloki. Leswi swi endliwa hileswi havumbirhi bya vona va kumekaka va humelerisa timhaka timbirhi, kambe xivangelo ku ri ku yelana ka marito lama ma tirhisiweke ku suka eka ririmi ro sungula ku ya eka ravumbirhi. Hungu ra muchumayeri a ri kongomile eka muako lowu leheke swinene ku ya ehenhla, laha ku ya hi Bibe le ku nga xihondzo.

Bibe le eka Geneza 11:4 yi hlamusela leswaku *“Kutani va ku a hi tiakeleni muti, hi aka xihondzo lexi nga ta dliwa tilo, leswaku hi ta tiveka, hi ta ka hi nga hangalasiwi emisaveni.”* Leswi boxiweke hi mutoloki swi hambanile ekule ni swa muchumayeri. Loko hi languta xivumbeko xa tandza na xihondzo a hi michumu leyi yelanaka, kambe mutoloki hi ku tirhisa matolokele mo kumbetela laha a nga kumbetela rito ra Xinghezi ra *tower* ku ya eka xivumbeko xa tandza. Makumbetelelo ma mutoloki ma nga va ma endlile leswaku hungu ra muchumayeri ri nga fikeleli hi ku twisiseka eka nhlengeletano, kambe ri nga va ri endlile leswaku nhlengeletano yi va ni vukanakani loko swi fika eka rito tandza na *tower*.

Muchumayeri: *“Send me to spy out the land of Canaan, which I am giving to the people of Israel from each tribe of their fathers you shall send a man, everyone a chief among them.”*

Mutoloki: *“Rhuma mahlolwa ya ya valanga tiko ra Kanana leri ndzi lavaka ku ri nyika Vaisiraye le, eka khwiri rin’wana na rin’wana ra Isiraye le u ta rhuma wanuna un’we loyi a nga murhangeri exikarhi ka vona”.*

Marito ma ntshaho lowu ma kombisa hi ku hetiseka leswaku mutoloki u vile ni tlhontlho hikuva u hambanile na muchumayeri hikuva ku tirhisiwile

nkumbetelo eka marito man'wana ma muchumayeri. Marito ma *spy* na *tribe* ma kumbeteriwile hi mutoloki eka ku humelerisa tinhlamuselo ta yena. Mutoloki u tirhisile rito *mahlolwa* ematshan'wini ya tinhlori. Hi Xitsonga mahlolwa ku kongomisiwa eka swihadyana leswi xi hanyaka ngopfu ni madyambu enhoveni. Mutoloki u kumbeterile rito leri laha a nga kumeka a lahlekeriwa hi nhlamuselo ya hungu ra muchumayeri. Hi ntiyiso loko hlohlwa ro rhumiwa a ri nga ta vuyisa nhlamulo leyi a yi ta pfuna eka leswi tinhlori a ti tirha swona.

Rito rin'wana leri mutoloki a nga lo kumbetela i rito *tribes* leri hi Xitsonga ri hlamuselaka tinyimba leti vanhu va tumbulukaka ku suka eka tona. Eka xiyimo lexi a ri kongomisiwa eka tinyimba ta Isirayeke ku nga ri ra *makhwiri* leri mutoloki a nga tirhisa rona. Nhlamuselo ya khwiri i nchumu lowu munhu a nga na wonalowu khomaka swakudya, kambe muchumayeri a nga kongomisi eka khwiri ra munhu, kambe tinyimba ta Isirayeke hi ku hambana ka tona.

Vuxiyaxiya byi hi pfunile ku twisisa leswaku vatoloki va kumeka va ri karhi va tirhisa maendlelo lawa, na swona ya humelerisa hungu ro hoxeka eka muyingiseri wa wona.

Muchumayeri: *"So Moses stretched out his hand over the sea, and thee sea returned to its normal course when the morning appered"*

Mutoloki: *"Hiloko Muxe a susumeta voko ra yena ehenhla ka lwandle, kutani mati malwandle ya tlhelela ematshan'wini ya wona"*

Mutoloki u tirhisile vutoloki bya ku kumbetela eka vutoloki bya yena, leswi swi endla leswaku vutoloki bya yena byi hambana na leswi muchumayeri a vulaka swona. Rito ra *stretched* ra Xinghezi ri kumbeteriwile hi mutoloki, laha a nga ri nyika nhlamuselo ya ku susumeta. Leswi swi hambana na leswi muchumayeri a lava ku fikelela swona. Muchumayeri a ri kongomisile eka ku tlakusela ku nga ri ku susumeta. Nkumbetelo lowu wu endlile leswaku ku lahleka hungu ra muchumayeri.

Muchumayeri: *"And people grumbled against Moses, saying, what shall we drink?"*

Mutoloki: *“hiloko vanhu va hlundzukela Muxe va ku: hi ta nwa yini xana?”*

Marito ya Xitsonga ya na ku yelana kambe ya nga humeseli nhlamuselo leyi fanaka, leswi swi paluxa hilaha mutoloki a kumekeke a tirhisa vutoloki byo kumbetela, ematshan’wini ya rito *dzumadzumela* yena u kumbeterile a ku i ku hludzukela, leswi a hi swona leswi muchumayeri a nga boxa swona. Hi ku yisa emahlweni tlhontlho lowu mutoloki a nga hlangana na wona hi vona hilaha a tolokeke rito ra Xinghezi ra *grumbled* ku ya eka ku *dzumadzuma*. Leswi swi endla leswaku swi lahla mongo wa muchumayeri.

Muchumayeri: *“So they laid it aside till the morning, as Moses commanded them, and it did not stink, and there were no worms in it.”*

Mutoloki: *“Kutani va swi etlerisa ku ya eka siku leri tlhandlamaka, hilaha Muxe a va leriseke hakona, a swi onhakanga naswona a swi humanga na swivungu”*

Vuxiyaxiya bya ndzavisiso lowu byi hi pfunile leswaku hi kota ku twisisa leswaku marito ya Xitsonga na Xinghezi a ya olovi ku ya kumbetela ku fana. Leswi mutoloki a nga ringeta hakona ku kumbetela swi phewisa hungu ra muchumayeri swinene. Rito ra Xinghezi ra *laid leri* nhlamuselo ya rona ku nga ku veka nchumu hi ndlela ya kahle swinene. Mutoloki u kumekile a kumbetela rito leri ku ya eka rito etlerisa ematshan’wini ya ku veka ku ya hi leswi muchumayeri a kongomise eka swilo kumbe swakudya.

Mhaka ya ku tsandzeka kumbe ku tirhisa rixaka ra matolokele yo kumbetela ya kumeke ya lahla vundzeni bya hungu ra muchumayeri hikuva leswi mutoloki na muchumayeri va swi hlamuseleke a swa ha yelani hi ku hetiseka. Ndzavisiso lowu wu hi pfuna xikan’we ni ku lemuka leswaku Xitsonga na Xinghezi a swi kumbeteleki, ngopfu eka marito lawa ya tirhisiweke. Swin’wana a swi koteki ku tirhisa rito ri yime roxe ku nga ri eka xivulwa.

4.2.8 Vutivi bya mutoloki

Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku ntirho wa vutoloki a hi ntirho wo olova lowu nga tirhiwaka hi mani na mani hambiloko a nga ri ni vutivi ni tidyondzo leti faneleke. Eka khumentlhanu wa vahlokhlisiwa lava va nga hlokhlisiwa a ku nga ri na un'we loyi a nga tokotela ku va mutoloki. Xin'wana hileswaku tindzimi leti va talaka ku ti tirhisa hi nkarhi wa vutoloki bya vona va hetelerile ku ti dyondza eka giredi 12 exikolweni. Vutivi bya tindzimi leti va ti tirhisaka byi kumeka byi ri ehansi swinene tanihileswi va nga yangiki kule ni tidyondzo ngopfu ta le henhla. Mpfumaleko wa tidyondzo ta swa vutoloki xikan'we na tindzimi leti va tirhisaka swi tikombile hi ku tsana eka matolokele ya vona.

Hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya, hi kumile leswaku hakanyingi vachumayeri a va kumeka va tirhisa maendlelo ya ku siyerisana, muxaka lowu hi lowu wu nyikaka mutoloki nkarhi wa ku yingisela, ku hlela, xikan'we ni mavekelo ma timhaka a nga se ti tolokela eka nhlengeletano. Hambiswiritano, hi lemukile leswaku vatoloki lava va dinga nkarhi wo tala ku hlela, ku veketela ni ku kumisisa marito lama ku nga wona, ku fambelana na leswi muchumayeri a vuleke swona. Hi tlherile hi kuma leswaku loko nkarhi wu ri wutsongo wu nga ha va tlhontlho eka mutoloki wa muxaka lowu.

Mutoloki u languteriwile ku humelerisa hungu ra yena hambiloko a nga hlangana na xiyimo xa nkarhi. Mpfumaleko wa ku leteriwa ka vatoloki swi endla leswaku vatoloki lava va kumeka va tirhisa matolokele mo hambanahambana, kambe tlhontlho i matirhiselo ma kona lama ma fikaka ma hambana hikuva va nga leteriwangi dyondzo ya vutoloki. Swiyimo leswi swi endla leswaku mutoloki a kumeka a tirhisa matolokele mo karhi, hilaha muchumayeri a lehisaka timhaka swinene, mutoloki u kumeka a tirhisa maendlelo ya ku sefa kumbe ku endla nkomiso kambe hi mpfumaleko wa vutivi lebyi eneteke a va koti ku fikelela leswi va lavaka swona.

Tlhontlho wo pfumala vuleteri bya dyondzo ya vutoloki leyi katsaka ni tidyondzo ta tindzimi leti khumbekaka (Xinghezi na Xitsonga) swi tiyisisiwa hi Muhlokohlisiwa 4 loko a ku: *“I ntiyiso vutivi bya tindzimi ta Xinghezi na Xitsonga byi kumeka ntsena hi nkarhi wa tidyondzo ta le henhla ta yunivhesiti kumbe kholeji. Man’wana ma marito ma Xinghezi kumbe Xitsonga ma tika ku ma toloka laha ndzi bohekaka ku veka timhaka hi ndlela leyi hoxekeke.”* Vuleteri bya dyondzo yin’wana ni yin’wana i bya nkoka ku katsa ni bya vutoloki. Tlhontlho wukulu lowu vatoloki lava hlokohlisiweke va wu tokotaka i wa kuva va nga leteriwangi. Vutivi bya Xinghezi na Xitsonga leswi vatoloki vo tala va fikeke ntsena eka Giredi 12, a byi enelangi ku humelerisa vutoloki bya xiyimo xa le henhla. Leswi hi swona swi endlaka leswaku vatoloki lava va va ni mitlhontlho yo hambanahambana eka vutoloki bya vona. Mavonelo lama ma paluxiwa hi Muhlokohlisiwa 12 hi ndlela leyi: *“Hambiloko u ri na vutivi bya Xinghezi na Xitsonga swi na nkoka swinene eku humeleriseni ka timhaka ta muchumayeri. Hikuva u nga xi twa Xinghezi, kambe loko u nga ri na vutivi na ririmi ra nhlengeletano a swi pfuni nchumu”*

Hi marito ma nhlokohliso lowu, hi tiyisisa mhaka ya leswaku vutivi bya ririmi ra vumbirhi i swa nkoka eka ku humelerisa vutoloki hi mfanelo. Mhaka ya ntokoto wo toloka a wu pfuni ngopfu loko mutoloki a ri hava vuleteri eka dyondzo leyi ku katsa ni Xinghezi na Xitsonga. Leswi swi boxiwa hi Muhlokohlisiwa 5 loko a vula leswi: *“Ndzi na malembe ma kaye ndzi ri karhi ndzi tirha ntirho wa vutoloki laha kerekeni leyi, kambe mhaka ya mavekelo ma timhaka a hi yona leyi ndzi nga vulaka leswaku ndza yi kota hi ku hetiseka. Mikarhi yin’wana swi hundzuka mhaka yintshwa eka mina. Vutivi na ku va u dyondzile hi dyondzo ya vutoloki swi na nkoka swinene”*

Mavonelo ma hambana hi tlhelo ra tlhontlho lowu wo pfumala vuleteri eka dyondzo ya vutoloki ma humesiwa hi Muhlokohlisiwa 13 a ku: *“Hambi vatoloki lava va nga byi thwasela va ha kumeka va endla swihoxo eka vutoloki bya vona, kambe leswi a ndzi hlamuseli leswaku a swi na nkoka ku endla*

vutoloki hi ndlela leyinene kambe vutoloki a hi nchumu lowu wu nga olova. Wu lava vutivi bya tindzimi hi ku hetiseka.” Hi ntshaho lowu hi kota ku koxometa mhaka ya leswaku ntirho wa vutoloki a hi wa matlangwana, i ntirho wo tika swinene. Van’wana va vahloko hlisiwa va kombisile ku hambana eka lokova nga se sungula vutoloki na loko se va ngenhile. Va kombisile leswaku loko u nga se ngena u vona ku ri hava tlhontlho, ngopfu loko u ri munhuloyi a nga yisa tidyondzonyana ta wena emahlweni. Va kombisile hilaha swinga oloveku hakona loko u nga ri na vutivi lebyi heleleke eka tindzimi leti tirhisiwaka. Leswi swi tiyisisiwa hi muhloko hlisiwa wa 1 loko a ku : “Loko ndzi nga se sungula vutoloki a ndzi hleketa leswaku ndzi ta toloka hindlela ya le henhla swinene. Endzhaku ka ku toloka siku rin’we ndzi swi lemukile xikan’wekan’we leswaku a hi ku dya vuswa, swi lava vutivi bya Xinghezi na Xitsonga swinene. Loko swi hlula hambani lava va nga swi tokotela mina ndzi yini eka vutoloki ke?”

Leswi swi tano hikuva ni lava va nga ni ntokoto ni tidyondzo ta byona va ha endla swihoxo tanihilaha muhloko hlisiwa loyi a vuleke hakona. Hambiswiritano, hi nga vula leswaku swihoxo leswi vatoloki lava leteriweke va nga swi endlaka swi tava swi ri switsongo loko hi swi pimanisa ni lava nkalandzetelo.

Ku seketela mavonelo lama hi ma tshaheke hi nyika swikombiso swa michumayilo ni vatoloki leswi landzelaka:

Muchumayeri *“As for my sacrificial offerings they sacrifice meat and eat it but the Lord does not accept them. Now he will remember their iniquity and punish their sins, they shall return to Egypt”*

Mutoloki *“Va rhandza ngopfu ku humesa mangandzelo, va tlhava swifuwo va dya nyama, kambe a swi ndzi tsakisi hikuva va tsakisiwa hi swidyoho”*

Muchumayeri *“For you know the grace of our Lord Jesus Christ, that though he was rich, yet for your sake he became poor so that you by his poverty might become rich”*

Mutoloki *“Mi tiva tintswalo ta Hosi ya hina Yesu Kriste, a fumile a ri xisiwana”*

Eka swikombiso leswimbirhi swi humesela erivaleni leswaku vatoloki a va nga yingiselangi ngopfu naswona swi kombisa nkalavutivi bya dyondzo ya vutoloki xikan'we ni matirhiselo ma matolokele lamanene. Eka xikombiso xo sungula muchumayeri a chumayela a humesela ehandle leswaku hambiloko va humesa magandzelo ma swifuwo va dya nyama ya kona hi xikongomelo xo lava ku rivaleriwa, Hosi Xikwembu a xi tsakisiwi hi magandzelo ya vona naswona swidyoho swa vona a swi herisiwangi, kambe mutoloki u endlile leswaku nkoka ni xikongomelo xa vutoloki byi lahleka, mongo wa hungu ra muchumayeri swi nga vi erivaleni. Leswi swi vangiwiwe hi ku pfumala vutivi byo enta bya vutoloki.

Eka xikombiso xa vumbirhi nakona vutivi bya mutoloki byi nga va byi lahlekisile nhlengeletano leyi yi nga kumeka leswaku yi le ka xiyimo xa vukanakani. Xin'wana u humelerise mhaka leyi yo ka yi nga ri yona. Muchumayeri a lava ku humelerisa mhaka ya leswaku va tiva tintswalo ta Hosi ya vona Yesu Krete loyi a fumile. Hambiswiritano, u hundzukile xisiwana hikokwalaho ka vona, leswaku va endliwa swifumi hi vusiwana bya yena. Mutoloki yena u boxa ntsena leswaku Yesu a ri xifumi, kambe a ri xisiwana leswi humelerisa mhaka ya vukanakanisi eka vayingiseri naswona a hi rona hungu ra muchumayeri. Lowu i tlhontlho lowu mutoloki loyi a hlanganaka na wona eka vutoloki bya yena bya siku ni siku. Xikombiso xin'wana lexi humelerisaka tlhontlho wa nkalavutivi bya dyondzo ya vutoloki ni tindzimi leti khumbekaka hi lexi landzelaka:

Muchumayeri *"And with them we are sending our brother whom we have often tested and found earnest in many matters, but who is now more earnest than ever because of his great confidence in you"*

Mutoloki *"Hi va rhumela va ta kun'we ni makwerhu un'wana wa hina loyi hi nga n'wi xiyaxiya mikarhi leyo tala, u tshembekile ngopfu"*

Xikombiso lexi xi humelerisa mhaka ya ku pfumaleka ka vutivi bya matirhiselo ma vutoloki lebyi faneleke hikokwalaho ka ku tolokisa mutoloki loyi a nga leteriwangiki. Eka xikombiso lexi mutoloki u lahlekeriwile hi leswi muchumayeri a a lava ku fikelela swona, ku nga hungu leri heleleke. Xiphemu

xa “A ri loyi a hisekaka eka leswo tala, loyi na sweswi ku hiseka ka yena ku nga ya ku engeteleka hi mhaka ya leswi a mi tshembeka ngopfu.” Xiphemu lexi xi siyiweke hi xona lexi xi khomeke hungu ra muchumayeri. Mhaka ya nkoka ya ku hetiseka ka yena a yi katsiwangi eka vutoloki bya yena. Leswi swi vangiwiwe hi ku va hava vutivi bya vutoloki handle ka ntokoto lowu kumbe a nga na wona wa ntirho lowu. I swa nkoka ku va hi boxa leswaku ntokoto mikarhi yin’wana a hi wa nkoka, nkoka i vutivi lebyi veke kona hikokwalaho ka vuleteri bya xiyimo xa le henhla. Nakambe hi tlhela hi seketela tlhontlho lowu wa vutoloki hi xikombiso lexi nge:

Muchumayeri “*Devilish intelligence comes to those who are away from God.*”

Mutoloki “*Vutivi byi ta eka lava va nga ekule na tintswalo ta Xikwembu.*”

Eka ntshaho, rito ra *devilish* ri papalatiwile hi mutoloki. Leswi swi endla leswaku hungu ra muchumayeri ri kumeka ri nga ri erivaleni leswi hetisekeke. Mutoloki a a fanele a ri na vutivi bya theminoloji leyi fambelanaka ni vutoloki bya yena bya mayelano ni Bibe. Rito ra Xinghezi ra *devilish* ri vula vutivi ni maendlelo mo biha, hi leswi mutoloki a a fanele a ri tolakisile xiswona. Rito leri ri tumbuluka ri huma eka rito *devil* leri vulaka Sathana. Mutoloki u lo kombisa ntsena leswaku vutivi byi ta eka lava va nga ekule na tintswalo ta Xikwembu, kambe a nga vulangi nchumu kumbe lexi kombisaka muxaka wa vutivi lebyi a vulavulaka ha byona. Leswi swi kombisa leswaku vutivi bya marito ku suka eka Xinghezi swi n’wi endlile leswaku a lahlekela hi hungu ra muchumayeri.

Vutivi bya tindzimi leti tirhisiwaka na vuleteri bya vutoloki swi na xiave lexi xikulu swinene. Handle ka swona mutoloki u kumeka a hambana ni ku huhula eka dyondzo ya muchumayeri. leswi swi humelerisiwa hi swikombiso leswi landzelaka:

Muchumayeri “*For a long time Israel was without the true God, and without a teaching priest and without law.*”

Mutoloki “*Vaisiraele va tihanyela va nga ri na Xikwembu xa ntiyiso, hambi thicara leri*”

Xikombiso lexi xi humelerisa kahle leswaku loko u ri hava vutivi bya tindzimi na vuleteri, u ngenisa lava va nga ku yingisela enhoveni. Ha vuxiyaxiya lebyi byi tirhisiweke eka dyondzo leyi byi paluxe tlhontlho lowu mutoloki a hlanganeke na wona loko swi fika eka vutivi bya tindzimi. Maendlelo lawa mutoloki a ya tirhiseke ya lahlile hungu ra muchumayeri hikuva u kumeke a kombisile leswaku a nga na vutivi bya tindzimi. Ku tirhisa ka yena ka rito ra *thicara* eka xiphemu xa *va pfumala muprista wo va dyondzisa, va ri hava ni nawu* a nga swi khumbangi mutoloki, mhaka leyi a nga kumeke a yi siya hi yona leyi yi nga khoma mahungu ya dyondzo ya muchumayeri. Leswi yena a nga kumeke a khumba swona a swi khomangi hungunkulu. Mutoloki u boxile leswaku *Vaisiraele va tihanyela va nga ri na Xikwembu xa ntiyiso* ntsena kambe mhaka ya nawu xikan'we ni ku pfumaleka ka Muprista a nga swi khumbi.

Nhlengeletano leyi yi nga tshembela eka mutoloki yi kumeke yi muka yi khome hungu leri hoxekeke, leswi swi endla leswaku eka nhlengelatano yin'we ku kumeke tidyondzo timbirhi leti hambaneke. Leswi hinkwaswo swi va kona hikokwalaho ka mpfumaleko wa vatoloki lava va tokokete eka tindzimi leti ku tolokeriwaka eka tona. Dyondzo leyi yi ve xipfulamahlo, hikuva a hi vanhu hinkwavo lava va nga na vutivi bya ririmi ra Xinghezi. A hi yen i emahlweni hi xiya nakambe xikombiso lexi hi nga xi lemuka hi nkarhi wa maendlelo ya vuxiyaxiya:

Muchumayeri *"The precious sons of Zion, worth their weight in fine gold, how they are regarded as earthen pots, the work of a potter's hands"*

Mutoloki *"Majaha yo rhandzeka ya siyoni a ma ri ni nkoka ku fana ni nsuku lowo saseka, sweswi ko va vumba ntsena"*

Muchumayeri u humelerisa hungu ra yena eka majaha lawa ya hlamuseriwaka ya ri lawa ya rhandzekaka, xikan'we ni nkoka wa wona ku fana na nsuku lowo saseka, nakambe u tlhela a kombisa leswi eka nkarhi wa sweswi ya nga xiswona. Mutoloki yena u ta na hungu ra yena leri ri nga hambana swinene ni ra muchumayeri, eka xiphemu xavumbiri xa vutoloki bya yena u kombisa hilaha majaha ya nga vumba, leswi swi nga hambana

swinene ni marito ya muchumayeri. Mutoloki a fanele a kombisile leswaku *kambe sweswi majaha ma fana ni swibya swa vumba, leswi nga vumbiwakahi mani na mani*. Vutoloki lebyi byi kombisa kahle leswaku mutoloki a nga na vutivi ni vuleteri bya tindzimi. Leswi swi le rivaleni leswaku nhlengeletano leyi tshembelege eka yena a va nga fambi na hungu ra muchumayeri kambe ra mutoloki. Maendlelo lawa ya tsan'wisa vutoloki bya yena, hikuva vutoloki byi fanele byi humelerisa hungu ra muchumayeri leswi hetisekeke.

Muchumayeri *"Slaves rule over us, there is none to deliver us from their hand"*

Mutoloki *"Mahlonga i tingwenya"*

Mutoloki loyi a pfumalaka vutivi ni ntokoto xikan'we ni vuleteri bya tindzimi u kumeka a lahla hungu ra muchumayeri, muchumayeri na yena hikuva a ri hava vutivi bya ririmi leri mutoloki a tolakelaka eka rona wa miyela a nga lulamisa. Leswi swi yisa hungu leri hoxekeke eka nhlengeletano. Mutoloki u kombisa leswaku mahlonga i tingwenya, leswi eka miehleketo ya yena swi nga va ka swi hlamusela leswi muchumayeri a vulaka swona kambe ku ya hi hungu ra muchumayeri u hangalakile. Muchumayeri a lava ku hundzisa hungu ra leswaku *va fumiwa hi mahlongo, na swona ku hava loyi a nga ta va kutsula emavokweni ya mahlonga lawa*. Kambe mutoloki yena u vona hilaha mahlonga ya fumisaka ha kona vanhu lava kutani a tirhisa rito tingwenya, leri hi vulavulelo ra masiku hinkwawo ri kongomisiwaka eka munhu loyi a chavisekaka eka xiyenge xo karhi. Maendlelo lama a hi wona ya vutoloki lebyi byi bumabumeriwaka. Hungu ra muchumayeri ri lahlekile na swona ri kumeka ri hangalakile. Ntiyiso wa hungu ra muchumayeri ra twakala swinene kambe loko swi fika eka mutoloki ri fika ri lahla mongo.

Ku yisa emahlweni hi nga boxa leswaku mikarhi yin'wana vatoloki lava va endlisa leswi hi ku twisisa leswaku marito man'wana a ma na nkoka eka ku humelerisa hungu ku ya eka Xitsonga. Leswi swi seketeriwa hi Gile (2001:334) loko a ku: *"In interpreting it is possible that interpreters are more likely to leave out a word or expressions with no immediate target language equivalents or with equivalents requiring the construction of multi-word structures, for fear of missing a more important source,"* Hi marito ma ntshaho

lowu swi le rivaleni leswaku vatoloki a va boheka ku tiva marito lama tirhisiwaka eka vukhongereri ku nga ri mhaka ya nhlokomhaka ntsena. Vutivi lebyi byi heleleke loko swi fika eka mhaka ya ririmi leri va tolodelaka eka rona. Dyondzo leyi yi hi pfunile ku vona leswaku a hi vatoloki hinkwavo lava va tshiketeka marito kumbe swiphemu swo karhi hikokwalaho ka ku pfumaleka ka marito lama ma nga ringanela kambe leswi swi endliwa ngopfu hi ku pfumaleka ka vutivi ni vuleteri bya vutoloki eka vatoloki. Hakanyingi hungu ra muchumayeri loyi a nga hava vutivi bya ririmi leri mutoloki a tolodelaka eka rona ra lahleka. Mikarhi yin'wan swi nga ha endliwa hi ku rivilo leri muchumayeri a nga eka rona, kumbe muxaka wa vutoloki lebyi byi tirhisiwa ka hi muchumayeri. Vuxiyaxiya byi hi pfunile ku vona leswaku hungu ri kumeka ri karhi ri lahleka swinene.

4.2.9 Ku kombela mpfuno

Ndzavisiso lowu wu yile emahlweni wu kuma tlhontlho wa ku va vatoloki va kombela mpfuno loko va ri karhi va humelerisa vukorhokeri bya vona bya vutoloki etikerekeni ta manguvalawa. Ku kombela mpfuno hi yin'wana ya matolokele lama vatoloki va ma tirhisaka ku fikelela swilaveko swa vona swa vutoloki. Tlhontlho lowu hi wu kumeke hileswaku vatoloki va nanayila ku toloka loko va hlangana ni marito kumbe swivulwa leswi va tikelaka ku kondza loko va kuma mpfuneto ku suka eka muchumayeri kumbe vayingiseri lava nga ni vutivi bya tindzimi leti tirhisiwaka. Matolokele lama mikarhi yin'wana ma endla leswaku vatoloki va hetelela va nga tololangi nchumu hi ku pfumala mpfuno lowu va va ka va wu languterile. Leswi swi tsandzisiwa hikuva mhaka ya vutoloki yi humelela hi rivilo naswona swi lava ku humelerisa miehleketo hi xihatla.

Matolokele lama ma hlamuseriwa tanihi matolokele lama nga ma nkoka naswona ma bumabumeriwa hikuva mutoloki a nga kumeki a tirhisa marito lama ma nga wona naswona lama ma humelerisaka hungu ra muchumayeri kahle. Kambe ma humelerisa mahungu hi ndlela leyinene ku ya eka vayingiseri handle ka vukanakanisi. Faerch na Kasper (1983:225) va na

mavonelo lawa ma fanaka loko va ku: *“Appeal for assistance is defined as the idea of asking for help when faced with challenges during communication.”* Lavambirhi va ha tiyisisa mhaka ya leswaku ku kombela ku pfuniwa ka mutoloki swi humelela hi nkarhi lowu mutoloki a hlanganaka na xiyimo xo helela hi marito lama a faneleke ku ma tirhisa hi nkarhi walowo.

Muhlokohlisiwa 9 u vula leswi mayelano ni ku kombela mpfuno ka mutoloki loko a tsandzeka ku hundza eka mhaka yo karhi. Yena u swi veka hi mukhuva lowu: *“Mhaka ya ku kombela ku pfuniwa, a wu yi pulani hikuva u va u lava ku humelerisa hungu hi wexe tanihi mutoloki”*. Mavonelo lama ma tlhontlho wo fambelana ni ku kombela ku pfuniwa ma seketeriwa hi Muhlokohlisiwa 6 loko a ku: *“Ntiyiso wa mhaka hileswaku tanihi mutoloki a wu nga tivi marito hinkwawo, wa boheka ku kombela ku pfuniwa ku suka eka muchumayeri kumbe eka nhlengeletano”*. Mhaka leyi boxiweke hi vahlokohlisiwa lavambirhi hi yi kumile ni hi nkarhi wo hlengeta vuxokoxoko loko hi tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya.

Handle ka vahlokohlisiwa lava ku tlherile ku va ni mavonelo ma van’wana lava na vona a va seketela mhaka leyi hi yi xopaxopeke laha henhla. Muhlokohlisiwa 8 yena u swi veka hi ndlela leyi: *“Mhaka ya vutoloki ekerekeni a hi matlangwani, swi na nkoka swinene leswaku u boheka ku endla leswi swi nga lunghela ntsena ku nga ri ku hamba kumbe ku hleketelela u nga ri na ntiyiso wa mhaka ya kona ku ya hi marito lama ma va ka u nga ri na vutivi bya wona hi nkarhi walowo. Xo antswa i ku kombela mpfuno hikuva u va u hlangane ni tlhontlho wo karhi.”* Hambiswiritano, tlhontlho lowu a wu hlangani ni vatoloki hinkwavo tanihilaha swi boxiweke hakona hi Muhlokohlisiwa 14 loko a ku: *“Mina a ndzi voni nkoka wa ku kuma mpfuneto ku suka eka nhlengeletano hikuva vona vava va nga lulamelangi ku pfuneta, kambe va va yingiserile rito ra Xikwembu ntsena. Ndzi vona munhu loyi a nga ndzi pfunaka ku nga va muchumayeri ku nga ri vayingiseri”*. Ntiyiso hileswaku mavonelo lama a ma hambanangi ngopfu ni lama hi ma tshaheke handle ka ku Muhlokohlisiwa 14 yena a nga tsakeli ku pfunetiwa ku hundzisiwa eka

vutoloki bya yena hi vayingiseri. Mavonelo ma yena hileswaku muchumayeri hi yena ntsena a nga n'wi pfunaka loko a tshuka a hlangana ni ku tikeriwa ko karhi.

Hi ndzavisiso lowu hi kumile leswaku nseketelo wa muchumayeri wu tlhela wu paluxiwa hi Muhlokohlisiwa 10 loko a vula leswaku: *“Swona swa pfuna swinene, kambe mina ndzi tshembela eka muchumayeri leswaku a ndzi pfuna hi marito lama ma ndzi kanganyisaka hi nkarhi wa ku pfumaleka ka marito lama ma lavekaka. Xiphiqo xi va kona ntsena loko muchumayeri a ri munhu loyi na yena a nga hava vutivi bya ririmi leri ndzi tolokelaka eka rona”*. Vahlokohlisiwa lava va tiyisisa mhaka ya leswaku ku ni tlhontlho eka vutoloki lebyi mikarhi yin'wana yi lavaka mpfuneto wo suka eka muchumayeri. Leswi na hina hi yima na swona hikuva loko swi nga endliwa mahungu ma nga hetelela ma nga fikangi hi mfanelo eka vayingiseri. Hambiswiritano, vutihlamuleri eka mhaka ya vutoloki yi sala na mutoloki hi yexe naswona u fanele ku yimela timhaka ta ntirho wa yena. Leswi swi ni nkoka hikuva a hi mikarhi hinkwayo laha muchumayeri a tivaka ririmi ra vumbirhi, Xitsonga hi ku kongomisa eka ndzavisiso lowu.

Muhlokohlisiwa 11 yena u ni mavonelo ma leswaku yena a nga lavi mpfuno wa ku suka ka munhu hambileswi a hlanganaka ni mitlhontlho yo tikeriwa eka yin'wana ya vutoloki bya yena. Muhlokohlisiwa 11 u swi veka a ku: *“Mhaka ya ku pfunetiwa eka yin'wana mikarhi a yi koteki, a hi languteni eka xiyimo lexi muchumayeri xikan'we ni vayingiseri va nga nghena emoyeni, ndzi ya kuma mpfuneto eka mani. Tanihi mutoloki ndzi boheka ku endla hi matimba ku tiva ntivomarito wa ririmi leri ndzi tolokelaka eka rona”*. Leswi marito ma ntshaho lowu ma humeselaka swona hileswaku mutoloki u ni mitlhontlho mikarhi yin'wana, kambe lava faneleke ku n'wi nyika mpfuno va kumeka va ri eka xiyimo xo tsandzeka ku n'wi pfuna, loko va ngheniwile hi moya lowo kwetsima. Muhlokohlisiwa wa 9 u ni mavonelo ma ku kombisa ku vaviseka hi ndlela leyi van'wana va vachumayeri va swi endlisaka xiswona. Muhlokihlisiwa u swi veka hi ndlela leyi: *“mpfuneto a wu bihanga loko wu*

humelela kambe maendlelo ya kona hi wona lawa ya tiyisaka mutoloki kumbe ku tiyisa mutoloki. Vachumayeri van'wana va swi endla hi ndlela ya ku dineka kumbe ku kariha, hambileswi na vona va kumekaka va salela endzhaku eka khuluko wa vona". Ku tiyisisa mavonelo lama hi ma tshaheke hi tlhela hi tshaha swikombiso swa michumayilo ni vutoloki lebyi landzelaka:

Muchumayeri: *"So she gleaned in the field until evening. Then she beat out what she had gleaned, and it was about an aphah of barley"*

Mutoloki: *"Kutani a..... (Ku va ni ku miyelanyana)*

Muchumayeri: *"I said she gleaned in the field until evening....."*

Muyingiseri: *"Kutani a khwaja emasin'wini ku fikela loko ri pela"*

Mutoloki: *"Amen, kutani Rhuti a khwajakhwaja emasin'wini ri ko ri pela"*

Hi xikombiso lexi hi kota ku twisisa leswaku mutoloki a a hlangene ni tlhontlho lowu a nga hetelela a kuma mpfuno eka un'wana wa vayingiseri tanihilaha swi kombisiweke hakona eka ntshaho lowu. Mutoloki loyi u swi vonile leswaku a nga na vutivi lebyi eneleke eka rito ra Xinghezi ra *gleaned* kutani a tirhisa matolokele mo kombela ku pfuniwa. Mutoloki u lo boxa ntsena rito ra "kutani" a miyelanyana, leswi a swi tikomba leswaku a nga ha swi koti ku yisa vutoloki bya yena emahlweni. Muchumayeri u bohekile ku tlhela a vuyelerisa xivulwa xa yena laha a langutele leswaku mutoloki a nga kumeka a khomile mhaka ya yena, kambe leswi a swi nga kombi leswaku a nga va a lo tluriwa hi hungu, kambe a ku ri mhaka ya leswaku a nga ri eka xiyimo xa ku tiva rito ro fambelana ra Xitsonga leswi endleke leswaku a yimaku toloka. Eku heteleleni u kumile mpfuno eka muyingiseri loyi a swi lemukeke leswaku ku na tlhontlho wa ririmi ra manana kumbe ra Xinghezi. Kutani a huwelela rito leri a ku ri rona a ri endla leswaku mutoloki a nga kotiku ya emahlweni ra ku "khwaja".

Ku vuyelela ka muchumayeri ka xivulwa lexi a xi nga tolokiwangi swi komba leswaku muchumayeri a a nga enetiwangi hi vutoloki bya yena. Leswi swi humelerisa leswaku mutoloki a nga ri na vutivi lebyi byi eneleke loko swi fika

eka marito ma Xitsonga. Leswi swi nga ha va swi vula leswaku a nga va a tiva rito leri hi Xinghezi kambe a ri hava ritomfambelano hi Xitsonga.

Hi matwisiselo ma hina vutoloki bya yena a byi ta va byi hetisekile loko a byi vekile hi ndlela leyi: *“Rhuti a khwaja ensin’wini ri ko ri pela, kutani a hula leswi a swi khwajeke swi lava ku tata xisakani”*. Ku va mutoloki a ri hava vutivi bya rito ro karhi swi boha leswaku a yima ku ya emahlweni. Leswi swi komba leswaku eka swiyimo leswi ku nga hava muyingiseri loyi a tivaka ririmi ra vayingiseri xikan’we na muchumayeri a nga ri na vutivi bya Xitsonga, a ku tava ku ri tlhontlho lowu pfumaleke xitshunxo eka vutoloki bya yena. Xikombiso xin’wana xo seketela mhaka leyi hi lexi landzelaka:

Muchumayeri: *“Woe to her who is rebellious and defiled the oppressing city.”*

Mutoloki: *“Amen Amen (A komba hi mavoko leswaku ku xota swin’wana.”*

Muchumayeri: *“My words were woe to her who is rebellious and defiled the oppressing city.”*

Muyingiseri: *“Woe (khombo).”*

Mutoloki: *“Amen, khombo eka loyi a tiarisaka a tlhela a tinyamisa, a tlhela a kandziyela van’wana “*

Ku vuyeleriwa ka rito *Amen* hi mutoloki a ku ri xikombiso xa leswaku a nga ri ni vutivi kumbe u hlanganile na tlhontlho wa rito ro karhi leri a nga koteku ku hundza eka rona. Rito ra *woe* ra Xinghezi ri vile xirhalaganyi eka mutoloki laha a bohekeke ku yima a nga ha koti ku ya emahlweni. Leswi swi endla leswaku a yima ku endla vutoloki bya yena. Hi xiyaxiyile hi kuma leswaku loko a nga kombetelangi hi titiho leswaku u le ku hlulekeni a swi ta endleka a nga pfuniwangi, leswi a swi ta hetelela swi nga vi kahle eka vayingiseri lava nga tiviki Xinghezi.

Hi ndzavisiso lowu hi tlherile hi kuma leswaku mitlhontlho ya muxaka lowu yi endla leswaku mutoloki a kumeka a ri eka xiyimo lexi mutoloki a tshembekeke eka vayingiseri ntsena, naswona muchumayeri eka swin’wana swiyimo u kumeka a nga yimi ku yisa michumayelo ya yena emahlweni.

Mhaka leyi yi endliwa ngopfu hileswi mikarhi yin'wana mutoloki na muchumayeri va nga tirhiseku ririmi rin'we ra manana. Kasi eka swiyimo leswi muchumayeri a nga na vutivi bya ririmi ra mutoloki u le ka xiyimo lexi a lavaka ku pfunetiwa, laha a nga ha pfunetiwaka hi yena kumbe ku pfunetiwa hi nhlengeletano. Mhaka leyi mikarhi yin'wana yi kumeka yi humesa muchumayeri eka gandlati ra moya wa ku khuluka na moya lowo kwetsima hikuva u boheka ku pfa a yima leswaku mutoloki a kota ku ya emahlweni na yena.

Vahlokihlisiwa vo hlaya va kombisile hilaha tlhontlho lowu wu va khumbaka ha kona na swona wu nga lowu wu tikiselaka vatoloki. Hi nkarhi lowu va kombelaka mpfuneto va languteka va tsanile swinene. Leswi swi endla leswaku vutitshembi bya vona eka vutoloki byi ya ehansi. Leswi swi tikombile swinene eka swiyimo swo hambana leswi vahlokohlisiwa va nga kumeka va ri eka swona hi nkarhi wa vuxiyaxiya. Hi ku yisa emahlweni hi xiyaxiyile leswi landzelaka:

Muchumayeri: *"Then the redeemer said, "I can not redeem it for myself, lest I impair my own inheritance. Take my right of redemption yourself, for I can not redeem it "*

Mutoloki: *"Kavaloko muponisi a hlamula a ku : "a ndzi nga swi koti ku hlayisa ndzhaku leyi, hikuva ndzi nga tshuka ndzi onha swa va tatana leswi ndzi swi hlayisaka ni sweswi. Yi hlayise wena hi wexe ematshan'wini ya mina, mina ndza tsandzeka."*

Muchumayeri: *"I said the redeemer not the saviour."*

Nhlengeletano: *"Mudyandzhaka ku nga ri muponisi mutoloki."*

Mutoloki: *"I nkomu, Kavaloko mudyandzhaka a hlamula a ku "A ndzi nga swi koti ku hlayisa ndzhaku leyi, hikuva ndzi nga tshuka ndzi onha swa vatatana leswi ndzi swi hlayisaka ni sweswi. Yi hlayise wena hi wexe ematshan'wini ya mina, mina ndza tsandzeka"*

Ntshaho lowu wu nga laha henhla wu kombisa kahle leswaku muchumayeri i munhu loyi a nga na vutivi loko swi fika eka Xitsonga, loko a tshikelela rito

redeemer ku nga ri ra *saviour*, leswi swi paluxa leswaku ku nga ha va ku ri ku lava ku kombisa vutivi lebyi a nga na byona eka tindzimi leti eka nhlengeletano.

Vachumayeri van'wana va hava marito ya ku tsetselela eka lava va tirhaka na vona ku nga vatoloki. Eka swiyimo swin'wana a swi nga bohi ku kuma leswaku muchumayeri u kumeka a ri karhi a vuyelerisa rito leri ro ka ri nga tolokiwangi hi ndlela. Yena tanihi muvulavuri wa ririrmi leri ku tolokeriwaka eka rona a ta swi kota ku lulamisa xihoxo. Hi nkarhi wa vuxiyaxiya hi kotile ku vona leswaku van'wana vachumayeri va swi rhandza ku kombisa vuswikoti ni vutivi bya ririmi ra Xinghezi eka nhlengeletano. Leswi swi tikombile leswaku a swi tiva leswaku mutoloki a nga tirhisanga rito leri faneleke, kambe yena a nga lulamisa u ya emahlweni a kombisa leswaku ku na ku hoxeka. Maendlelo lawa ya kombisa leswaku ku na van'wana va xiphemu xa nhlengeletano lava onge a va ta swi endla ku antswa.

Mikarhi yin'wana tlhontlho lowu wu vangiwa hi ku hambana ka leswi muchumayeri a nga lulamisisa xiswona ntirho wa yena. Marito lama a ma tirhiseke ya nga va ya nga fani ni ya mutoloki, naswona ku hambana eka muchumayeri na mutoloki hi lokukulu, hikuva muchumayeri u va a ri na nkarhi wa ku lulamisa kambe mutoloki yena u kumeka a nga ri na nkarhi wa ku lulamisa nchumu. Marito ya Xitsonga mo tala ya wona ya kumeka ya ri lawa ya yelanaka na swona swi nga ha ya hi ku muchumayeri u tsakisiwile hi muxaka wihi. Leswi swi endla leswaku ku va na tlhontlho eka vatoloki, hi ta xiyaxiya swikombiso leswi swi landzelaka:

Muchumayeri: *"She said to them "do not call me Naomi, call me Mara, for the almighty has dealt very bitterly with me"*

Mutoloki *"Kutani a ku eka vona: "mi nga ha ndzi vuli Nahumi kambe mi ndzi vula Mara, hikuva Xikwembu xa matimba hinkwawo xa ndzi tikisela"*

Muchumayeri: *"No no no not that but for the almighty has dealt very bitterly with me"*

Mutoloki *“a yi misa voko ku komba leswaku a nga ha ri na leswi a nga swi tolokaka”*

Nhlengeletano: *“hikuva xikwembu xa matimba hinkwawo xi ndzi khomisile ku tika”*

Mutoloki: *“haleluya amen, kutani a ku eka vona mi nga ha ndzi vuli Nahumi kambe mi ndzi vula Mara, hikuva xikwembu xa matimba hinkwawo xi ndzi khomisile ku tika”*

Tlhontlho wa ku pfunetiwa wu tikisela vatoloki, va kumeka va lahlekeriwa hi vulawuri bya vutoloki bya vona. leswi swi endla hi leswi mpfuneto lowu wu va ka kona ku suka eka nhlengeletano.

Hi tlhontlho lowu hi kumile leswaku mikarhi yo tala nhlengeletano yi hetelela yi kombisa moya wa ku sola mutoloki, kasi loko ku ri na loyi a nga pfuna mutoloki yena u tikomba swi n’wi tsakisa. Mhaka yin’wana i ya nhlengeletano laha va lavaka ku pfuneta, kambe u kuma leswaku rito leri va lavaka ku pfuneta eka rona na vona a va ri tivi. Eka xiyimo lexi hilaha loko muchumayeri a ri loyi a tivaka ririmi ra nhlengeletano a kumekaka a karhi a lulamisa leswi swi vuriweke hi nhlengeletano.

4.2.10 Ku ndlandlamuxa hungu

Tlhontlho wun’wana lowu kumiweke hi ndzavisiso lowu i wa ku ndlandlamuxa hungu hi mutoloki. Ku ndlandlamuxa loku hi Xinghezi ku kongomisiwa eka rito *elaboration*. Laha eka tlhontlho lowu hilaha mutoloki a kumekaka a ri karhi a ndlandlamuxa hungu ro karhi ku endlela leswaku hungu ra muchumayeri ri fikelerisa leswi muchumayeri a ri lavisaka xiswona eka vayingiseri. Hakanyingi ku na man’wana ma marito lama hi Xinghezi kumbe Xitsonga ma lavaka ku hlamuseriwa kumbe ku nyikiwa nhlamuselo leyi yi faneleke ku ndlandlamuxiwa. Leswi swi endleriwa leswaku hungu ri fikelela hi ndlela leyi koxometeke. Smit (1999:13) u tiyisisa mhaka leyi a ku: *“Elaboration usually occurs when the interpreters elaborate on their own understandings of the message.”* Ntshaho lowu wu tiyisisa mhaka ya leswaku

ku ndlandlamuxa swi humelela ngopfu loko mutoloki a ndlandlamuxa hungu hi ndlela leyi yena na muchumayeri va ri lavisaka xiswona. Leswi a swi endliwi ntsena hi vatoloki, kambe ni vachumayeri va endla ngopfu eka swiyimo leswi mutoloki a nga hluleka ku veka timhaka hi ndlela leyi a va ehleketa leswaku u ta yi vekisa swona. Swikombiso leswi landzelaka swi seketela tlhontlho lowu vatoloki va langutaneke na wona eka xiyimo xo ndlandlamuxa hungu leri chumayeriweke.

Mayelano ni mhaka leyi yo ndlandlamuxa hungu, Muhlokohlisiwa 5 u boxa leswaku: *“Mhaka ya ku hlamusela kumbe ku ndlandlamuxa a hi leyi ndzi yi hlawulaka kumbe ku yi kunguhata, mina ndzi vona swi enerile loko ndzi langutisa matolokele ma mina. Hambiswiritano, ndza boheka kun’wana ku lehisa hungu ra muchumayeri leswaku ri ta twisiseka kahle.”* Mavonelo lama ma swi veka kahle erivaleni xivangelo xa ku ndlandlamuxa hungu a hi ku lava ku lehisa vutoloki, kambe i mhaka ya leswaku tindzimi leti a ti na ntsengo wo ringana wa marito ni swivulwa. Mikarhi yin’wana eka Xinghezi mavekele ma koma kasi eka Xitsonga swa boha leswaku ku ndlandlamuxiwa hungu leswaku ri ta twisiseka hi ku olova eka vayingiseri.

Leswi swi hambana ni leswi vuriweke hi Muhlokohlisiwa 7 loko a swi veka hi ndlela leyi: *“Mina a ndzi vona ku hlamusela ngopfu eka nkarhi wun’wana tanihimutoloki ndzi kumeka ndzi onha mongo wa hungu ra muchumayeri ndzi vona swi nga ri na nkoka. Moya lowo kwetsima wu ta va pfuna ku kuma tinhlamuselo ku yisa emahlweni”*. Muhlokohlisiwa loyi u hambana switsongo ni Muhlokohlisiwa 5 hikuva yena u twisisa leswaku tlhontlho lowu wo ndlandlamuxa hungu ra muchumayeri swi kahle a swi kahle. A swi kahle hikuva hakanyingi swi tala ku onha mongo wa hungu ra ririmi ro sungula. Hambiswiritano, hi xiyaxiyile hi kuma leswaku muhlokohlisiwa loyi wa ndlandlamuxa hungu ra muchumayeri hambiloko kumbe a endla tano a nga ri ku swi lemukeni. Leswi hi swi kumile loko hi hlengeleta vuxokoxoko bya ndzavisiso lowu hi ku tirhisa maendlelo ma vuxiyaxiya. Muhlokohlisiwa wa 2 u kombisa hilaha ndlandlamuxo wa marito wu nga hi kona kambe a nga na

leswi swi yelanaka na wa 7 na 5 yena u hlamusela a ku: *“hikokwalaho ka ku hambana ka Xinghezi na Xitsonga wa boheka ku kumeka u karhi u ndlandlamuxa hungu ra wena. Tanihi hi mutoloki u twa o nge a swi enelanga”* Muhlokohlisiwa 3 yena u kombisa ngopfu eka timhaka ta nkarhi lowu wu hetiwaka hi mutoloki hi nkarhi wa xiyimo lexi leswi swi kumeka swi hambanile swinene yena na vahlokohlisiwa lava nga laha henhla. Yena u paluxe mhaka ya leswaku *“Maendlelo lawa ya ku ndlandlamuxa mahungu ya heta nkarhi swinene hikuva vutoloki hi byoxe byi heta nkarhi loko swi hlangana na ndlandlamuxo swa nyanya. Loko muchumayeri a boxa mhaka yo karhi kutani mina ndzi kumeka ndzi yi hlamusela ku kondza loko ndzi twa onge yi fikile kahle eka nhlengeletano. Muchumayeri na yena a nga ha nyanyisa mhaka ya ku hela ka nkarhi hi ku kumeka a ri karhi a ndzi lulamisa.”* Muhlokohlisiwa 12 yena u humelerisa tlhontlho lowu wu nga kona wa ku tirhisa maendlelo ya ku ndlandlamuxa hungu ra muchumayeri. u kombisa hilaha muchumayeri a nga endlaka leswaku maendlelo lawa ya tikisela mutoloki ha kona loko a ku *“ku ndlandlamuxa mahungu a hi leswi swi olovakana katsongo, loko u tolokela muchumayeri loyi yena a nga tirhiseku machumayebelelo ya ku siyerisana, loyi u tshamelaka ku hlongorisa marito ya yena. Leswi swi nga ku endla leswaku u kumeka u venga mhaka ya vutoloki hi mbilu na moya”*. Eka van’wana mhaka ya ku ndlandlamuxa mahungu a yi se tshama yi va kona. Leswi swi endliwa hi leswi vachumayeri lava a va tolokelaka va kumekaka eka matiko ya le handle. Loyi ku va kuri mutoloki loyi a tshembiweke hi kereke yoyoleyo. Leswi swi humelerisiwa hi muhlokohlisiwa wa 9 loko a ku *“Mina a ndzi se tshama ndzi tirhisa maendlelo ya muxuka lowu hikuva mina ndzi tolovele ku tolokela vachumayeri lava va humaka eka matiko ya le handle. A swi olovi ku u ta kumeka u endla ndlandlamuxo hikuva muchumayeri u va a tsutsumisana na nkarhi. Leswi swi endla leswaku na wena u endla hi laha muchumayeri a tirhisaka xi swona”*. Laha hansi hi nyika swikombiso swa michumayilo leyi tlhontlho wo ndlandlamuxa hungu wu humelerisiwaka:

Muchumayeri: *“I will cut off sorceries from your hand, and you shall have no more tellers of fortunes”*

Mutoloki: *“Ndzi ta herisa vungoma exikarhi ka n’wina, kutani a mi nga ha vi vanyamisoro, vanyamisoro i vanhu lava va kotaka ku vona timhaka leti ti nga se humelelaka, kambe ti nga ha humelelaka”.*

Eka xikombiso lexi mhaka ya nhlamuselo ya nyamisoro kumbe rito ra nyamisoro hi rona leri ku nga hlamuseriwa rona hi xikongomelo xa ku ndlandlamuxa hungu leswaku ri twisiseka kahle. Leswi mutoloki a endlela leswaku loko ku ri na munhu loyi a nga tiveku rito ra nyamisoro a kota ku va na vutivi bya rona naswona a nga kumeki a salele ndzhaku. Mhaka ya ku ndlandlamuxa nhlamuselo hi yona ya nkoka hikuva vanhu van’wana va manguvalawa loko swi fika eka ririmi ra manana va kumeka va nga ha tivi marito yo karhi. Lexi landzelaka hi xin’wana xa swikombiso leswi paluxaka tlhonthlo wo ndlandlamuxa hungu kumbe nhlamuselo eka vutoloki:

Muchumayeri: *“But I have trusted in your steadfast love, my heart shall rejoice in your salvation “*

Mutoloki: *“Kambe loko ku ri mina ndzi tshembele tintswalo ta wena leto tshembeka, mbilu ya mina yi ta tsaka hikuva u ta ndzi ponisa”. (Ku ponisiwa loku i ka xiyimo xa le henhla hikuva ematshan’wini ya rifu ra xihambano ku pona mina).*

Hi xikombiso lexi hi twisisa leswaku mutoloki u ndlandlamuxile nhlamuselo ya yena hi ku kombisa nkoka wa ku ponisiwa loku muchumayeri a vulaka kona. Rito *salvation* ri na tinhlamuselo to hambanahambana, leswi swi lavaka mutoloki wa ku hatlisa a swi lemuka leswaku rito leri yena a ri tirhisaka ri le ka xiyimo lexi ri fambelanaka na leswi muchumayeri a lavaka swona. Rito rin’we ri na tinhlamuselo to hambana swinene swo lava vutlhari bya mutoloki.

Muchumayeri: *“do not go for other gods to serve and worship them, or provoke me to anger with the work of your hands. Then I will do you no harm.”*

Mutoloki: *“mi nga tshuki mi landzelela swikwembu swin’wana, ni ku swi tirhela mi nga swi tirheli, mi nga ndzi hlundzikisi mina hosi hi ku tiendlela swikwembu sweswo. Kutani na mina a ndzi nga mi endli nchumu xo biha.*

Mhaka ya swikwembu i dyondzo leyi yi nga leha swinene kambe hi ku komisa hi leswi hi swi vulaka swikwembu swa hava"

Xikombiso lexi xi humelerisa vundlandlamuxi lebyi byi nga kona ku ya hi mutoloki laha a nga ndlandlamuxa rito ra Xinghezi ra *gods* ku ya eka nhlamuselo ya rona ya ku languta eka michumu leyi yi kumekaka yi hloniphiwa. Mutoloki u hlamusela rito leri tanihi nchumu lowu wu nga swikwembu swa hava. Leswi swi endliwa hi leswi van'wana va nga koteku ku hambanyisa *God* na *gods* (Xikwembu na swikwembu).

Muchumayeri: *"then I spoke to the priests and to all this people saying, thus says the lord do not listen to the words of prophets who are prophesying to you saying behold the vessels of the Lord's house will now shortly be brought back from Babylon."*

Mutoloki: *"kutani mina ndzi vula sweswo ndzi ri vaprista ni ntshungu hinkwawo, ndzi va tivisa marito ya Hosi Xikwembu lama ma nge: leswi vaprofeta va n'wina va swi vulaka mi nga swi amukeli hikuva va hamba loko va mi tivisi leswaku swibye leswi susuweke eTempeleni swi ta yisiwa eBabilona, rito ra Xinghezi ra vessels ri nga ha vula swibye kumbe swingolongondzwana".* Mutoloki u twisisile leswaku rito ra vessels ri nga ha va xiphiqu eka nhlengeletano kutani a boheka ku endla vundlandlamuxi eka rona laha a nga ri hlamusela ri ko ri twisiseka.

Muchumayeri: *"then Joshua said to them "consecrate yourselves, for tomorrow the lord will do wonders among you"*

Mutoloki: *"kutani Yoxuwa a va byela a ku tibasiseni hikuva mundzuku Hosi Xikwembu xi ta mi endlela leswi hlamarisaka exikarhi ka n'wina. Yoxuwa a nga kongomisi eka ku ti basisa enyameni kambe a vula emoyeni wa vona, kumbe a langute eka timhaka ta ku papalata vudyoho."*

Eka ntshaho lowu hi kuma leswaku mutoloki u endlile vundlandlamuxi bya hungu ra muchumayeri ku endlela leswaku nhlengeletano yi kota ku twisisa mhaka ya ku tibasisa loku ku hlamuseriwaka hi muchumayeri. Hi ku tirhisa maendlelo ya vuxiyaxiya hi kotile ku vona hilaha nhlengeletano yi nga

kombisa ku twisisa ku antswa endzhaku ka ndlandlamuxo wa hungu leri hi mutoloki. Hi tlhele hi lemuka leswaku matolokele lama i ma nkoka hikuva ha wona mutoloki na muchumayeri va kumeka va fambisana swin'we naswona swi endla leswaku hungu ri humelerisiwa leswi vona va swi lavisaka xiswona.

Handle ka ku humelerisa hungu hi nga ha vula leswaku swi pfuna hambi nhlengeletano ku va na nkarhi wa ku dzhikisa hungu ra muchumayeri. Mhaka yin'wana hi yi xiyaxiyeke i ku tirhisiwa ngopfu ka nkarhi, hikuva va kumeka va hlamusela ngopfu leswaku nhlengeletano yi kota ku swi twisisa kahle. Handle ka nkarhi lowu wu nga tirhisiwa ngopfu ku tlhela ku va na mhaka ya ku kumeka muchumayeri a humanyana endleleni. Muchumayeri u kumeka a khoma tin'wana timhaka leti a nga dyondzisi hi tona. Hi matolokelo lama hambileswi ma nga na mitlhontlho, a swi talangi ku kuma leswaku muchumayeri a khuluka eka dyondzo ya yena hikuva ku kumeka ku ri na ku yimayima hikokwalaho ka ku hlamuseriwa ka man'wana ma marito.

4.3. Swikumiwa eka vachumayeri

I swa nkoka ku boxa leswaku hambileswi ndzavisiso lowu wu kongomaneke ni mitlhontlho leyi vatoloki ku suka eka Xinghezi ku ya ka Xitsonga va langutaneke na yona, vachumayeri na vona va nge siyiwi ehandle ngopfu. Vachumayeri va kombisile leswi va ti twisaka xiswona loko swi fika eka vukorhokeri bya vutoloki etikerekeni ta vavulavuri va Xitsonga. Vachumayeri va boxile leswaku a va voni xihoxo loko swi fika eka mhaka ya vutoloki etikerekeni, hambileswi lavakulu va vonaka mhaka ya vutoloki ku ri tlhontlho swinene loko swi fika eka vakokwani. Vachumayeri lava va kombisile leswaku nkarhi lowu hi hanyaka eka wona, ku na swilo swo hlanya leswi swi nga cinca. Laha va nga khumba mhaka ya thekinoloji, ntivoririmi, ntivomarito lama ma nga cincaka siku na siku. Mhaka ya ku pfumaleka ka marito lama ma enetaka loko ma pimanyisiwa na marito ma Xinghezi. Vachumayeri va kombisile leswaku ku na xihoxo lexi vona mikarhi yin'wana va xi endlaka, va kombisa leswaku hambiloko va swi twa leswaku mutoloki a nga toloki swona va kumeka va yisa ntirho emahlweni. Leswi va swi endla hi ku chava ku vavisa mutoloki, kambe eka swiyimo swin'wana va kumeka va boheka ku endla tano eka swiyimo leswi swi tikaka.

Mhaka yin'wana va kombisile leswaku swa khumba loko vatoloki va kumeka va tirhisa matolokele lama ma hambanyisaka hungu ra vona na leswi swi faneleke ku va swona. Hambi ku vula leswaku mutoloki a cincywa swa va

tikela swinene. Leswi swi vangiwa hikuva va ku twisisa ku vava loko va nga vaka va ku endlile eka munhu yaloye. Vachumayeri va kombisile nakambe leswaku swo ka swi nga koteki leswaku vatoloki va kumeka va nyikiwa hungu ra muchumayeri ku endlela leswaku va ya tilulamisa. Leswi a swi ta endla leswaku na vona va kumeka va nga salelangi ndhawu yin'we, kambe va kotaku fambisana swin'we. Va hlamuserile vutoloki tanihi nchumu lowu wu nga kahle, kambe loko wu kumile mutoloki loyi a byi twisisaka. Leswi a va swi boxile hilaha hungu ri kumekaka ri lahleka hakona eka michumayelo ya vona loko mutoloki a nga ri loyi a nga na ntivomarito wa tindzimi leti khumbekaka.

Swin'wana leswi boxiweke hi vachumayeri lava hakanyingi va nga vafundhisi kumbe varhangeri va tikereke leti hlawuriweke eka ndzavisiso lowu i mhaka ya nkalandzetelo na dyondzo ya vutoloki hi vatoloki va vona. Leswi va swi paluxile tanihi tlhontlho lowu va tiyimiseleke ku lwa na wona loko swiyimo swa timali swi va pfumelela.

4.4. NKATSAKANYO WA NDZIMA LEYI

Ndzima leyi yi andlarile ni ku xopaxopa vuxokoxoko lebyi kumiweke hi nkarhi wa ndzavisiso lowu. Hi paluxile leswaku vutoloki byi ni mitlhontlho yo hlanya leyi vatoloki etikerekeni ta manguvalawa va hlanganaka na yona. Mitlhontlho leyi yi katsile ku tlula marito, ku kombela mpfuno, ku pfumala vutivi kumbe dyondzo, ku ndlandlamuxa hungu ni yin'wana leyi vukorhokeri bya vutoloki yi endlaka leswaku byi nga humeleri hi mfanelo.

Ndzima leyi landzelaka yi nyika nkatsakanyo, mikumisiso ni swibumabumelo swa ndzavisiso lowu.

NDZIMA YA 5

5. NGHIMETO

5.1 Manghenelo

Eka ndzima leyi hi songasonga ndzavisiso wa hina hi ku langutisa eka swiyenge swinharhu swa nkoka, ku nga xiyenge xa ku katsakanya, mikumisiso ni swibumabumelo swa ndzavisiso. Swin'wana ku ta langutiwa eka leswi swi nga ha lavisisiwaka hi valavisisi van'wana eka mikarhi leyi taka eka nhlokomhaka yo fambelana ni mitlhontlho leyi vatoloki va hlanganaka na yona ku suka etikerekeni ta manguvalawa eka Xinghezi na Xitsonga.

5.2 Mikumisiso

Eka ndzavisiso lowu hi kumile leswaku vatoloki va hlangana ni mitlhontlho ya vutoloki eka tikereke ta manguvalawa ngopfu leti bohelelaka leswaku vukorhokeri lebyi byi va kona. Mitlhontlho leyi yi va kona hikokwalaho ka swivangelo swo hambanahambana. Hi kumile leswaku vatoloki va hlangana ni mitlhontlho ya rivilo ra muchumayeri. Ndzavisiso lowu wu tlherile wu kuma leswaku vachumayeri ku suka eka tikereke leti hlawuriweke va chumayela hi rivilo leri mutoloki a tsandzekaka ku ri fikelela. Xiyimo lexi xi va tlhontlho eka mutoloki hikuva yena u languteka a nga ri munhu loyi a tivaka timhaka ta yena hi ku hetiseka.

Xin'wana lexi ndzavisiso lowu wu xi kumeke i ku va vatoloki va siyeta marito kumbe swiphemu swa swivulwa eka vutoloki bya vona. Tlhontlho lowu wu kumile leswaku wu vangiwa hikokwalaho ka kuva vatoloki va lwela kufikelela timhaka ta muchumayeri hi nkarhi wolowo a chumayelaka hi wona. Eku heteleleni swi kumeka swi ri tlhontlho hikuva a va swi koti ku fikelela kutani va boheka ku siyeta marito kumbe swivulwa swo karhi.

Ndzavisiso wu tlherile wu kuma leswaku handle ka ku siyeta na ku tshiketa marito ku na mhaka ya mpfumaleko wa marito lama ma eneleke ku yelanisa

ni lama ma Xinghezi. Leswi swi endla leswaku mutoloki a tikuma a ri karhi a tirhisa marito man'wana lama nga fambelaniki hi ku hetiseka ni lama ma boxiweke hi muchumayeri. Mhaka yin'wana leyi kumiweke eka ndzavisiso lowu hileswaku ku ni tlhontlho hi tlhelo ra thoni ya vachumayeri lava va taka va huma hi le ematikweni ma le handle hikuva vatoloki a swi va oloveli ku twa hi ku hatlisa leswi muchamayeri a va ka a kongomile ku vula swona.

Ndzavisiso wu tlherile wu kuma leswaku ku ni tlhontlho eka vatoloki lowu fambelanaka ni ku pfamaleka ka marito leswi endlaka leswaku va kombela mpfuno ku suka eka vachumayeri kumbe vayingiseri. Leswi swi va tlhontlho eka yena hikuva swa endlaka a hetelela hi ku nyikiwa marito yo ka ya nga fambelani kwatsa ni vutoloki bya yena. Swin'wana leswi swi kumiweke eka vulavisisi lebyi i ku va nhlengeletano na yona yi kumeka yi hoxa xandla ku va mitlhontlho eka vatoloki, leswi swi humelele hi mikarhi laha va kumekaka va ba huwa leswi swi sivelaka mutoloki ku twa leswi chumayeriwaka kutani swi endla leswaku a pfa a miyela. Tlhontlho wun'wana lowu ndzavisiso lowu wu kumeke i ku va mikarhi yin'wana vachumayeri va tirhisa maendlelo yo pfumala ku siyerisana exikarhi ka muchumayeri na mutoloki leswi swi vanga ntshikelelo hikuva mutoloki u kumeka a ri hava nkarhi wa ku hlela timhaka ta muchumayeri.

5.3 Milavisiso eka nkarhi lowu taka

Ndzavisiso lowu a wu langutile eka mitlhontlho leyi vatoloki va hlanganaka na yona eka tikereke ta manguvalawa ku suka eka Xinghezi ku ya eka Xitsonga. Ndzavisiso a wu langute ntsena eka tikereke ta manguvalawa loko swi fika eka mitlhontlho, leswi swi pfulaka vangwa eka valavisisi hikuva tikereke ti tele naswona a hi ta manguvalawa ntsena ku endliwaka vutoloki. Leswi swi vula leswaku valavisisi van'wana va nga ha ya emahlweni va lavisisa hi swin'wana leswi swi khumbaka vutoloki etikerekeni kumbe eka tindhawu tin'wana. Valavisisi va nga ha lavisisa hi swivangelo swa ku tirhisiwa ka Xinghezi eka michumayelo etikerekeni ta manguvalawa laha nhlengeletano ni vachumayeri va tirhisaka ririmi leri fanaka. Handle ka ku languta eka

swivangelo va nga ha endla vulavisisi hi matikhomelo ma nhlengeletano hi nkarhi wa michumayelo. Van'wana va nga ha endla vulavisisi hi tinxaka ta vutoloki leti vachumayeri va ti tirhisaka eka michumayelo ya vona. Van'wana va nga tlhela va yisa emahlweni vulavisisi lebyi va langutile eka mpfumaleko wa marito lama ma ringanelaka ma Xitsonga loko ma tirhisiwa ni ma Xinghezi hi vatoloki. Mhaka ya ku nghenelela ka thekinoloji eka machumayeelo kumbe eka vutomi bya siku na siku, hi swin'wana leswi na swona swi nga va ka xivangelo xo yisa vulavisisi bya muxaka lowu emahlweni.

5.4 Swibumabumelo

Hi ndzavisiso lowu hi bumabumela leswaku ntirho lowu wu va eka yin'wana ya leyi yi nga ta nghenisiwa eka inthanete hi Yunivhesiti ya Venda leswaku wu ta kota ku fikelela vanhu hinkwavo lava va nga ni ku tsakela eka vulavisisi bya muxaka lowu. Leswi a swi ta pfuna ngopfu eka vinyi va tikereke lava ku endliwaka vutoloki ku vona swin'wana swa leswi hi nga swi kumisisa leswaku va kota ku tirhana na swona.

Mhaka ya vukhonger i mhaka ya nkoka swinene, kutani ke, hi bumabumela leswaku Yunivhesiti ya Venda yi nga ndzi nyika mpfumelelo wo endla vuleteri hi xivumbeko xa tiwekixopo eka tikereke ta manguvalawa leti tirhisaka vutoloki. Leswi a swi ta pfuna ku antswisa xiyimo lexi xa vutoloki lexi nga ehansi swinene.

Xibumabumelo xin'wana i xa leswaku ku hlengeletiwa vatoloki na vachumayeri lava tekeke xiave eka ndzavisiso lowu leswaku va andlaleriwa mbuyelo lowu hi wu kumeke kutani vona vinyi va ta kota ku lemuka leswi swi humelelaka etikerekeni ta vona.

Xin'wana hi bumabumela leswaku tikereke leti ti nga na vatoloki va kumeka va endleriwa tidyondzo leti ti nga ta anstswisa vutivi bya vona hi tlhelo ra vutoloki bya vona. Leswi i swa nkoka ngopfu eka vanhu lava nga tiveki ririmi leri mahungu ma sukaka eka rona.

Hi tlhela nakambe hi bumabumela leswaku vatoloki va kumeka va ri na ndhawu ya vona emahlweni hinkwavo laha va nga ta tshama kona, ku endlela leswaku loko loyi a tolokaka siku rero a kumeka a nga ri ku endleni ka swona ku va na loyi a n'wi pfunetaka ku papalata ku vaviseka ka vatoloki lava va susiwaka ku yisa ntirho wa vona emahlweni. Leswi a swi ta pfuna leswaku hi nkarhi lowu vatoloki va xoteriwaka hi marito lawa ya fanelaka ku tirhisiwa a ku ta va vona lava pfunetaka ku nga ri nhlengeletano hikuva mikarhi yin'wana ku va ku nga ri wona marito lama ma huweleriwaka.

Xin'wana hi nga xi bumabumelaka i ku va vatoloki va kumeka va nyikiwa xiphemu xa hungu ra muchumayeri ku endlela leswaku va lulamisa man'wana ma marito ma vukhongerani lama ma kumekaka ya ri na mitlhontlho eka vona. Leswi a swi ta pfuneta hikuva ririmi ra Xitsonga ra ha lava vutumbuluxi byo hlaya ku kuma marito lama ma nga tirhisiwaka ku fambelana ni Xinghezi.

Xibumabumelo xo hetelela hileswaku vatoloki va fanele va cincana hikuva mikarhi yin'wana michumayilo ya leha swinene, leswi endlaka leswaku mutoloki un'we a tikeriwa ku humelerisa vutoloki bya yena loko se a karhele.

TIBUKU LETI TI TIRHISIWEKE

Babane, M.T. 2016. **Church Interpreting: Its sociolinguistic challenges in some Vatsonga Charismatic Churches**. Journal of Social Sciences 47(2): Kamla-Raj. P111-118.

Bardin, L. 2011. **Análise de conteúdo**. Paris: PUF.

Barry, W. 1988. **Structural analysis from method and metaphor** to theory and substances in B Wellman and S.D Berkowitz

Bastin, G. 2003. '**Por una historia de la traducción en Hispanoamérica**'. Íkala, Revista de lenguaje y cultura 8 (14): 193-217.

Biamah, J.J.S. 2013. **Dealing with communication challenges during interpretation of church sermons in Uasin Gishu Country, Kenya**. IntBot, H. 2003. **The myth of the uninvolved interpreter interpreting in mental health and the development of a three-person psychology**. In: **The Critical Link 3: Interpreters in Community**. Amsterdam: John Benjamins, pp. 27-36. International Journal of Humanities and Social Science, 3(14) P148- 157.

Bot, A. 2003. **Simultaneous church interpreting** in Evangelical churches.

Bryman, A. 2012. **Social research methods** Oxford University Press. A contextual Analysis of Karala Pentecostal churches in Kuwait volume 27 publication date: 01 November 2016. David du plessis and Assemblies of God.

Coertze, S.V. 2005. **Challenges facing the African church**: South African theologians speak out. Unpublished MA(theol) Dissertation, University of Pretoria.

Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. 1994. **Handbook of qualitative research**. Sage: Thousand Oaks.

De Vos, A.S. 2014. **The nature of research in the caring profession**. In A.S

De Vause D.A, 2012. **Gender difference in religion**. Review of religious research, 25(3), 247-256.

De Vos (Ed) Research at Grassroots: A primer for the Caring Professions (pp 3-22), pretoria Van Schaik publishers.

Downs, J na van'wana.1980. **Cultures in crisis Cross Cultural Training** University. Clencoe Press, London.

Gillies, A. 2006. **Note-Taking for Consecutive Interpreting-A Short Course**, St Jerome Publishing, Manchester, UK.

Gillies, A., 2013. **Conference Interpreting: A student's practice book**. New York: Routledge

Gile, D. 2000. **Consecutive verses siltmultaneous**. which is more accurate? Interpretation studies 1(1),8-20.

Gile, D. 2011. **Testing the effort models tightrope Hypothesis in simultaneous interpretation** - A contribution in Hermes 23,153-173 uthrie.

Gile, D. (2000). **New Testament Theology** Downers Grove. Intervarsity.

Gerver, D.1976. **Language Interpretation and Communication**, New York and London: Plenum Press.

Gerver, D. 1976." **Empirical Studies of Simultaneous Interpretation: A Review and a Model**", in Brislin, R. (ed.) 1976: Translation, New York: Gardner Press

González, D., Vásquez, V., & Mikkelson, H. 1991. **Fundamentals of Court Interpretation** (p. 168). Durham, NC: Carolina Academic Press.

Guthrie, J. 2000. **Motivational and cognitive predictors of text comprehension and reading amount**. Scientific Studies of Reading, 3, 231-256.

Hakkanen, S. 2016. **To serve and to experience: "** An auto ethnographic study of simultaneous church interpreting. Doctoral Dissertation, University of Tempere. Accessed october 11, 2016.

Hakkanen, S. 2017." **Effect as a Hinge: The translator's experiencing self as a sociocognitive interface "** Translation spaces 5(1): 78-96. accessed February 17, 2017.

Hargie, ODW.1997 **The handbook of communication skills**, Routledge, London.

- Harper, D. 2001. " **Church** "Online Etymology Dictionary.
- Holloway, I. 1997. **Basic Concepts for qualitative research**. Oxford.Blackwell Science.
- Hornby, A.S. 2010. **Oxford Advanced Learner's** English Dictionary of Current English. Oxford University Press.
- Hughes, J.P. 1965. **The Science of Language -An Introduction to Linguistics**. New York: Rndom House.
- Jones, R. 1998. **Conference Interpreting Explained**. Manchester: St. Jerome.
- Kaizer, C. 2004. Simultaneous conference interpreting.
- Kane, J. 1977. **Life and Work** on the Mission Field. U.S.A: Baker Book House.
- Lin, H.H. 2015 **Toward an understanding** of the behavioural intention. Vol.21, (873-891).
- Lin, T., 2005. **How the Holy Spirit works in believers life today**, Biblical Studies Ministries International, Bennett Court, Carme
- Lumbe, J.M. K. 2008. **Origins and Growth of the Pentecostal and Neo-Pentecostal Church** Movements in Zambia between 1989-2000. (MA thesis in Missiology, University of South Africa.)
- Mabasa, N. 2009. **Being black inside WFMF, in chinguno, c(ed) Rioting and writing: Diaries of the wits fallists**. Johannesburg: Society work and development institute, University of Witwatersrand.
- Marshall, C. and Rossman, G.B. 1989. **Designing qualitative research**. Newbury Park, CA: Sage.
- Matheson, A. S. 1997. '**The Amazing Relay** Switch on church interpreting. *ATA Chronicle*, July 1997.
- Merriam, S.B. 1998. **Qualitative research and case study application in education**. San Francisco: Jessey-Bass Inc Press.

Miller, D.E. and Yamamori, T. 2007. **Global Pentecostalism. The New Face of Christian Social Engagement**, Ewing, New Jersey: University of California Press.

Mikkelsen, H. 1985. **Community Interpreting: An Emerging Profession**.

Moeketsi, R. na Wallmack D. 2005. **Discourse in a multilingual and multicultural courtroom: A court interpreter's guide**. Pretoria: Van Schaik. Interpreting, International Journal of Research and Practise in Interpreting.

Mugenda O.M. na Mugenda A. G. 1999. **Research methods**. Kenya: African Acts.

Musyoka E.N. 2014. The **impact of consecutive interpreting on church sermons**: A study of English to komba interpretation in Machakos town, Kenya. International journal of academic research in Business and Social sciences, August 2013, vol 3, No 8.

NAJIT **Code of Ethics and Professional Responsibilities, Canon 1** (www.najit.org/ethics.html). A.0lso see **Professional Ethics and the Role of the Court Interpreter**, 3d Edition, 1999. Judicial Council of California, pp.2•4(<http://www.courtinfo.ca.gov/programs/courtinterpreters/documents/ethicsman.pdf>). (1), 125-129.

Neill, S.1979. **A history of Christian Missions**. London: Penguin Books.

Nord, C. 1997. **Translating as a purposeful Activity**. Functionalist Approaches Explained.

Nukeri, E.R. 2012. **Nkanelo wa yin'wana ya mindhavuko ya ririmi ra Vatsonga / Machangana hi ku kongomisa eka swa kun'wa swa ndhavuko**. Yunivhesiti ya Limpopo.

Odhiambo, K. Musyoka, E.N, Matu, P.M. 2013. **The impact of consecutive interpreting on church sermons**: Astudy of English to Kamba Interpretation in Machakos Town, Kenya. International Journal of academic Research in Business and Social Science, 3(8): 189-204.

Peremota, I. 2017. **Church in Evengellical churches with Russian languages services**.

Pochhacker, F. 2004. **Introducing Interpreting studies** London and New York: Routledge.

Punch, K.F. 2012. **Interpreting Ambivalence regarding** motivation for teaching among student.

Qian, H. 1994. **Looking at interpretation from communicative Perspective in Babel/40/4**, pp.214-221.

Raynolds, S.J. 2006. **Moral awareness and ethical Predispositions:** Investigating the role of individual differences in the recognition of moral issues.

Saville T.M. 2006. **Introducing second language** acquisition Cambridge University Press.

Seleskovitch, D. et and Lederer, M. 1989. **Pedagogie Raisonee de 1' interpretation.** J Brucelles Didier Erudition Coll, 'Traductologie' 4.

Smith. L.T 1999. **Interpreting services in the pharmacy of the Kalatong Hospital in South Africa** in Erasmus, M. 1999. Liaison interpreting in the community. Pretoria: Van Schaik Publisher's, 165-174.

Stewart, D.A. Sehein, R.D. Cartwright, B.E. 2004. **Sign language Interpreting:** Exploring its Arts and Science. United State of America: Pearson Education, Inc.

Takeda, K. 2007. **Revisiting the teaching of consecutive interpreting.** Working paper presented at the Monterey FORUM, 9 April in Monterey, United States.

Tarone, E. 1983. **Some thoughts on the notion of communication strategies.** In C. Faerch & G. Kasper (Eds.), Strategies in interlanguage communication (pp. 61-74). New York: Longman.

Taylor, J. 2011. " **Transformation and development:** A South African perspective" community development journal 3314, 292-300.

Thomas, B, 2003. **Sociology: the study of Human relationships.** United State of America: Rinehart Winston.

Tison, A. B. 2016. **The interpreter's involvement in a translated institution:** A case study of sermon interpreting (Doctoral dissertation, Rovira

IVirgiliUniversity,Tarragona,Spain).Retrievedfro<https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/378648/Thesis.pdf?sequence=1>

Toury, G.1995. "**Experimentation in Translation Studies**: Achievements, Prospects and some Pitfalls", in Sonja Tirkkonen-Condit (ed.), Empirical Research in Translation in Translation and Intercultural Studies, Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Valerie, T.B. 2011. **Conference Interpretation, Principles and Practice. Communicative Competence**: Craw Ford House Publishing.

Wadensjo, 2001. **Interpreting in crisis** appears cambridge.

Wallmach, K. 2014. **Recognising the little perpetrator in each of us: Complicity, responsibility and translation in institutional contexts in multilingual South Africa**. Perspectives: Studies in Translatology, 22(4), pp. 566-580.

Wallmach, K. 2015. Africa. In: F. Pochhaker, ed. Routledge Encyclopedia of **Interpreting Studies**. New York: Routledge, pp. 8-12.

Weber, M. 1987. **The theories of Weber**. Interpretive by Stephen Kalberg, Roxybury publ.co. pp19,35.

Welman.C. Kruger, F. na Mitchell, B. 2012. **Research methodology**. 3 rd Oxford University Press : RSA, Cape Town.